

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад

**Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у
Југославији у периоду од 1944. до 1954. године**

Ментор:

Проф. др Алексеј Тимофејев

Студент:

Лазар Цветковић ИС 19/61

Београд,
септембар 2020. године

Садржај

1. Предговор	4;
2. Уводно поглавље	11;
2.1. Руска емиграција на територији Краљевине СХС (Југославије) у међуратном периоду.....	11;
2.2. Однос Краљевине СХС (Југославије) са Совјетским Савезом у међуратном периоду (1918-1941).....	24;
2.3. Руска емиграција и друге националне мањине у пописима становништва на територији Краљевине СХС (Краљевине Југославије), у периоду од 1921. до 1941. године.....	29;
2.4. Југословенско-совјетски односи за време трајања Другог светског рата.....	31;
2.5. Деловање руске емиграције у Југославији за време Другог светског рата.....	35;
3. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у првим послератним годинама (1944-1947)	41;
3.1. Сећања на Црвену армију – од „комунистичке браће“ до „совјетских окупатора“.....	41;
3.2. Крај рата – нови почетак.....	47;
3.3. Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи.....	49;
3.4. Оснивање југословенско-совјетских мешовитих друштава.....	51;
3.5. Питање Трста и односи Југославије са Албанијом.....	53;
3.6. Положај руске емиграције у Југославији у првим послератним годинама (1944-1947).....	61;
4. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у Југославији у годинама раскола (1948-1949)	67;
4.1. Оснивање Информбироа – совјетска замка за Југославију?.....	67;
4.2. Почетак великог сукоба.....	69;
4.3. Први потези Москве.....	72;
4.4. Преписка две партије уочи доношења Резолуције.....	73;
4.5. Резолуција Информбироа.....	75;
4.6. Епилог Резолуције.....	78;
4.7. На супротним странама.....	81;

4.8. Руски емигранти на територији Југославије у годинама раскола.....	85;
5. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у годинама након раскола (1950-1951).....	89;
5.1. Превише слични али потпуно различити.....	89;
5.2. На ивици рата.....	91;
5.3. Југословенска пропаганда – изданак совјетске школе.....	95;
5.4. Стаљинова смрт и нови курс совјетске политике.....	99;
5.5. Успон Никите Хрушчова и нормализација односа.....	102;
5.6. Белоемигранти у служби совјетских власти.....	104;
5.7. Белоемигранти на Голем отоку.....	105;
5. Закључак.....	107;
6. Извори и литература.....	110;

1. Предговор

Тема, хронолошке границе и радне хипотезе

Тема овог дипломског рада односиће се на питање постојања и деловања руске емиграције на територији Југославије у првој послератној деценији, као и међусобне дипломатске односе Југославије и Совјетског Савеза у истом периоду. Поред тога, биће дата и структура, као и основни преглед руских емиграната, од периода њиховог доласка на територију Краљевине СХС, до завршетка Другог светског рата на територији Југославије. Тема ће пратити руске емигранте, који су у више таласа и у огромном броју напустили територију Руске Империје, након доласка бољшевика на власт и претрпљеног пораза у грађанском рату. Даље, биће дат приказ живота ове изузетно хетерогене групе у новој држави, која се као и остатак Европе, опорављала од страха и последица Првог светског рата. Околности ће се значајније променити избијањем Другог светског рата, када ће и руски емигранти покушати да узму активније учешће и пронађу ефикасан начин за повратак у своју отаџбину. Упоредо с тим, истраживање ће се фокусирати и на турбулентан однос Совјетског Савеза и Југославије кроз читаву прву половину двадесетог века а нарочито након захлађења односа и раскола две комунистичке партије.

Главни циљ овог истраживања јесте да испитамо у каквом је стању руска емиграција у Југославији дочекала завршетак рата и како су се сложене послератне прилике одразиле на њено постојање. За нас ће посебно бити значајно како је нова, комунистичка власт, гледала на ове руске емигранте и колико се њен приступ према њима разликовао од претходне монархистичке државе. Циљ истраживање ће такође бити и да се испита шта је довело до великог раскола између Совјетског Савеза и Југославије, 1948. године и да ли је и какве све последице он имао по руску емиграцију.

Што се тиче хронолошког оквира овог истраживања, оно ће, у ширем контексту, обухватати период од јесени 1918. године, када је прва масовнија група руских емиграната стигла у Београд, бежећи од страха грађанског рата и црвене опасности, па све до средине 50-их година 20. века, када је након Стаљинове смрти, дошло до почетка нормализације односа између Југославије и Совјетског Савеза. У ужем контексту, тема ће се фокусирати на период од октобра 1944. године и ослобођења Југославије од нацистичке власти, када је Црвена армија ушла на југословенску територију, па све до претходно поменутог периода.

Када је у питању структура овог дипломског рада, она ће обухватати и уводно поглавље, као и главна поглавља, која ће хронолошки обрађивати одређена тематска питања. На крају рада ће се наћи и закључак, који ће бити донет захваљујући анализи потребних извора и обради коришћене литературе. Уводно поглавље ће бити посвећено општем контексту руске емиграције на територији Краљевине СХС (а касније Краљевине Југославије) у међуратном периоду и њеном деловању за време Другог светског рата. Уводно поглавље ће обухватати и њихову најзначајнију заоставштину у Југославији, као и бројне политичке струје и организације емиграната, које су настале након њиховог доласка и временом се развијале. Такође, у уводном поглављу ће се наћи и преглед југословенско-совјетских односа у међуратном периоду као и за време Другог светског рата. У тематским поглављима, биће анализиран однос Совјетског Савеза и Југославије, као и њихове две комунистичке партије у првој послератној деценији али и питање постојања и деловања руске емиграције у том периоду.

Радне хипотезе којима ће се овај рад бавити су:

- Какав је био однос између Совјетског Савеза и југословенске комунистичке власти након завршетка Другог светског рата и како се он временом мењао?
- Какав је био приступ комунистичке власти према руским емигрантима након освајања власти и завршетка Другог светског рата?
- Који су све фактори довели до великог раскола између Југославије и Совјетског Савеза, 1948. године?
- У којој је мери однос између Југославије и СССР-а утицао на руску емиграцију?
- Како је Совјетски Савез посматрао на руску емиграцију у Југославији након завршетка рата?
- У каквом је била стању руска емиграција у Југославији након завршетка рата и да ли је постепено она почела да губи своје национално обележје?
- Какав је био однос обичног грађанства и јавности у Југославији према руским емигрантима за време њиховог боравка у земљи?

Извори и историографија

За обраду радних хипотеза и одговоре на потребна питања, коришћена је архивска грађа из Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова, као и штампа, у виду листа *Политика*, *Борба* и *Vjesnik*. На основу ових листова, пре свега можемо видети став грађанског, али и владајућег слоја Југославије према руским емигрантима у међуратном периоду, као и након завршетка Другог светског рата. *Политика* је најстарији дневни лист у Србији, који излази више од једног века, тачније, од 25. јануара 1904. године, када ју је покренуо српски новинар, Владислав Рибникар.

За потребе писања овог рада, коришћена је грађа Архива Југославије, који је основан 1950. године под називом *Државни архив ФНРЈ*. У њему се налази грађа настала током рада југословенских институција, у периоду од 1918. до 2006. године. У изради рада, коришћена је и грађа Дипломатског архива, Министарства спољних послова. Он је основан 5. маја 1919. године, када је донета Уредба о организацији Министарства иностраних дела (МИП) дипломатских заступнистава и конзулата Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Други светски рат је за скоро четири године прекинуо рад Дипломатског архива. Архиви је у то време нанета ненадокнадива штета будући да је грађа уништена и однета у Немачку, а касније у СССР. Архив је у оквиру Министарства иностраних послова Демократске Федеративне Југославије почео да ради већ марта 1945. године. Због спољне опасности у којој се наша Југославија, Дипломатски архив је 1949. затворен, а архивалије су пресељене у унутрашњост земље. Поново почиње да ради крајем 1957. у Дубровнику у старом здању бенедиктинског самостана Свети Јакоб. Године 1960. враћен је у Београд, а од 1961. стално је отворен за научноистраживачки рад. Такође, коришћен је и зборник докумената у издању Министарства спољних послова Републике Србије и Министарства иностраних послова Руске федерације: „*Југословенско-совјетски односи 1945-1956*“.

За потребе писања овог рада, коришћени су документи данашње Безбедносно-информативне агенције (БИА), а тадашње Управе државне безбедности, приређеним у књизи професора Алексеја Тимофејева, „*Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*“ . Управа државне безбедности се развила из Одељења за заштиту народа (ОЗН), која је организована 13. маја 1944. године, као „*централна обавештајна и контраобавештајна служба при Повереништву за народну одбрану Националног*

*комитета ослобођења Југославије, на војном принципу*¹. Основни задаци рада Одељења за заштиту народа били су усмерени на „*обавештајне послове према иностранству и неослобођеној територији, послове контраобавештајне заштите ослобођене територије и контраобавештајни рад у војсци*”².

Након доношења Устава Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), 31. јануара 1946. године, извршена је реорганизација органа власти и државне управе, а марта 1946. године, од посебних одсека Одељења за заштиту народа, формирана је Управа државне безбедности (УДБ). Основни задаци УДБ-е били су: „*организовање службе, предузимање мера и вршење управних радњи у циљу спречавања и откривања делатности усмерених на подривање и рушење Уставом утврђених основа економског, политичког и правног уређења, као и прикупљање обавештења која би имала такву сврху*”³.

Своју сврху, циљеве и задатке УДБ-а је сачувала до Брионског пленума, јула 1966. године, када је са свих дотадашњих функција смењен Александар Ранковић, а УДБ-а доживела реорганизацију, па је из ње формирана Служба државне безбедности (СДБ). Након распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), у периоду од априла 1992. године до јула 2002. године, на територији Србије је ове функције обављао Ресор државне безбедности. Коначно, 27. јула 2002. године, формирана је Безбедносно-информативна агенција, а по први пут цивилни безбедносно - обавештајни послови, издвојени су из Министарства унутрашњих послова.

Литература, на основу које је писан овај рад, разноврсна је и има за циљ да нас упуту у свеобухватни преглед руске емиграције, њеног живота у Југославији и њене делатности, али и историјског контекста у којима су се они одвијали, као и комплексним и често променљивим дипломатским југословенско-совјетским односима, у првој половини двадесетог века. Основни задатак је да се истражи и реконструише комплетан живот руских емиграната у Југославији, развој и еволуција њихових ставова, идеја, деловања, мишљења и понашања и како су југословенско-совјетски односи утицали на њих, да би се одговорило на питања због којих је и написан овај рад.

За приказ међуратног живота руске емиграције у Краљевини СХС (касније Краљевини Југославији), од периода њеног доласка у нову државу, па до почетка Другог светског рата, коришћена је литература у виду два тома под насловом

---

¹ ¹ Официјални сајт Безбедносно-информативне агенције, <http://www.bia.gov.rs/rsc/istorijat/vremeplov-006.html>;

² Исто;

„Белоемиграција у Југославији 1918-1941“, која су приредили Тома Миленковић и Момчило Павловић. Уз то, коришћене су и две књиге Мирослава Јовановића: „Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919-1924)“ и „Руска емиграција на Балкану (1920-1940)“. Ова литература има за циљ да детаљно прикаже живот руске емиграције у међуратном периоду.

Када је реч о животу и деловању руских емиграната за време Другог светског рата, као и њеног виђења од стране Управе државне безбедности и југословенских комунистичких елемената, коришћена су дела професора Алексеја Тимофејева, под насловима: „Руси и Други светски рат у Југославији, утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.“, као и „Дрвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-еовске пропаганде“. Треба посебно истаћи да не постоји већи број извора и података који говоре о деловању руских емиграната у Југославији за период од 1941. до 1953. године, па се мора пажљиво приступити њиховој анализи, због тадашњих политичких околности под којима су они и писани.

Када је у питању приказ руских емиграната у послератном периоду, пре свега у виђењу Управе државне безбедности, такође је коришћена књига професора Тимофејева, „Дрвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-еовске пропаганде“, затим „Југословенско-совјетске војне супротности (1947-1957)“ од професора Александра Животића, као и „Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату“, аутора Николе Поповића. Такође, коришћена је и многа друга релеватна литература у циљу што обухватнијег научног истраживања.

Потребно је истаћи и да је за писање овог дипломског рада у великој мери употребљен интернет, који је пре свега послужио у истраживању бројних чланака на тему руских емиграната у Југославији, као и пар научних и документарних емисија.

Методологија

Иако српско-руски, тј. југословенско-совјетски односи у овом конкретном случају, имају своје дубоке корене у прошлости и представљају односе са изузетно дугим историјским континуитетом, у њиховом истраживању се може наићи на велики број научних проблема, што због саме комплексности ових односа, што због великог

броја пристрасних, неутемељених и нетачних тумачења, који су се често ослањали на митове, стереотипе и идеолошке закључке⁴. Професор Мирослав Јовановић је у својој књизи „Срби и Руси (12-21 век)“ о овоме рекао: „Зато је неопходно учинити максимални напор да се међусобни односи српског и руског народа, како историјски, тако и савремени, сагледавају и тумаче што рационалније⁵“.

Насупрот томе што је интересовање за српско-руске односе, како у Србији, тако и у Русији, кроз читаву историју било доста велико, мало је оних историчара и научника који су на један систематичан и целовит начин успели да прикажу ове односе у објективном и научно утемељеном светлу⁶. Такође, професор Јовановић у својој књизи „Срби и Руси (12-21 век)“ наглашава да „међусобне односе два народа или државе није могуће перципирати и објаснити из само једног и јединственог дискурса⁷“. Према томе, постоје најмање три дискурса, које је професор Јовановић детаљно објаснио у овој књизи⁸.

Политичка дешавања и превирања између две државе, директно су утицала на историографију обе земље. Српска историографија је скоро одувек била подложна утицају традиционалног позитивизма али и тренутне политичке идеологије саме државе. Конкретан пример се може наћи у југословенским изворима који говоре о Совјетском Савезу, непосредно након завршетка Другог светског рата али и након раскола две партије и захлађења односа, 1948. године⁹. Професор Мирослав Јовановић у својој књизи „Криза историје“, наводи: „Детаљна анализа резултата српске историјске науке, јасно показује апсолутну доминацију традиционално позитивистичког начина мишљења и поимања суштине и циља науке¹⁰“. Такође, професор Јовановић упозорава и на појаву тзв. „трендова¹¹“ у историјској науци, којима се: „јасно могу разликовати две врсте резултата: радови са уочљивим научним ангажманом и, са друге стране, када је реч о формалним обележјима, резултати који се ни по стручним, ни по стандардима научне етике не могу сврстати у науку (радови у којима је евидентно присвајање туђих

---

⁴ Јовановић, М., *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд 2012, стр. 7;

⁵ Исто, стр. 7;

⁶ Исто, стр. 9;

⁷ Исто, стр. 25;

⁸ Исто;

⁹ Коска Ј., „Comparison and Beyond,“: *History and Theory*, 42 (2003), стр. 40-41;

¹⁰ Јовановић, М., Радић, Р., *Криза историје : српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009, стр. 58;

¹¹ Исто, стр. 70;

мисли, реченица, закључака, па и идеја без указивања аутора и ауторства у научном апарату...) ¹²“.

Због тога, морамо бити посебно опрезни када је у питању проучавање извора који говоре о овој тематици, у датом периоду. Изворима се треба приступити критички, у жељи да се дође до што објективнијег научног сазнања, користећи у том процесу разноврсне научне методе. Када је у питању ова конкретна тема, у фокусу истраживања ће се наћи архивска грађа, као и штампа, новински чланци, часописи, итд. Од кључног је значаја да будемо свесни пристрасности аутора одређених докумената, најчешће штампе, који су заступљени у мањој или већој мери тј. њихових личних ставова и мишљења, на основу којих су и настали дати извори који говоре о неком историјском догађају или процесу ¹³.

Иако извори често могу бити изразито једнодимензионални и пропагандно обојени, наш посао као истраживача и исоричара није да их препричамо, тако што ћемо представити све чињенице већ да га критички анализирамо и кроз тај процес, донесемо одређене закључке ¹⁴. Неопходно је да извор разумемо на прави начин, тако што ћемо бити свесни политичких, друштвених и историјских околности у којима је настао.

---

¹² Јовановић, М., Радић, Р., *Криза историје : српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, стр. 59;

¹³ Dobson, M.; Ziemann, B., *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, New York: Rotledge, 2009, стр. 128;

¹⁴ Февр, Л., *Борба за историју*, СКЗ, Београд, 1999, стр. 38;

2. Уводно поглавље

2.1. Руска емиграција на територији Краљевине СХС (Југославије) у међуратном периоду:

Након Октобарске револуције, новембра 1917. године, бољшевици су преузели власт у Русији. Један од првих задатака нове власти био је да изведу Русију из Првог светског рата, као што су и обећали руском народу пре саме револуције. Са Немачком је потписан сепаратни мир, 3. марта 1918. године у Брест-Литовску¹⁵, чиме је Русија завршила своја неуспешна војна дејства у Првом светском рату. Овај мир био је тежак ударац за Антанту¹⁶, која је у бољшевизму препознала новог непријатеља. Због тога, Антанта је одлучила да активно пружи подршку свима који су са огорчењем гледали на нову власт у Русији – такозване „беле Русе“.

Ова група људи била је широк појам и обухватала је велики број различитих војно-политичких снага, којима је главни циљ био борба против бољшевика тј. „црвених“. Иако нису сви у тој групи припадали монархистичком уверењу, мржња према бољшевизму била је њихова заједничка карактеристика. С друге стране, црвени су били хомогенија група, која се окупљала око заједничке идеологије и тежњи да успоставе државу какву је пропагирао њихов идеолошки вођа, Владимир Иљич Уљанов – Лењин¹⁷. Међусобна мржња и нетрпељивост ове две стране довешће до крвавог грађанског рата у Русији, који ће беснети од неуспелог марша генерала Краснова¹⁸ на Петроград, новембра 1917. године¹⁹, до коначне победе црвених и краја рата у Русији, у лето 1923. године.

Како су године пролазиле, а рат се ближио крају, свима је постало јасно да ће надмоћнији црвени однети победу, пре свега због боље организације али и због тога што је значајнија помоћ Антанте изостала. Иако је грађански рат званично трајао до 1923. године, већ од јесени 1920. године и повлачења генерала Врангела²⁰ са Крима, престале су организоване војне акције беле армије, док је отпор пружан искључиво

¹⁵ Митровић, А., *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 1998, стр. 254;

¹⁶ Тројни савез Француске, Уједињеног Краљевства и Русије;

¹⁷ Владимир Лењин (22.04.1870. - 21.01.1924.), руски револуционар и државник, предводник Октобарске револуције, оснивач прве Комунистичке партије, утемиљивач Совјетског Савеза;

¹⁸ Пјотр Краснов (22.09.1869. – 16.01.1947.), официр Беле армије за време трајања грађанског рата а касније сарадник нациста и колаборациониста;

¹⁹ Митровић, А., *Време нетрпељивих*, стр. 254;

²⁰ Петар Врангел (15.08.1878. – 25.04.1928.), генерал Беле армије, познат под надимком „Црни барон“;

герилским путем и то у забаченим и неприступачним деловима бивше Руске Империје. Крајњи резултат је био тај да је преко милион људи одлучило да напусти територију Русије и крене у добровољно изгнанство, што је свакако једна од најбројнијих организованих миграција у модерној историји.

Иако су се емигранти у почетку претежно насељавали на територијама суседних држава²¹, надајући се скоријој пропасти бошљевика, због коначног краха армије коју су предводили генерали Врангел и Дењикин²², као и адмирал Колчак²³, такве наде су остале недосађани сан избеглих Руса. Због тога су емигранти кренули у потрагу за државама које ће им пружити уточиште и нови дом. Међу тим државама, убрајала се и новоформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), која је примила значајан број белоемиграната.

Једна од главних одлика руске емиграције, за време трајања и након завршетка грађанског рата, јесте њена масовност тј. број људи који је напустио границе Русије, бежећи од нове, бољшевичке власти. Не постоје прецизни подаци о томе колико је људи отишло из земље, али је сигурно да се тај број креће између једног и два милиона људи²⁴. Када се овом податку дода и број настрадалих војника и цивила у грађанском рату, постаје јасно због чега је Русија претрпела тешке губитке у људству, на уласку у трећу деценију двадесетог века.

Још једна од карактеристика ове емиграције јесте да се, у највећем броју случајева, радило о добровољној емиграцији тј. да је само мали број људи протеран од стране бољшевичких власти. Постоји велики број разлога због чега су се ови људи одлучили на добровољно изгнанство, али је најчешћи разлог био неслагање са новим режимом и страх од комунистичке репресије. Због тога се велики број емиграната одлучио да своје ново пребивалиште потражи на неком другом месту, док се поново не стекну услови за безбедан повратак у Русију.

Тражећи ново уточиште, део руских емиграната се одлучио за Краљевину СХС. Разлози за ово су били бројни, а само неки од њих су: словенско порекло два народа, сличност у језику, монархистичко уређење, православна вероисповест (Срби), добри

---

²¹ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006, стр. 208;

²² Антон Дењикин (16.12.1872. – 08.08.1947.), генерал руске царске војске и један од водећих генерала Беле армије за време грађанског рата у Русији;

²³ Александар Колчак (16.11.1874. – 07.02.1920.), руски адмирал и једна од водећих личности Беле гарде;

²⁴ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, приредили Миленковић, Т. и Павловић, М., Београд 2006, стр. 5;

односи међу народима деценијама уназад, итд. С друге стране, и Краљевина СХС, а посебно краљ Александар Карађорђевић и остатак српског народа, осећали су дужност и моралну обавезу да помогну руском народу у невољи. Поред претходно побројаних разлога, треба навести и то да је краљ Александар Карађорђевић био велики пријатељ руског двора²⁵ и да је добар део своје младости, рачунајући и школовање, провео у Русији²⁶. Поред тога, ту је и питање значајне моралне и материјалне помоћи коју је руска царевина пружила српској краљевини за време трајања Првог светског рата²⁷.

Као када је у питању коначан број емиграната који су напустили Русију, тако и у случају оног броја људи који су дошли на територију Краљевине СХС, не постоје тачни и поуздани подаци. Тај број у неким изворима иде и до преко 70.000 људи²⁸, док се у другим случајевима помиње и далеко мањи број, до 40.000 људи²⁹. Ако је веровати овим другим изворима, као реалнијим и логичнијим, руски емигранти су у Краљевини СХС чинили свега 0,35% становништва³⁰. Проблем у попису настаје због већег броја масовних таласа у којима су белоемигранти долазили, али и због пристрасности оних који су се бавили статистиком³¹. Оно што је мање познато је то да је већи број руских емиграната први пут дошао у Београд још у јесен, 1918. године. Ова група људи се одлучила на избеглиштво и пре краха беле армије а међу њима је било и изузетно угледних људи, пре свега председник московске општине Челноков и сенатор Смољанинов³². Од марта 1919. године, до јануара 1921. године, у Краљевину СХС је дошло укупно четири таласа цивилне емиграције, од којих је последњи, у зиму 1920/21. године, био и најмасовнији. Доласци руских емиграната су се наставили и у следећим годинама, али су они изгубили на масовности јер је новоформирани Совјетски Савез, од 1924. године, почео полако да затвара своје границе.

Важно је напоменути и то да су $\frac{3}{4}$ руских емиграната³³ у Краљевини СХС, а каснијој Југославији, чинили цивили, док је преостала четвртина отпадала на војне

²⁵ Кузмичева, В. Љ., *Активност Сергеја Николајевича Смирнова при краљевском двору Југославије (1918-1941), Руски некропољ у Београду : знамење историјског пријатељства, Београд: Институт за политички и економски дијалог, 2014, стр. 122;*

²⁶ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940), стр. 44;*

²⁷ За детаљније о томе, погледати књигу „*Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*“, коју су приредили Тимофејев, А. и Кремић, Д.;

²⁸ Јовановић, М., *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд 1996, стр. 167;*

²⁹ Исто, стр. 166;

³⁰ Исто, стр. 293;

³¹ Власти Совјетског Савеза су се намерно трудиле да у својим изворима, што је више могуће, умање број људи који су напустили земљу, да би их на тај начин дискредитовали;

³² Елаборат УДБ-е: *Беломиграција у Југославији 1918-1941, Том I, стр. 6;*

³³ Исто, стр. 5;

формације, које су у највећем броју дошле са генералом Врангелом, након његове евакуације са Крима. И у овом случају, статистика је непоуздана и не сме се узети као веродостојна. Силе Антанте су дале огроман допринос у транспорту руских емиграната, пре свега трајектима и бродовима, али нека значајнија финансијска помоћ је ипак изостала. Један од разлога је био и тај што су земље Антанте биле тешко погођене последицама Првог светског рата, па су руски емигранти у новим земљама практично били препуштени сами себи³⁴.

По доласку у Краљевину СХС, руски емигранти су прво упознали приморске градове као што су Дубровник, градови у Боки Которској и Бакар, јер су најчешће стизали бродовима, као и пограничну варош Ђевђелију, ако су допутовали преко Солуна³⁵. Емигранти који су се нашли у приморским градовима, под утиском историјског, културног и географског значаја, изразили су жељу да се ту и трајно населе, али су због строге политике расподеле избеглица, они били принуђени да наставе са напредовањем у унутрашњост територије Краљевине СХС. С друге стране, емигранти који су преко Ђевђелије ушли у нову државу, самоиницијативно су се кретали према северу земље, у потрази за већим и значајнијим градовима. Ово су радили јер су и у својој отаџбини, у већини случајева, живели по великим градовима, али и јер су сматрали да ће по већим градским центрима лакше наћи запослење и имати бољи животни стандард.

Иако је Београд као престоница, био жеља највећег броја емиграната, одлукама Владе, плански су распоређивани по одређеним деловима земље, највише по његовој околини и у Војводини. Због прилива великог броја људи, отворено је неколико прихватних центара за избеглице³⁶. То је рађено због тога што је у Београду владала стамбена криза, а и требало је попунити остале градове који су били разорени ратом. Већина руских емиграната је насељена у Војводини и ужој Србији (око 70% укупног броја³⁷), јер се нису пријатно осећали у већински католичким или муслиманским срединама.

Упоредо са процесом насељавања руских емиграната на територију Краљевине СХС, текао је процес и њиховог исељавања са исте³⁸. Овај процес је био много слабијег интензитета, а као главни разлози се узимају тежња да се оде у неке друге, богатије

---

³⁴ Маринковић, Н., *Бела емиграција у Југославији*, Београд 1996, стр. 25;

³⁵ Јовановић, М., *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, стр. 158;

³⁶ Политика, 5.3.1920:

³⁷ Јовановић, М., *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, стр. 210;

³⁸ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 138;

европске земље или евентуално повратак у нову, Совјетску Русију. Велики број људи је поново одлазио у Русију да би се прикључио борби против бољшевизма³⁹ али је након војног слома генерала Дењикина, а посебно нешто касније генерала Врангела, овај процес престао.

Краљевина СХС је неприпремљена дочекала долазак масовне групе емиграната. То је био резултат свеукупног разарања и жртви које је, пре свега Србија, поднела у Првом светском рату, али и због недостатка стране финансијске помоћи. Прихват и бригу о руским емигрантима, преузели су на себе искључиво истакнути појединци или српске хуманитарне и добротворне организације. Тек од лета 1920. године је започето стварање државних институција⁴⁰ које су преузеле на себе бригу о руским емигрантима. Потребно је напоменути и да је финансирање ових људи, у виду социјалне помоћи, било у надлежности Краљевине СХС, док се емигранти не би запослили⁴¹.

Број руских емиграната у Краљевини СХС, касније Југославији, се стално мењао⁴². Највећи број је достигао 1921. године, када је у земљи боравило око 42.000 људи, док се тај број временом смањивао услед одсељавања, смрти или узимања југословенског држављанства⁴³. По неким проценама, пред почетак Другог светског рата, у Краљевини Југославији је живело мање од 30.000 руских емиграната⁴⁴.

Један од главних обележја сукоба, због којих су се бољшевици дигли на оружје против белих Руса, била је „*класна борба*“. Не треба заборавити да су бољшевици махом потицали из нижих слојева друштва, а да им је један од главних циљева борбе била социјална једнакост, укидање статуса буржоазије и владавина радничке класе. У овом раду је већ напоменуто да су бели Руси били изразито хетерогена група, која није била састављена искључиво од монархиста, националиста, конзервативаца и других, који по својој идеологији нагињу на десно. Поред њих, ту групу су чинили и умерени социјалисти али и идеолошко необојени људи, који су једноставно сматрали да црвена идеологија са собом доноси деструкцију и деградацију. Њу су чинили и истакнути академици, интелектуалци, лекари, уметници и остала аристократија која се налазила у

---

³⁹ Политика, 7.8.1920;

⁴⁰ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 88;

⁴¹ Јовановић, М., *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, стр. 246;

⁴² Исто, стр. 185;

⁴³ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 140;

⁴⁴ Исто, стр. 96;

вишим слојевима руског друштва. Потребно је истаћи да су руски емигранти, који су припадали конзервативно-монархистичкој идеологији, били фаворизовани од стране власти у Краљевини СХС и да су они временом добијали најзначајнију улогу у вођењу беломиграције, све до почетка Другог светског рата⁴⁵.

Када је постало јасно да ће се ствари из корена променити у Русији, добар део ових људи се одлучио на напуштање земље у потрази за неким прихватљивијим системом. Чињеница је да се најелитнији део беломиграната одлучио за Западну Европу као ново место пребивалишта, али свакако не треба потцењивати социјалну и интелектуалну структуру људи који су одлучили доћи у Краљевину СХС. Иако не постоје прецизни и потпуни подаци, на основу којих би се могла извући кристално јасна социјална слика беломиграната у Краљевини СХС, њихов бројни допринос и заоставштина нам могу помоћи у томе⁴⁶.

Најбогатији и најутицајнији беломигранти су се одлучили да егзистенцију обезбеде на западу Европе, због својих веза или утицаја које су остварили на међународном плану још и пре почетка руског грађанског рата. Остали, који нису поседовали ту моћ и богатство, остајали су ближе границама свога дома. У тексту је већ поменуто да је Краљевина СХС прихватила и велики број војних формација, од којих је већина дошла са генералном Врангелом након кримског слома. Велики број ових војника је нешто касније напустио Краљевину СХС и преселио се на запад Европе⁴⁷, где је њихова служба била плаћенија. За разлику од њих, архијереји и свештенство Руске православне цркве⁴⁸ је, готово у целини, остало у Краљевини СХС, касније Краљевини Југославији, све до почетка рата, 1941. године⁴⁹.

Када је запошљавање у питању, руским емигрантима није било лако доћи до посла⁵⁰. Не требамо заборавити чињеницу да се Краљевина СХС у раним двадесетим годинама опорављала од страха Првог светског рата и да је приоритет тадашњих власти био да се земља поново изгради. Оно што је гарантовало посао и какву-такву зараду, били су физички послови приликом изградње порушених железница, путева, мостова и остале инфраструктуре. Ову прилику су пре свега искористили мањи

---

⁴⁵ Елаборат УДБ-е: Беломиграција у Југославији 1918-1941, Том I, стр. 352;

⁴⁶ Исто, стр. 272;

⁴⁷ Политика, 24.1.1922;

⁴⁸ Бондарева, А. Е., *Духовно искуство руске дијаспоре у Југославији 1920-1944, Руски некропољ у Београду : знамење историјског пријатељства*, стр. 105;

⁴⁹ Елаборат УДБ-е: Беломиграција у Југославији 1918-1941, Том II, приредили Миленковић, Т. и Павловић, М., Београд 2006, стр. 89;

⁵⁰ Исто, Том I, стр. 136;

чиновници и војници са нижим рангом. Официри, академици и остали виши друштвени слојеви, желели су да пронађу неко занимање које се неће превише разликовати од оног које су имали у отаџбини. Пошто то најчешће није било могуће, и они су временом прихватили било какво запослење, само да не би гладовали⁵¹.

По подацима који нам говоре о степену образовања руских емиграната у Краљевини СХС, највише је било оних са средњим образовањем, док су иза њих ишли људи са високим образовањем, па тек на крају са нижим образовањем и људи без икаквог образовања⁵². Тај податак довољно говори о томе колики је значај имала руска емиграција у новој држави, која је била разорена ратом и која је у истом изгубила огроман број младе интелигенције. Ипак, Краљевина СХС је највише оскудевала у физичким радницима, занатлијама, трговцима, па и земљорадницима, јер је огроман број њих погинуо у рату, пар година раније. Најлакше су до посла долазили руски научници, инжењери, банкарци, итд., јер су они са собом носили велико знање које је омогућавало да се индустријски и привредни сектор Краљевине СХС обнови и подигне на виши ниво⁵³. Такође, владала је велика потреба за лекарима и апотекарима⁵⁴, па су и ту руски емигранти са искуством могли да ефикасно дођу до посла. Битно је напоменути да је један део руских емиграната припојен војсци Краљевине СХС⁵⁵ и полицији⁵⁶, али је реч о незнатном броју људи.

Када је у питању полна структура руских емиграната на територији Краљевине СХС, извори се најчешће слажу да је она била изузетно несразмерна и у корист мушког пола⁵⁷. Наравно, ово је последица тога што су знатан део белоемиграције чиниле војне формације. Ова структура је била у потпуној супротности са оном која се односи на Русију, јер је тамо, због вишегодишњег крвавог грађанског рата, махом страдало мушко становништво⁵⁸. У скупини људи који су се налазили у Краљевини СХС, мушкарци су заузимали 2/3 укупног броја емиграције. Различити извори који говоре о руским емигрантима се у највећем случају слажу и када је у питању старосна структура ових људи. По њима, највећи проценат ових избеглица је отпадао на радно способно

---

⁵¹ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 108;

⁵² Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 176;

⁵³ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 138;

⁵⁴ Исто, стр. 148;

⁵⁵ Исто, стр. 150;

⁵⁶ Исто, стр. 142;

⁵⁷ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 166;

⁵⁸ Исто, стр. 167;

становништво, тј. на мушкарце и жене у старосној доби од 20 до 50 година⁵⁹. После њих, највећи број су заузимала деца (до 18 година), која су најчешће била део емигрантских породица.

Иако Краљевина СХС, а од 1929. године Краљевина Југославија, није имала тај значај и моћ на међународном плану као што су то имале САД, Француска или неке друге велике силе које су такође постале нови дом руским емигрантима, она је била изузетно привлачна руским избеглицама, а велики број њих који је у њу ушао, у њој се и задржао. Југословенски, а пре свега српски народ, због бројних разлога који су већ раније побројани у тексту, са захвалношћу и пажњом је дочекао руске емигранте који су се ту много лакше асимиловали него у било којој другој земљи. Ипак, остаје чињеница да је та асимилације била непотпуна и површна, јер су Руси, па чак и они који су рођени у Краљевини СХС или Југославији, чврсто задржали своје национално обележје.⁶⁰ Огромне супротности и разлике у ставовима, између два народа ће се у потпуности исказати за време Другог светског рата.

Изузетна хетерогеност и разноликост која је постојала у социјалној структури руске емиграције, још боље се осликавала у политичким и страначким идеологијама ових људи. По самом доласку из Русије, ова група људи је већ била дубоко подељена и скоро по свему различита, а обједињавала их је само заједничка мржња коју су гајили према болшевицима. Ове разлике су се временом само продубиле и наставиле да се развијају услед нових политичких размоилажења и мрвљења на све већи број различитих политичких ставова и праваца. Томе су ефикасно доприносиле прилике и процеси који су се одвијали у Европи у међуратном периоду⁶¹.

Дубоке и непомирљиве поделе у руском друштву имају своју историју и сежу чак до седамдесет година пред саму револуцију. Из свега тога, уздигле су се три основне групе које су представљале главно политичко обележје руске државе⁶². Прву групу су сачињавали конзервативци, којима је главни циљ био очување царског апсолутизма и монархизма, јер им је он обезбеђивао привилегован положај у руском друштву и бројне благодети. Овом кругу људи је припадала пре свега, висока аристократија окупљена око двора, али и високо земљопоседничко племство које је

---

⁵⁹ Исто, стр. 163;

⁶⁰ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 239;

⁶¹ Овде се пре свега мисли на јачање фашистичке идеологије у читавој Европи али и на бројне унутрашње промене и сукобе који су се дешавали у Совјетском Савезу.

⁶² Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 343;

имало великих користи од очувања царског апсолутизма. Због тога је разумљиво што је ова група људи била изузетно непријатељски расположена према било којој другој групи, која је за циљ имала промене постојећег стања.

Другу групу људи су сачињавали сви они који су се обогатили захваљујући индустријској револуцији. Овде је реч о новој руској буржоазији, која је тежила ка томе да добије изједначен положај са претходном групом али и ка стварању услова у држави, који ће јој омогућити да настави са растом и богаћењем. Њу су чинили махом богати трговци, индустријски магнати али и нови грађански слој интелигенције. Као и прва група, и они су подржавали апсолутизам цара и тежили ка томе да замене прву групу у државним положајима и привилегијама.

Трећу групу су чинили револуционари свих праваца, фракција и ставова. Иако су им се методе у многоме разликовале, циљ је био исти, а то је рушење апсолутизма и одбацивање буржоаске и феудалне експлоатације. Као такви, представљали су опасност за прве две групе, јер су тежили променама које би уздрмале руску државу из корена. Догађаји који ће уследити, показале да су аристократија и буржоаски земљопоседници с разлогом страховали и да ће своја уверења морати да понесу са собом у избеглиштво, како не би сносили последице револуције.

Наравно, ове три велике групе нису биле хомогене и карактерисало их је велико шаренило⁶³. То ће се најбоље показати како време буде пролазило, јер ће ове три групе почети да се осипају и цепкају на мање делове, које ће се међусобно наћи у непомирљивом непријатељству. Велике политичке борбе које ће постепено узимати све већег маха, одликоваће се и бројним парадоксима, па ће се тако нпр. руска грађанска левица тј. либерали свога времена, који су предводили Фебруарску револуцију и били главни разлог рушења монархије, наћи у истом табору са својим дојучерашњим смртним непријатељима, монархистима и конзервативцима, у борби против најрадикалније левнице, тј. бољшевика⁶⁴, након успеха Октобарске револуције. Поражени у рату, а и даље тако дубоко подељени, напустиће територију Русије и кренути ка неком новом уточишту.

Након доласка једног дела руских емиграната у Краљевину СХС, временом су међу њима почеле да се издвајају и јасније дефинишу две велике политичке и идеолошке групе људи⁶⁵. Опет је битно напоменути да ни те две групе нису биле

---

⁶³ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 61;

⁶⁴ Исто, стр. 60;

⁶⁵ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 349;

потпуно хомогене али су им била заједничка нека основна обележја, која су их и сврставала у те групе. На једној страни су се налазили монархисти, а на другој либерално-демократска група, која је одбацивала монархизам као погрешан и превазиђен. Поред њих, постојала је и трећа група, уједно и најслабија, коју су чинили разни сепаратисти, од Украјинаца, преко козака, све до Кавказаца.

а) Монархисти:

Група људи која је припадала овој идеологији, убрзо се у Краљевини СХС издвојила као највећа и најјача идеолошка групација међу руским емигрантима⁶⁶. Постојало је неколико разлога таквом исходу. Велики број руских емиграната који је био демократски, тј. антимонархистички настројен, одлучио је да своју емиграцију проведе у државама које су припадале таквом уређењу. Ту се пре свега мисли на државе Западне Европе али и на САД. Баш из истог разлога, Краљевина СХС је била идеална за све руске монархистичке елементе, јер је и она сама била уређена као Русија Романових, којом је апсолутистички владао монарх, у овом случају, краљ Александар. Због тога је Краљевина СХС, касније Југославија, постала центар руских монархистичких елемената у читавој Европи. Та група људи је, са благословом југословенског двора⁶⁷, водила главну реч међу читавом руском емиграцијом у земљи, све до 1941. године.

Још један разлог због чега је ова струја била доминатна међу руском емиграцијом која се населила на Балкан, била је носталгија за „старим добрим временима“⁶⁸. Године крвавог грађанског рата у Русији, али и све недаће које су руске избеглице доживеле док су се докопале неке суседне земље, код њих су изазвале искривљену слику о добу када је Русијом, чврстом песницом, владала династија Романов. Тој искривљеној слици да је тада све било у реду, као и идеализовању тешких времена за све, осим за руску аристократију, допринело је и страдање царске породице. Николај II, захваљујући том злочину, је међу руским монархистичким елементима добио статус мученика и жртве црвеног терора. Погубљење последњих Романова је и код струја које нису носиле монархистичко обележје изазивало негодовање и бес. Овакве околности су монархисти искористили да преузму иницијативу међу емигрантима.

---

⁶⁶ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 62;

⁶⁷ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 352;

⁶⁸ Исто, стр. 347;

Ипак, у периоду Првог светског рата, углед цара и монархиста је био на изузетно ниском нивоу. Разлози због тога су бројни, а само неки од њих су ти што је руски народ кривио цара за улазак неспремне државе у Велики рат али и велики број „сумњивих“ људи којима се цар окупио на двору и којима је давао широка овлашћења. Чак су и најлојалнији официри, па и сами чланови династије Романов, пружили отворену подршку Фебруарској револуцији и абдикацији цара Николаја II. Монархистички елементи су и у време грађанског рата били слаби а њихов поновни успон је поново започет по одласку из Русије након пораза.

Иако су имали доминатну и водећу улогу у свакодневном животу руске емиграције у Краљевини СХС, касније Југославији, монархисти ни међусобно нису били у потпуности компактна целина⁶⁹. Питање око кога су се највише разилазили било је питање новог цара, тј. наследника престола. Из ове дилеме, проистекле су три главне струје: легитимисти, антилегитимисти и бонапартисти⁷⁰. Прва група, уједно и најслабија, залагала се за великог кнеза, Кирила Владимировича⁷¹, јер је по реду наслеђа био најближи живи сродник убијеног цара. Остале струје монархиста су његов избор одбациле под изговором да се његов отац, Владимир Александрович, добровољно одрекао права на престо за себе али и за своје потомке. Другу струју су предводили антилегитимисти, који су по својој политичкој снази били и најјачи у емиграцији. За њих је специфично да нису имали јединственог кандидата за руски престо, али су се слагали да би то требао да буде неко из династије Романов. Постојале су и неке индикације да је једна фракција међу њима подржавала и краља Александра Карађорђевића као новог руског императора. Било како било, новог цара је требало и дефинитивно изабрати када се потуку бољшевици у отаџбини. Треба напоменути и то да су највиши јерарси Руске православне цркве подржавали ову струју⁷². Трећу, бројчано али не и политички најјачу групу, сачињавали су бонапартисти. То је струја која је изникла из белогардејског покрета и грађанског рата. Сачињавали су је махом официри и људи од угледа у војсци. Они се нису залагали за новог цара, већ за идеју војне диктатуре у којој би они имали највећег учешћа у власти. Ове групе су се често политички сукобљавале али им ни међусобна сарадња није била страна, када би постојао неки заједнички идеолошко-политички непријатељ.

⁶⁹ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 63;

⁷⁰ Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 350;

⁷¹ Кирил Владимирович (30.09.1876. – 12.10.1938.), једна од најзначајних личности руске емиграције.

Званично се прогласио за руског цара у изгнанству, 31. августа 1924. године.

⁷² Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 354;

Монархисти су имали и велики број организација које су имале за циљ да окупљају руски народ у избеглиштву и држе га умреженим под различитим облицима монархизма. Ове организације су врло често међусобно сарађивале али је међу њима такође владало и велико ривалство око првенства међу емиграцијом. Нека од најзначајних организација беломиграције са монархистичким карактером, која су оснивана на територији Краљевине СХС, тј. Краљевине Југославије или негде другде у Европи, са испоставама на Балкану биле су: Савез руске националне омладине⁷³, Савез за успостављање отаџбине, Фонд спасења отачества, Руска ослободилачка благајна, Евразијски покрет⁷⁴, Младоруски покрет⁷⁵, Народно монархистичко обједињење, Национални раднички савез новог покољења, Торгпром, Централно обједињење, итд. Поред њих, треба споменути и антикомунистичке организације беломиграције као што су: Лига Обера, која је понела име по женевском адвокату Теодору Оберу, као и Покрет руских хришћанских радника⁷⁶.

Наравно, доласком Хитлера на власт у Немачкој, 1933. године, а већ постојањем једнодеценијске власти Бенита Мусолинија у Италији, фашистичка идеологија је доживљавала велики успон и популарност широм Европе. Ни конзервативно-десничарски кругови беломиграната нису остали имуни на њу, па су због тога и они основали неколико организација и покрета са стриктно фашистичким обележјем. Најзначајнији су свакако били: Руски фашистички покрет⁷⁷, који је у највећој мери предводио бивши Дењиконов официр, Анастасије Вонсјацки, као и Руски национални фронт, Млада Русија али и Руски национални савез учесника великог рата, који је предводио генерал Туркул⁷⁸. Организације овога типа нису имале превеликог значаја у међуратном периоду, али ће се са избијањем Другог светског рата, све оне ставити под команду немачких окупационих снага, с циљем да се заувек обрачунају са својим највећим непријатељима, комунистима.

б) Либерално-демократске струје и грађанска левица:

Ако се за монархисте може рећи да су били нејединствени, та тврдња се тек може применити на ову идеолошку струју⁷⁹. Једини циљ који је окупљао ову групу људи своди се на борбу против царизма. У свим осталим сферама политике, ова

⁷³ Елаборат УДБ-е: *Беломиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 369;

⁷⁴ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 70;

⁷⁵ Исто, стр. 76;

⁷⁶ Елаборат УДБ-е: *Беломиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 417;

⁷⁷ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 80;

⁷⁸ Елаборат УДБ-е: *Беломиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, стр. 409;

⁷⁹ Исто, стр. 424;

групација је била дубоко међусобно подељена и завађена. Када се каже „левица“ руске емиграције, тај термин се користи само у недостатку бољег. Она подразумева грађански слој интелигенције, који је имао велики удео у Фебруарској револуцији и рушењу цара са престола. У суштини, ова група је по идејама била далеко од најрадикалније левичарске струје у Русији – бољшевика, али су представљали чврсту опозицију царском апсолутизму. Ова струја је неприпремљена дочекала Фебруарску револуцију и после врло кратке и конфузне владавине од свега пар месеци, била је принуђена да власт препусти комунистима. Немајући бољег решења, напустили су Русију заједно са осталим противницима комуниста и упутили се, у највећем броју, ка земљама Западне Европе, одакле су и црпели либералне идеје. У Краљевини СХС, касније Југославији, ова струја је била занемарљива и није оставила неки дубљи траг услед притиска монархиста⁸⁰.

Један од најзначајних политичара либералне струје у емиграцији, био је Павел Миљуков⁸¹, бивши лидер Кадетске партије. Он се високо котирао у политичким круговима Лондона, Париза и Вашингтона, а био је тесно повезан и са масонеријом али и са бројним јеврејским организацијама. У избеглиштву је основао странку Републиканско-демократског обједињења, која у Београду није имала већи значај. Као што је већ напоменуто, либерално-демократске струје нису имале готово никаквог утицаја на Балкану због јаког деловања монархиста.

в) Сепаратисти:

У многољудној и мултиетничкој држави каква је Русија, сепаратизам појединих народа не би требао да чуди. Он је био посебно изражен у забаченим и неприступачним деловима царства, где централна власт није имала превелику моћ. Тешка и несигурна времена, попут Првог светског рата и грађанског рата у Русији, само су појачавале сепаратистичке делатности појединих народа. Ту се посебно издвајају: Украјинци, Белоруси, кавкаски народи, козаци, кримски и заволошки Татари, итд. Иако су сви ови народи, дуги низ година исказивали тежњу ка већој аутономији (не рачунајући Финце⁸² и Пољаке који су искључиво тражили независност), појавом одређених идеологија и јачањем држава које су биле непријатељски расположене према Совјетском Савезу и тежња ових народа ка радикалнијим сепаратизмом је почела да се повећава.

---

⁸⁰ Јовановић, М., *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, стр. 66;

⁸¹ Павел Миљуков (27.01.1859. – 31.03.1943.), оснивач Уставотворно-демократске партије и министар иностраних послова у Привременој влади након Фебруарске револуције;

⁸² Митровић, А., *Време нетрпељивих*, стр. 257;

Када је рат против црвених изгубљен и када су се нашли у избеглиштву, ови народи су се неко време притајили, чекајући да се прилике у Европи промене. Доласком Хитлера на власт и јачањем антибољшевичке пропаганде, ови народи (посебно Украјинци) ставили су се у службу нациста, надајући се да ће након разбијања СССР-а, њима бити гарантована независна и слободна територија. Потребно је истаћи и податак да ови „сепаратисти“ у Југославији нису имали неку значајнију улогу. Разлог је тај што је нпр. највећи број Украјинаца који је дошао у Краљевину СХС, себе сматрао припадницима руског народа и ни по чему се посебно нису истицали. С друге стране, Краљевина СХС је примила укупно око 7.000 козака али је само мали број њих остао у земљи, док је већина отишла ка Западној Европи у потрази за бољим животним стандардом.

Руски допринос Краљевини СХС и касније Југославији је заиста немерљив. Руски емигранти су науку (велики број академика и научника), архитектуру (грађевине, споменици културе, итд.) и уметност (балет, позоришта...) подигли на један сасвим нови ниво у Краљевини. Ипак, као што је и приказано у читавом уводном поглављу овог рада, живот руских емиграната у Краљевини СХС, касније Југославији, није био нимало лак у међуратном периоду. Тежак живот, сиромаштво, глад, неприхваћеност у друштву, жеља за повратком у отаџбину, унутрашњи сукоби и завађеност, све је ово чинило свакодневицу ових људи. Истина је да је било и оних који су успели да се мало боље снађу и себи, а и својој породици, обезбеде пристојан живот. Овакво стање опште неизвесности али и политичке успаваности руске емиграције, потрајаће до 1941. године, када ће нови, најстрашнији рат у историји човечанства, закуцати на врата Југославије. Тај рат ће за многе појединце бити повод да покажу своју ружну страну, и да под изговором мржње према комунистима, почине велике злочине према својим дојучерашњим комшијама и пријатељима.

2.2. Однос Краљевине СХС (Југославије) са Совјетским Савезом у међуратном периоду (1918-1941):

Узајамни односи српског и руског народа имају дубоке корене који су проткани заједничким, словенским, пореклом, ћириличним писмом, сличним језиком али и православном вером. Ти односи су достигли својеврсни врхунац током 19. века, када је Руска Империја директно утицала на дешавања на Балкану, често диктирајући спољну политику својим поступцима, како српског вазалног народа, тако и Отоманске

Империје. Било да је српски народ добијао помоћ директно са руског двора, у виду новца и наоружања или су у питању били руски добровољци који су долазили да се боре са својом православном браћом, у српској свести су Руси постали пријатељски народ у кога је често, кроз неке преломне историјске догађаје, полагана велика вера. Иако се често дешавало да се српски и руски интереси на Балкану случајно поклопе јер жеља руског двора да се изађе на топла мора а пре свега на Средоземље, никада није била тајна, то није умањивало степен захвалности српског народа према царској Русији.

Међутим, са почетком Великог рата, у који Русија и улази због заштите српске државе, дошло је до тектонских промена на европском континенту. Избијањем две велике револуције, прво Фебруарске а затим и Октобарске, 1917. године, Руска Империја престаје да постоји и њу замењује потпуно другачији политички и друштвени поредак, у виду бољшевичке власти. Ништа мање промене није претрпео ни српски народ који, иако није променио дотадашње монархистичко уређење, јесте претрпео огромне губитке у људству и сада се налазио у потпуно новој, уједињеној држави, након рушења Аустро-Угарске. Страхоте и огромне губитке које ће донети грађански рат на територији бивше Руске Империје, директно ће утицати на послератне односе свих земаља према Русији (од 1922. године Совјетском Савезу), па тако и Краљевине СХС и српског народа према новој, бољшевичкој власти.

Нова, комунистичка власт у Русији, нагло почиње да мења свој курс и политку према другим европским државама. Ово је посебно видљиво у двадесетим годинама, кад руководство СССР-а, са Лавом Троцким као једним од предводника, покушава на разне начине да поткопа постојећи Версајски систем у Европи, чија је једна од главних обележја и Краљевина СХС. Ипак, у другој половини двадесетих година, Стаљин се издваја као нови лидер Совјетског Савеза, након победе над струјом коју је предводио Троцки, па су се односи СССР-а и других европских држава донекле побољшали али су и даље били натегнути и супротстављени, највише због идеолошких разлика. Краљевина СХС и друге новоформиране државе након Првог светског рата, постале су симбол нових „тамница народа”⁸³ у очима Коминтерне⁸⁴ и Совјетског Савеза⁸⁵.

---

⁸³ Метафорички израз који означава вишенационалне државе у којима се одређене нације налазе у подређеном положају у односу на једну, доминатну нацију;

⁸⁴ Трећа интернационала;

⁸⁵ Петровић, Д., *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР): 1918-1929*, Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2018, стр. 17;

Основни проблем који је Совјетски Савез имао са Краљевином СХС, огледао се у томе што је Краљевина задржала своје монархистичко уређење под династијом Карађорђевић, под којим је окупила и друге неспрске словенске народе, стварајући најјачу државу на Балкану. За большевике у Совјетском Савезу, Краљевина је представљала све оно што је било погрешно и против чега су се они борили и у својој земљи. Поред тога, она је, заједно са другим западним европским државама, стајала на путу „ширења светској револуцији”⁸⁶ и победи пролетеријата, па је самим тим и означена као непријатељ, чије постојање је потребно окончати. Поред тога, огроман проблем између две државе је био и тај што је Краљевина СХС постала уточиште значајном броју руских избеглица након завршетка грађанског рата, који је са собом понео и осећај мржње и нетрпељивости према большевцима. Због тога нећи ни доћи до неког значајнијег приближавања две државе у међуратном периоду, које ће се све до почетка Другог светског рата налазити на супротним странама.

Непријатељски однос према комунистичкој власти СССР-а у међуратном периоду, био је присутан у свим слојевима југословенског друштва, почевши од самог врха, тј. Двора и српских политичких лидера па све до штампе и грађанства. Хрватски и словеначки прваци нису гајили толику нетрпељивост према Совјетском Савезу и њихов однос према њему је био доста рационалнији и прагматичнији у односу на српски национални елемент Краљевине⁸⁷. Једина организација која се од почетка залагала за потпуно успостављање дипломатских односа са СССР-ом, била је Комунистичка партија Југославије (КПЈ) али је она забрањена већ крајем 1920. године⁸⁸, одлуком државног врха, па је била принуђена да се повуче у илегалу.

У својим односима према Совјетском Савезу, Краљевина СХС је у многоме зависила од ставова и деловања својих западних савезника и покровитеља, Француске и Велике Британије. У току 1924. године дошло је до огромног помака Совјетског Савеза на међународној политичкој сцени јер су те године његово постојање и званично признале француска, британска и италијанска влада. Исте године, и Краљевина СХС је била веома близу одлуци да се међусобно призна са Совјетским Савезом али од тога није било ништа јер је средином исте године, на Петом конгресу, Коминтерна донела

---

⁸⁶ Петровић, Д., *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР): 1918-1929*, стр. 17;

⁸⁷ Исто, стр. 19;

⁸⁸ КПЈ је забрањена 29. децембра, 1920. године, доношењем „Обзнане“, док је Скупштина 2. августа, 1921. године, донела „Закон о заштити државе“, чиме је свака комунистичка активност третирана као терористичка и злочиначка;

одлуку да се „југословенска држава као творевина Версаја и западноевропских империјалиста мора разбити⁸⁹“. Државни врх, на челу са Александром Карађорђевићем, био је оптуживан за великосрпску хегемонију и тлачење осталих, несрпских народа у Краљевини СХС. Овакав став Совјетског Савеза према Краљевини, довео је до погоршања односа и још затегнутијег става обе државе.

Такво стање остало је на снази и након укидања парламентаризма и увођења диктатуре краља Александра, 1929. године⁹⁰. Поредак у Европи се није битније мењао све до 1933. године, када су у Немачкој нацисти преузели власт, на челу са Адолфом Хитлером. Овај догађај упалио је аларм у осталим европским силама, посебно у Француској и Совјетском Савезу па је природно дошло и до њиховог постепеног зближавања. Француска, као једна од главних заштитника Версајског поретка у Европи, повукла је са собом и чланице Мале Антанте⁹¹ у тај подухват.

Иако су и Чехословачка и Румунија, на конференцији Друштва народа у Женеви, јуна 1934. године, успоставиле пуне дипломатске односе са СССР-ом и на тај начин га директно признале, Краљевина Југославија то није урадила⁹². Месец дана пре атентата у Марсељу⁹³, септембра исте године, СССР је добио зелено светло од Краљевине Југославије да постане пуноправни члан Друштва народа⁹⁴. Ипак, убиство краља Александра и успостављање фактичке власти кнеза Павла Карађорђевића⁹⁵ а

---

⁸⁹ Петровић, Д., *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР): 1918-1929*, стр. 176;

⁹⁰ Догађај који је постао познат као почетак увођења „Шестојануарске диктатуре“, тј. апсолутистичке владавине краља Александра Карађорђевића, 6. јануара 1929. године, која је потрајала до доношења Октроисаног устава, 3. септембра, 1931. године. Такође, и држава је 1929. године променила име у Краљевина Југославија;

⁹¹ Војни савез између Краљевине Југославије, Чехословачке и Румуније, који је постојао од 1920. до 1938. године;

⁹² Петровић, Д., *Краљевина Југославија и СССР : 1929-1935*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2019, стр. 15;

⁹³ Приликом дипломатске посете Француској, 9. октобра 1934. године, на југословенског краља Александра I Карађорђевића, извршен је атентан. Том приликом је убијен и француски министар спољних послова, Луј Барту. Иза атента је стајао усташки покрет као и терористичка организација ВМРО, под покровитељством Немачке, Италије и Мађарске;

⁹⁴ Петровић, Д., *Краљевина Југославија и СССР : 1929-1935*, стр. 15;

⁹⁵ Павле Карађорђевић (27. април 1893 — 14. септембар 1976), био је члан династије Карађорђевић и кнез-намесник Краљевине Југославије после убиства краља Александра I Карађорђевића до 27. марта 1941. године;

нешто касније и владе Милана Стојадиновића⁹⁶, одложили су било какво приближавање између Југославије и Совјетског Савеза.

Долазак Милана Стојадиновића на чело Југославије, средином 1935. године, означио је нови ток спољне политике према европским силама. Свега две године пре формирања владе Милана Стојадиновића, на чело Немачке су дошли нацисти. Од тог тренутка, Немачка почиње сигурним корацима да се спрема за нови рат и прерасподелу моћи у свету, незадовољна постојећим стањем ствари. Постепено напуштање корелације са француском спољном политиком и почетак приближавања Немачкој, био је сасвим логичан потез Стојадиновићеве владе.

Уз то, не треба заборавити ни константни притисак који је Југославија трпела од Италије кроз читав међуратни период због територија које су јој обећане а на крају су припале тадашњој Краљевини СХС, па је у Немачкој видела својеврсну заштиту од италијанске експанзије. Милан Стојадиновић ће ову одлуку описати у својим мемоарима под насловом „*Ни рат ни пакт*“, речима: „*Ми смо угрожени са више страна. Окружени смо са пет непријатељски расположених земаља. Постоје две опасности: једна непосредна и већ у дејству, Италија са запада, а друга мало даље али после Анилуса, сасвим блиска и реална, Немачка са севера. Обе те земље радо би нас „прогутале“ али зазиру једна од друге. Југославији је остало врло мало времена да се спасе пре него што би се та два моћна наша непријатеља сложили на наш рачун*“⁹⁷.

Јачање Немачке и Италије средином тридесетих година, означио је и почетак приближавања Француске и СССР-а, који су у фашистичкој идеологији препознали заједничког непријатеља. Тим путем кренуле су и припаднице Мале Атланте, Чехословачка и Румунија. Иако је била на корак до тога да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом, Југославија то није урадила и остала је једна од последњих европских земаља која то није урадила. Остаје нејасно зашто је Југославија тврдоглаво одбијала да успостави односе са СССР-ом а један од логичнијих објашњења би могао да буде ривалски став и уздржаност Британије према Совјетском Савезу. Британци су тих година имали велики утицај у Југославији, посебно на Двору и поред њеног постепеног приближавања силама Осовине.

---

⁹⁶ Милан Стојадиновић (4. август 1888 – 24. октобар 1961), био је српски политичар, правник и економиста. Налазио се на челу југословенске владе од 1935. до 1939. године, као и на челу Југословенске радикалне заједнице (Јереза), странке чији је и оснивач;

⁹⁷ Stojadinović, M., *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires 1963, стр. 467;

Почетак рата у Европи догодио се 1. септембра, 1939. године, нападом Немачке на Пољску. Исте године, почетком фебруара, са места председника владе смењен је Милан Стојадиновић⁹⁸, што је отворило нове могућности приближавања Југославије и Совјетског Савеза. Ипак, успостављање дипломатских односа две државе поново је одложено услед краткотрајног руско-финског рата, који је трајао од децембра до марта, 1940. године. Огроман успех немачких трупа на западном фронту, освајањем Холандије, Белгије, Луксембурга и коначном капитулацијом Француске, јуна 1940. године, значиле су за Југославију да је неопходно да што пре успостави дипломатске односе са СССР-ом, до којих је на крају и дошло у овом периоду. Успостављање дипломатских односа, са собом су повукли економску и војну сарадњу две државе, чије ће даље развијање прекинути почетак рата на тлу Југославије⁹⁹.

2.3. Руска емиграција и друге националне мањине у пописима становништва на територији Краљевине СХС (Краљевине Југославије), у периоду од 1921. до 1941. године:

Као што је већ поменуто у претходном делу овог рада који говори о досељавању руских избеглица на територију Краљевине СХС, тачан број ових људи се не може са прецизношћу одредити и његов број је изузетно подложен дискусији. Ово је директна последица политичких околности и државне политике, коју је у том тренутку, водила држава приликом састављања евиденције. Иако је реч о званичним документима, податке који се налазе у њима треба узети са одређеном резервом, свесни политичких околности у којима су ови пописи настајали.

Први званичан попис становништва, новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), објављен је 31. јануара 1921. године¹⁰⁰. Оно што је посебно интересантно у овом попису је то да питање народности, као посебне ставке, уопште није постављено. Овај попис се састојао из две основне ставке које су обухватале

---

⁹⁸ Стојадиновића је на челу владе заменио Драгиша Цветковић (Ниш, 15. јануар 1893 — Париз, 18. фебруар 1969), који ће се на том месту задржати до избијања војног пуча, 27. марта 1941. године. Он је остао упамћен по споразуму са Влатком Мачеком о оснивању Бановине Хрватске али и потписивању и приступања Југославије Тројном пакту, 25. марта 1941, што је и довело до демонстрација и војног пуча;

⁹⁹ Петровић, Д., *Краљевина Југославија и СССР : 1935-1941*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2017, стр. 434;

¹⁰⁰ Сајт Републичког завода за статистику Србије: <http://publikacije.stat.gov.rs/G1921/Pdf/G19214001.pdf>;

преглед становништва Краљевине СХС по питању матерњег језика и вероисповести. Наравно, етничку припадност ових људи било је могуће реконструисати на основу ових, већ постојећих параметара.

Када је у питању попис становништва по матерњем језику, руски део становништва је нашао своје место као посебна етничка групација, док су набројани били и: Срби или Хрвати (где се сугерише да ове две етничке групе говоре практично истим, тј. српско-хрватским језиком), Словенци, Чехословаци, Пољаци, Русини, Мађари, Немци, Арнаути, Турци, Румуни, Италијани, Французи, Енглези и остали (непознати). Када су Руси у питању, наведено је да је у то време у Краљевини СХС боравило њих 20.568, од којих се највећи број налазио на простору Хрватске, Славоније, Међумурја, острва Крк са општином Кастав (чак 5.923 људи), затим су следили Банат, Бачка и Барања (5.437), затим простор Србије (4.176), док се значајан број налазио и на простору Босне и Херцеговине (2.636). У осталим деловима Краљевине СХС, као што су Црна Гора, Далмација и Словенија са Прекомурјем, тај број је био далеко мањи. По овом попису, руски етнички фактор није представљао ни приближно бројну етничку мањину у Краљевини СХС, јер су се испред њих по бројности нашле готово све остале етничке мањинске групе, рачунајући и Русине (25.615 људи).

Пописи становништва по вероисповести, не могу нам ништа предочити везано за руске емигранте на територији Краљевине СХС а разлог је сасвим једноставан. Наиме, у овом делу пописа становништва, као посебне верске категорије, издвојени су: православци, римокатолици, грчкокатолици, евангелисти, муслимани, израелићани, и други (непознато). Руси, који су у том периоду насељавали Краљевину СХС, у највећем броју случајева су се декларисали као православни хришћани, па су се у категорији „Православци“, нашли заједно са Србима и осталим православним етничким мањинама. Логично, због бројности српске етничке групе, која је у Краљевини чинила најбројнију етничку групу, православци су чинили најбројнију верску групу у Краљевини СХС (5.593.057 људи).

За овај попис је потребно напоменути неколико објашњења да би одређене ствари биле нешто јасније. Прво, по уредби од 31. марта 1920. године, овај попис је требало извршити до краја исте године, тачније, 31. децембра 1920. године. Ипак, због

одређених техничких проблема, попис је за месец дана одложен¹⁰¹. Друго, битно је напоменути да у време креирања овог пописа, границе Краљевине СХС још увек нису биле дефинитивно утврђене па самим тим ни број становника који је у њему приказан није у потпуности валидан. Коначни резултати, који се односе на овај попис из 1921. године, објављени су тек 1932. године и у њима се види мањак, у износу од 32.412 становника. Ово подразумева да су одређне територије које су такође биле обухваћене овим пописом из 1921. године, касније припале суседним државама¹⁰². И треће, резултати пописа из 1921. године дати су у оквиру административно-територијалне поделе, која је постојала пре рата. Тако се нпр. територија Срема водила под облашћу Хрватске и Славоније, као жупанија Срем¹⁰³. И због овога је потребно бити обазрив приликом анализирања резултата у попису из 1921. године.

Други попис становништва је урађен 31. марта 1931. године¹⁰⁴. Он је публикован исте године у „књижици од 30 страна, која је обухватила само број домаћинстава и присутног становништва по бановинама и срезovima¹⁰⁵“. Коначни резултати овог пописа, објављени су у четири књиге, пар година касније, а главни параметри за попис становништва су били: пол, старост, вероисповест, писменост, главно занимање, број кућа и домаћинстава за сваку општину, итд. Овим пописом, нисмо у стању да добијемо тачне резултате присутности руске етничке групе на територији Краљевине Југославије али можемо претпоставити да је тај број био у опадању услед природне асимилације са Југословенима (у првом реду Србима), као и одсељавањем из земље, смртним случајевима, итд.

Трећи попис становништва у Краљевини Југославији је био планиран за крај марта, 1941. године али су турбулентна и неизвесна политичка ситуација у том периоду, као и почетак рата, спречили његово доношење. Следећи попис биће извршен тек 1948. године, на територији Федеративне Народне Републике Југославије и о њему ће бити речи у наставку овог рада.

---

¹⁰¹ *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*, Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије, Београд 1953. године, стр. 39;

¹⁰² *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*, Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије, стр. 39;

¹⁰³ Исто;

¹⁰⁴ Сајт Републичког завода за статистику Србије:

<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1931/pdf/G19314001.pdf>;

¹⁰⁵ *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*, Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије, стр. 39;

2.4. Југословенско-совјетски односи за време трајања Другог светског рата:

Други светски рат, који је на простору Југославије трајао од априла 1941. године до октобра 1944. године, имао је, као и у другим појединим државама, карактер грађанског рата, поред отпора страном окупатору. Може се слободно сматрати да је грађански рат, који је на простору бише Руске Империје вођен у годинама након изласка Русије из Првог светског рата, са две деценије закашњења дошао и на простор Југославије. Поново су се сукобиле две супротне идеологије, које су свака због својих разлога одлучиле да војно учествују у рату. Једна је тежила да очува друштвени и државни поредак и после рата, док је друга желела да га из корена промени и успостави један нови, по узору на Совјетски Савез.

Краљевина Југославије је почетак рата дочекала потпуно неприпремљена и све њене слабости и унутрашња превирања, избила су на површину у пуној јачини са немачким нападом, 6. априла 1941. године. Слабашни отпор је потрајао само 11 дана а капитулација југословенске државе потписана је већ 17. априла, исте године. Иако је добар део југословенских војника већ тада допао немачког заробљеништва, одређени број војника, који је ту судбину избегао, одлучио је да настави са пружањем отпора, вођењем герилског начина рата. Ова војна формација ће понети званичан назив „Југословенска војска у отаџбини“ (ЈВуО) али ће у народу остати упамћена као „четнички одред“ или једноставно „четници“¹⁰⁶. Њихове директне опоненте и идеолошке противнике, чинили су припадници „Народноослободилачког покрета Југославије“ (НОП) или једноставно „партизани“¹⁰⁷.

Иако су се зближили непосредно пред почетак рата, Краљевина Југославија и Совјетски Савез су у тај приснији однос ушле само због надлазеће опасности у виду нацистичке доктрине а њихов званичан дипломатски однос је прекинут са југословенском капитулацијом¹⁰⁸. СССР се све до уласка трупа Црвене армије у јесен 1944. године није војно мешао у грађански рат на простору Југославије али је пружао

¹⁰⁶ Познати су као и „Равногорски покрет“. Термин „четници“ води порекло од „чете“, мале борбене јединице намењене за герилски рат;

¹⁰⁷ Порекло речи води из француског и италијанског језика и означава борбену формацију, која се најчешће формира са једног окупираног или нападнутог подручја, у циљу пружања отпора и деловању иза непријатељске линије;

¹⁰⁸ *Ослобођење Београда 1944. : зборник радова*, приредио Животић, А., Институт за новију историју Србије, Београд 2010, стр. 42;

моралну и материјалну подршку партизанском покрету због исте идеолошке припадности. Томе говори у прилог и чињеница да је значајан број југословенских комуниста прошао војну обуку и припрему у школама Коминтерне у СССР-у¹⁰⁹. Битно је напоменути да је добар део њих учествовао и у грађанском рату на територији Шпаније¹¹⁰, па су у сукоб са нацистичким окупатором ушли као војни ветерани¹¹¹. Наводно, око двеста педесет „шпанских бораца“ деловало је на територији Југославије за време Другог светског рата у НОП-у и отприлике четвртина њих је проглашена за народне хероје по завршетку рата¹¹².

Утицај Совјетског Савеза и Коминтерне на КПЈ је био огroman а то можемо видети и на примеру када су се југословенски комунисти подигли на устанак, тек када је Немачка напала СССР, 22. јуна 1941. године а не када је дошло до напада на Југославију, 6. априла исте године¹¹³. Томе у прилог говори и радио обраћање Ј.Б. Тита од 13. маја: „*Организујемо борбене одреде, васпитавамо своје ратне кадрове, спремамо оружани устанак у случају напада на СССР*“¹¹⁴. Након почетка операције „*Барбароса*“¹¹⁵, деловање СССР-а у Југославији је опало због потребе одбране сопствене државе али ће односи између Москве и КПЈ остати активни и за време трајања рата. Коминтерна је издала и званичну директиву, 1. јула 1941. године, којом позива на отпору окупатору: „...*Куцнуо је час када су комунисти дужни подићи народну отворену борбу против окупатора. Организујте, не губећи нити једне минуте, партизанске одреде и распирите у непријатељском залеђу партизански рат*“¹¹⁶. Иако се на почетку ове операције СССР залагао за сарадњу НОП-а и ЈВуО да би се што више ослабио нацистички притисак на Совјетски Савез¹¹⁷, у наставку рата, са избијањем озбиљнијих сукоба између два покрета, СССР је пружио подршку партизанском

¹⁰⁹ Тимофејева, А., *Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.*, Институт за новију историју Србије, Београд 2010, стр. 188;

¹¹⁰ Шпански грађански рат (17. јул 1936 — 1. април 1939.) је сукоб између левичарских и десничарских шпанских војних формација, који се завршио победом националистичких снага под вођством Франсиска Франка. Овај рат је представљао и својеврсан увод у Други светски рат на територији Европе;

¹¹¹ Тимофејева, А., *Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.*, стр. 193;

¹¹² Исто, стр. 208;

¹¹³ Исто, стр. 219;

¹¹⁴ Исто, стр. 216;

¹¹⁵ Операција која је означила напад Немачке на СССР, 22. јуна 1941. Име је добила по немачком краљу и цару Светог римског царства, Фридриху Барбароси, учеснику Трећег крсташког рата;

¹¹⁶ Петрановић, Б., *Србија у Другом светском рату (1939-1945)*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1992, стр. 180;

¹¹⁷ Димић, Љ., Животић, А., *Напукли монолит: Југославија и свет: 1942-1948*, Архипелаг: Службени гласник, Београд 2012, стр. 6;

одреду, у чему ће се касније прикључити и остале савезничке силе. СССР је одржавао и контакте са југословенском владом у избеглиштву али до неке конкретне сарадње никада није дошло због претходно поменутих разлога.

О уласку и акцијама Црвене армије на тлу Југославије, у јесен 1944. године, још дуго ће се дискутовати. Како се развијао однос Совјетског Савеза и Југославије, тако се постепено мењала и улога Црвене армије у тим судбоносним годинама. Совјети су временом престајали бити „ослободиоци“ и „класни савезници“¹¹⁸ а те термине је заменио термин „окупатори“¹¹⁹. Ревизија ових догађаја започета је тврдњама о неефикасном и незаинтересованом приступу припадника Црвене армије у протеривању окупатора са југословенског тла а касније је оптуживана за репресије и злочиначко понашање над цивилним становништвом. Врхунац ревизије ових догађаја и негативног приступа према акцијама Совјета, догодио се након резолуције ИБ-а и раскола између две партије, 1948. године. Совјетска офанзива из 1944. године је у каснијој литератури описивана као нови покушај окупације, све у циљу активне анти-совјетске пропаганде. Наравно, морамо бити свесни историјских и политичких околности у којима је ова литература настајала, да бисмо могли извући закључке о томе шта је истина а шта пропаганда.

На основу свега, може се закључити да су се југословенско-совјетски односи за време трајања рата одвијали у два правца: између југословенске избегличке владе и совјетске власти, као и између НОП-а и совјетске владе, посредством Извршног комитета Коминтерне¹²⁰. Совјетски Савез је са развојем ситуације на терену, постепено пружао све већу и значајнију подршку Титовом покрету у Југославији, највише кроз материјалну и санитетску помоћ, да би коначно и војно асистирао приликом ослобођења Србије и Југославије, у јесен 1944. године. Оно што представља највећи проблем приликом анализе овог односа у датом периоду, јесте недостатак изворне грађе, због многобројних разлога: затвореност и делимична доступност совјетских извора који говоре о односима са једним, у том периоду, илегалним и непризнатим

---

¹¹⁸ Димић, Љ., Животић, А., *Напукли монолит: Југославија и свет: 1942-1948*, стр. 23;

¹¹⁹ Тимофејев, А., *Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.*, стр. 318;

¹²⁰ Поповић, Н., *Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату (1941-1945)*, Институт за савремену историју, Београд 1988, стр. 7;

покретом, пропадање и уништење изворне грађе услед ратних околности, велика доза субјективности која се провлачи кроз изворе, итд¹²¹.

2.5. Деловање руске емиграције у Југославији за време Другог светског рата:

О деловању руске емиграције на територији Југославије за време Другог светског рата, немамо довољно података и извора да би могли извести неке детаљније и опширније закључке. Водећи се оном изреком да „победници пишу историју“, једини извор који нам говори о понашању и деловању руских емиграната тих ратних година јесте елаборат УДБ-е¹²², „Руска емиграција у Југославији“, којим је дат субјективни и једнодимензионални приказ ове групе људи, од њиховог доласка на територију Југославије, до периода по завршетку рата.

Овај елаборат УДБ-е који говори о активностима руске емиграције на територији Југославије пре, за време Другог светског рата, али и у првим годинама после рата, дело је затвореника из логора Билећа. Због бројних правописних и књижевних грешака у тексту, као и појединих нетачности, изводи се закључак да су елаборат највероватније писали руски осуђеници од стране југословенских комунистичких власти, по упутствима и наредбама УДБ-е. Због различитих стилова писања, можемо закључити да је више затвореника учествовало у креацији овог дела. На крају документа је назначен и датум када је ово дело завршено – 16. новембар 1953. године. Ако узмемо у обзир политичке и историјске околности у којима је овај документ настао, морамо бити посебно обазриви приликом његове анализе. Због тадашњих изузетно заоштрених односа на југословенско-руској релацији, овај документ се свакако убраја у пристрасне и необјективне изворе. У немогућности коришћења архивске грађе УДБ-е који се налази у Архиву Србије, биће коришћена књига коју је приредио професор Алексеј Тимофејев, „Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде“, која садржи текст елабората у целости.

---

¹²¹ Исто, стр. 9;

¹²² Управа државне безбедности;

Када је руска емиграција на територији Југославије у питању, она је била изузетно шаренолика и хетерогена група, која се налазила у држави карактеристичној по својој разноликости и мултиетничности. Све те постојеће разлике и одређена неслагања, доживеће врхунац јаза и расцепа с почетком Другог светског рата. Ипак, недосањани сан ове групе људи и њихова жарка жеља, била је повратак у Русију и тријумф над „*ирвенима*“. Како су се околности на европском плану мењале, убрзаним растом фашистичке идеологије, тако је и руска емиграција ослушкивала и већ тражила потенцијалне савезнике за борбу против комунистичког режима у Русији. У изворима УДБ-е се јасно наводи да је руска емиграција и пре рата гајила симпатије у одређеној мери према германофилској политици тога времена¹²³. Због тога и не чуди што је већина монархистичких беломиграната, у Југославији, у нацистима гледала потенцијално решење за све њихове дотадашње проблеме. Такође, Документи УДБ-е недвосмислено говоре о томе да је улазак немачке војске у Југославију био поздрављен и дочекан са „*највећим одушевљењем*“¹²⁴ од стране беломиграната. Иако је ова констатација прилично пристрасна, не може се сметнути с ума да је долазак нациста заиста представљао отварање бројних могућности када је био случај са руском емиграцијом у Југославији.

Када је у питању деловање руских емиграната на територији Србије, у оквиру Краљевине Југославије, у изворима УДБ-е је јасно истакнуто да су, већ претходно помињани „*легитимисти*“, имали водећу улогу. Најпознатија лица ове групе били су Михајло Скородумов и Александар Ланин. Они су представљали људе од поверења за окупаторске снаге, па су читав белогардејски покрет у Југославији ставили под своју команду, вршећи реорганизацију беломиграције у првим недељама окупације. Главни циљ водећих кругова беломиграције био је да се ставе под команду нациста и заједно са њима нападну Совјетски Савез и црвене Русе. Развој догађаја који је уследио, показао је да Немци нису имали превише поверења у беломигранте, што је био резултат генералног антисловенског расположења нациста¹²⁵ али и њихове вере у сопствену војну супериорност. Врло брзо се на челу руских емиграната нашао генерал Владимир Крејтер, који је стварањем „*Руског бироа*“, додатно ставио руску емиграцију под гвоздену песницу. Слична ситуација била је и у осталим деловима окупиране

¹²³ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, Београд 2018, стр. 33;

¹²⁴ Исто, стр. 36;

¹²⁵ Хитлер је у свом политичком манифесту „*Mein Kampf*“, словенске народе сврстао у грађане другог реда. Једино су људи семитског порекла били хијерархијски ниже позиционирани;

Југославије (Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора и Војводина), где је сарадња руских емиграната (и украјинских сепаратиста) са окупационим режимима била чак и јача него што је то био случај у Србији.

Не постоји сумња да је главни циљ милитантних припадника руске емиграције у Југославији био формирање оружаних јединица, које би се прикључиле немачком Вермахту у походу на Совјетски Савез. Ипак, време ће показати да ове руске војне формације нису играле готово никакву значајнију улогу на великим европским бојиштима већ је њихова функција остала од другоразредног значаја. И поред тога, ове формације ће остати изузетно негативно упамћене код локалног становништва јер су, небројани број пута, чинили чак и веће злочине од нациста или извршавали „*најпрљавије послове*“ по њиховој наредби. Разлози због којих окупаторски режими нису превише давали слободе руским емигрантима у војном смислу, могу се наћи у руској православној вероисповести и словенском пореклу.

Најпознатија војна формација, коју извори УДБ-е најдетаљније описују јесте Руски заштитни корпус (РОК)¹²⁶. Овај корпус се формирао као потреба за активнијим учешћем руских емиграната у процесу окупације, с циљем да се убрзо прикључи ратним дејствима на Источном фронту. У тренутку формирања ове јединице, на њеном челу се налазио већ поменути Скородумов а врло брзо га је на том месту заменио генерал Борис Штејфон. Немамо разлога да сумњамо у тврдње безбедоносних извора да је овај корпус био директно потчињен немачком Вермахту. У прилог томе иду и визуелни извори у виду фотографија, на којима су припадници ових формација приказани у немачким униформама¹²⁷.

До 1944. године, у оквиру овог корпуса је формирано пет пукова, са укупним бројем од око 12.000 људи¹²⁸. Главни задатак корпуса је био обезбеђивање индустријских објеката и комуникација на територији окупиране Србије од значаја за Немце, а са развојем ситуације и бројним поразима немачких трупа на Источном фронту у другој етапи рата, задатак корпуса је постао и веће укључивање у сукоб са све активнијим НОП-ом. У изворима је дат и врло концизан опис последњих дана постојања овог покрета где се се наводи да су били разбијени од стране Црвене армије,

¹²⁶ На руском је овај назив гласио „Русский охранный корпус“;

¹²⁷ Littlejohn, D., *Foreign Legions of the Third Reich, Vol. 3: Albania, Czechoslovakia, Greece, Hungary and Yugoslavia*, San Jose California 1985, стр. 257;

¹²⁸ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 65;

приликом њеног уласка на територију Југославије а да су се остаци корпуса повукли у Аустрију, где је престало њихово организовано деловање. Деловање овог корпуса током рата је описано с поприлично потцењивачким тоном јер се наводи да је „борбена способност била испод просечног нивоа једне регуларне трупе”¹²⁹.

Документи УДБ-е сведоче и о неколицини руских војних формација које су деловале на територији тадашње сателитске државе, Независне Државе Хрватске. Оптужбе за силовања, убијања, пљачкања и друге злочине против цивила и припадника НОП-а, доминирају у описима њихових делатности а мржња и гађење према њима су прилично осетљиви. Такође, присна сарадња ових трупа са припадницима усташког покрета је стављена у први план а чак се у пар случајева наводи како су руски емигранти и улазили у усташки и домобрански покрет¹³⁰. Од ових формација, највише се у елаборату УДБ-е говори о I козачкој дивизији, коју су махом чинили козаци добровољци, док се она налазила под командом Немаца, родом из прибалтичких земаља. Поред ове дивизије, документи УДБ-е једнако негативно говоре и о „Украјинској бојни”¹³¹, која је такође деловала на простору Хрватске. Овде је реч о украјинским сепаратистима који су деловали на простору НДХ са циљем да по окончању рата у њихову корист, оснују аутономну област Украјине, под немачким протекторатом.

Елаборат УДБ-е оптужује руску емиграцију и да су гајили исти однос, како према окупаторским режимима, тако и према колаборационистичким покретима на територији Југославије. Под појмом колаборациониста, елаборат убраја: четнички покрет Драже Михаиловића, „љотићевце“, „недићевце“ (Србија), усташки покрет (НДХ), као и клерикално-белогардејски покрет у Словенији. Оно што је занимљиво, јесте то што елаборат наводи да је велики број руске емиграције у НДХ приступио домобранском покрету а да је њихов статус и положај током рата постао много бољи него што је то био случај са белоемигрантима у Србији (*„...положај белоемиграната у НДХ у каснијем периоду времена био је много бољи него ли у Србији, где су они били отпуштени из службе и натерани да траже материјалну егзистенцију: било у редовима шуцора, било на раду у Немачкој”*¹³²). Као још један доказ присних односа између усташких власти и белоемиграната, документи УДБ-е износе и формирање

¹²⁹ Исто, стр. 71;

¹³⁰ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 93;

¹³¹ Исто, стр. 91;

¹³² Исто, стр. 107;

„Хрватске православне цркве¹³³“, јуна 1942. године, на територији НДХ. Ни о овој организацији, аутори текста немају лепих речи, наводећи да је у питању колаборационистичка организација које је целокупно своје деловање ставила под службу окупатора и злочиначких власти у Хрватској.

Руска емиграција је сумњичена да је имала улогу и обавештајаца у служби окупаторских режима. Већина руских емиграната, посебно по великим градским центрима, приказана је као гомила шпијуна, која вреба на улицама и по кафанама, надајући се да сакупи неке корисне информације које би проследили надређенима по окупаторским обавештајним службама. Нема сумње да су одређени појединци свакако имали и оваква задужења али погрешно је само због њих генерализовати читаве масе људи. Главни разлог због којег су нацисти пружили шансу белоимигрантима у обављању шпијунских послова, био је тај што су добро познавали народ у државама у којима су живели и као такви су могли да буду њихова продужена рука, тј. „*окупатори другог реда*“.

Елаборат УДБ-е говори и о „*Савезу совјетских патриота*“, тј. о оним руским емигрантима који нису желели да учествују у фашистичким коалицијама и квислиншким¹³⁴ групацијама, већ су се окренули просовјетској струји, нарочито када је немачка војска почела да ређа поразе на Источном фронту а Црвена армија почела са офанзивнијим деловањем. На свега пар страна, обрађена је читава историја настанка и деловања овог покрета који, по елаборату УДБ-е, није играо неку значајнију улогу у борби против окупатора. У изворима се наводи да су овом покрету припадали махом омладинци, који су одрастали и били васпитавани у једном потпуно другом систему и окружењу за разлику од својих очева. Наводи се да су, у највећем броју случајева, припадници овог покрета били и рођени у Југославији, па нису имали толико јаку руску националу припадност. Међу њима је наводно било и оних правих родољуба и патриота, који можда и нису претерано симпатисали комунистичку идеологију али су сматрали Совјетски Савез својом државом.

Иако су се припадници овог покрета често позивали на активно помагање НОП-у, па чак у неким случајевима, и прикључивање њему, аутори овог елабората се не слажу с тим, наводећи да је њихов допринос антифашистичкој борби био минималан. Оно што се посебно ставља на терет припадницима овог покрета од стране аутора

---

¹³³ Исто, стр. 109;

¹³⁴ Термин који означава симбол за издају и колаборацију са непријатељем. Име је добио по Видкуну Квислингу, норвешком политичару и нацистичком колаборационисти.

текста, јесте оданост коју су исказивали према Совјетском Савезу и Јосифу Стаљину, на уштрб НОП-а и маршала Тита¹³⁵. Они су се наине у потпуности одазвали заповести Јосифа Стаљина, упућеној 1. маја 1943. године, да се сви совјетски грађани ван територије Совјетског Савеза организују и у што већој мери отежају функционисање непријатељске војске, деловањем из позадине¹³⁶. Проблем са југословенским властима је настао када се рат већ завршио, а овај покрет наставио да пружа пуну подршку совјетским властима. Због тога су, за кратко време, од сабораца и идеолошки блиских сарадника, постали непријатељи и „петоклонаши“¹³⁷.

На овакав начин су југословенске комунистичке власти описивале деловање руских емиграната за време Другог светског рата, након раскола са Совјетским Савезом, 1948. године. Иако је елаборат УДБ-е несумњиво пристрасан и субјективан па се не може сматрати веродостојним историјским извором, ипак нам може дати донекле увид у деловање и понашање руских емиграната у ратним околностима на тлу Југославије, као и њиховом односу према окупаторским режимима али и према југословенским народима.

---

¹³⁵ Јосип Броз – Тито (07.05.1892. – 04.05.1980.), југословенски комунистички револуционар и државник. Обављао велики број функција током своје дуге владавине. Прославио се као комадант југословенских партизана и као један од предводника Покрета несврстаних. Један од најпознатијих светских државника друге половине 20. века;

¹³⁶ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 142;

¹³⁷ Организована група људи која делује у тајности са непријатељским намерама према другој групи људи, најчешће већинској. Овај термин се често користи за мањинске народе у некој држави.

3. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у Југославији у првим послератним годинама (1944-1947):

3.1. Сећања на Црвену армију – од „комунистичке браће“ до „совјетских окупатора“:

У јесен 1944. године, војници Црвене армије су закорачили на тло Југославије што је и означило почетак последње етапе Другог светског рата на овом подручју. Немачке трупе су се у то време већ увелико повлачиле према Берлину али су свакако, са оданим колаборационистима, наставили да пружају отпор савезничком продору на свим фронтovima. Ови догађаји, од изузетног значаја за цео југословенски народ, дуго су били обавијени велом тајне и полуистина. Чак и сада, врло је тешко сазнати шта се тачно догађало тих месеци на ратом опустошеној територији Југославије. Оно што је сигурно јесте да је Југославија тих месеци и дефинитивно ослобођена од фашистичке чизме али се такође сусрела са једном потпуно другом нацијом и идеологијом.

Црвеноармејци су били пред великом победом у јесен 1944. године. За разлику од „Првог отаџбинског рата“, када је Наполеон био принуђен да се самоиницијативно повуче са територије Русије, прихватајући на тај начин пораз, овога пута је победа долазила у обзир само ако је извојевана на рушевинама Берлина. Иако је деловало да су пред војном катастрофом, након пар првих месеци рата од почетка немачког напада на СССР, сада, пуне три године након тешког ратовања, победа за Црвену армију и Стаљина је била надокнадити руке. Иако је готово сваком совјетском војнику у том тренутку била жеља да крене на колевку нацизма, ипак је било неопходно ослободити и друге делове Европе од немачке власти.

Иако су, по доласку на Балкан, у највећем броју случајева били дочекани као ослободиоци, војници Црвене армије нису претерано марили за неким гостољубивим дочеком јер су били свесни да је значајан део тих људи био на страни Хитлера за време рата. Ово се посебно односи на Румуне и Бугаре, на које су Совјети често гледали са висине¹³⁸. Сличан али не потпуно различит приступ имали су када су у питању били и

---

¹³⁸ Тимофејев, А., *Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, стр. 368;

Југословени и Народноослободилачки покрет. Победа на бојном пољу против Вермахта и немачке машинерије, натерала је совјетске војнике да се осећају надмоћно и супериорно у односу на војске и народе који нису имали тако кључну улогу у рату.

С друге стране, совјетски војници су дочекани са усхићењем и нестрпљењем од стране југословенског народа. Чак и они који нису имали искључива комунистичка уверења, на Совјете су гледали као на савезнике и борце који теже истом циљу. Ово је посебно било изражено код припадника и бораца НОП-а, који су на Совјете гледали као на узор коме су тежили у сваком смислу. Томе у прилог говоре бројни записи и мемоари које су оставили припадници НОП-а о Црвеноармејцима приликом ослобођења Југославије и Београда. Уосталом, како су становници Београда гледали на наступајућу Црвену армију, најбоље се може видети из депеше Председника Београда, Добривоја Лазаревића, упућеној Стаљину, приликом ослобођења Београда: „...Београђани ван земље који су дубоко саосећали са патњама свога родног места кроз више од три године нацистичке владавине у Београду, данас исто тако дубоко саосећају са безмерном радошћу својих суграђана о уласку ослободилачке и братске Црвене армије у Београд¹³⁹“. Нема сумње да су Београђани заиста у совјетским трупима видели спас од нацистичког терора, који је трајао од априла, 1941. године.

О Црвеној армији је у својим мемоарима овако писао Милутин Морача¹⁴⁰, учесник Народноослободилачке борбе и народни херој Југославије: „...Необично су нам се свидјели црвеноармејци. Сви они имају наше особине. Ми и они скоро потпуно смо слични. И у њиховом штабу и код њихових бораца види се та сличност. Једнако смо васпитани. Обје наше војске боре се за исту ствар, обје наше војске израсле су из народа. Онда, не можемо се ни разликовати. Једино се разликујемо у начину ратовања. Совјети имају савршену технику – ми је немамо. Они имају савршена ратна средства, а ми још у којечему оскудијевамо. Али, сада идемо заједно. Црвеноармејци ће нам помоћи да и наша војска буде ускоро модерно наоружана¹⁴¹“. На основу овог дневника, примећујемо дивљење које су припадници НОП-а гајили према борцима Црвене армије, њиховом начину борбе и њиховом наоружању.

¹³⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд 507 (Односи СКЈ-КПСС), IV- 32/3 – Депеша Председника Београда, Добривоја Лазаревића, Стаљину, 1944. године;

¹⁴⁰ Милутин Морача (7. јул 1914. – 17. децембар 2003.), учесник Народноослободилачке борбе, генерал-пуковник ЈНА, друштвено-политички радник СФРЈ и СР Босне и Херцеговине и народни херој Југославије;

¹⁴¹ Морача, М., *Ратни дневник*, Београд 1962, стр. 294;

Борци НОП-а су велике наде полагали у Црвену армију и њихову помоћ. Да је асистенција црвеноармејаца била неопходна у борбама за ослобођење Југославије од фашистичке окупације, видимо и у бројним обраћањима Јосипа Броза Тита совјетском врху, а у једном од њих, од 15. септембра 1944. године, стајало је: „...*Совјетски Савез пружа нам пуну политичку помоћ у међународним односима и ми ту можемо са пуно поуздања и повјерења гледати на политику СССР-а према нама. У границама дозвољене могућности Руси чине максималне напоре да помогну нашу војску. Та помоћ се сада нарочито осјећа, а убудуће када се створе повољније техничке могућности, ми ћемо, што се тиче ратног материјала, добити у неограниченим количинама, тако да можемо потпуно снабдјети нашу војску*¹⁴²“. Ипак, због популарности и угледа који је поседовао у НОП-у, Тито је у први план стављао своје југословенске саборце али је такође и ишчекивао совјетску војну асистенцију: „...*Ми имамо могућности да сопственим снагама очистимо земљу од окупатора и домаћих издајника. У случају крајње нужде ми ћемо тражити војничку помоћ од Совјетског Савеза*¹⁴³“. Иако је на тај начин давао на огромном значају својим партизанским саборцима, Тито није имао личних недоумица да ће совјетска помоћ бити неопходна.

О ослобођењу Југославије, а посебно о ослобођењу њене престонице, Београда, писало се у хвалоспевима када је у питању била домаћа штампа. Одушевљење југословенским партизанима и совјетским трупама било је нескривено и увек се стављало у први план. Похвале и глорификовање јединица које су ослободиле Београд, није престајало ни након пар дана од ослобођења. Тако је „*Политика*“, само пар дана након ослобођења Београда пренела текст: „...*Улицама Београда, наши борци, партизани, ступали су, раме уз раме, са својим друговима, борцима Црвене армије: браћа по крви, браћа по духу, браћа по бескрајној својој вери у слободу и правду. Паљба њихових стројница била је за Београд песма слободе. У ватри њихових топова видели смо први зрак сунца слободе која се рађа... С црвеном звездом на челу дошли су најбољи синови наши. С црвеном звездом на челу, дошли су, с децом нашом најдража браћа наша, Руси*¹⁴⁴“. Овакви текстови нису били реткост тих дана а штампа се трудила да никако не подваја борце НОП-а од бораца Црвене армије.

---

¹⁴² Петрановић, Б, *Србија у Другом светском рату: 1939-1945*, стр. 617;

¹⁴³ Исто, стр. 618;

¹⁴⁴ *Политика*, 28. октобар 1944, стр. 2;

Прве сусрете са војницима Црвене армије на тлу Југославије, описали су многи југословенски борци у својим мемоарима и ратним дневницима. Сви они сведоче о врло емотивном сусрету две војске истих уверења, а један од њих је и Љубодраг Ђурић¹⁴⁵, учесник НОБ-а и касније генерал-мајор ЈНА, који је у својим мемоарима записао следеће: „...Како смо искакали из чамаца, на левој обали Дунава, срдечно су нас прихватили црвеноармејци у братске и дуго очекиване загрљаје! Многим су сузе потекле од превелике радости!¹⁴⁶“ Несумњиво је да су партизански борци били усхићени када је Црвена армија дошла на границе Југославије. Њихов долазак је значио да је крај рата близу јер су Совјети до тада већ стекли статус непобедиве војске, што због неустрашивих совјетских војника, што због ратне опреме и наоружања. О њиховој борбеној готовости Ђурић је написао: „...Прво смо сусретали тенкове, и танкете, а затим моторизовану пешадију, на моторизовану артиљерију, на „каћуше¹⁴⁷“, које први пут видех. Иза све те моторизоване силе гурала је пешке пешадија, иза ње опет артиљерија са коњском вучом, а затим „профијант¹⁴⁸“ колона...такву импресивну слику моћи једне армије први пут сам доживео¹⁴⁹“. С обзиром на поприлично сиромашно наоружање којим су партизани водили борбе против окупатора, совјетски арсенал је био нешто о чему нису могли ни да сањају, што се по начину описа и види у мемоарима југословенских бораца.

Несумњиво је да је Црвена армија имала пресудну улогу у ослобођењу територије Југославије и Београда од нацистичких окупатора. Наоружање и опрема коју су вукли са собом из Совјетског Савеза, била је далеко испред оног чиме су располагали југословенски партизани. Уосталом, чак су се и каснији најтврдокорнији противници совјетске политике слагали да је Црвена армија била одлучујући фактор у поразу немачких трупа на Источном фронту. О фанатичном начину борбе и храбрости црвеноармејаца приликом борби за Београд, у својим мемоарима нам говори и Саво Оровић¹⁵⁰, учесник НОБ-а а касније и генерал-пуковник Југословенске народне армије: „...У београдској операцији учествовале су и совјетске снаге под командом генерала

---

¹⁴⁵ Љубодраг Ђурић (25. јул 1917. – 10. јул 1988.), учесник Народноослободилачке борбе, генерал-мајор ЈНА и друштвено-политички радник СФРЈ и СР Србије;

¹⁴⁶ Ђурић, Љ, *Сећања на људе и догађаје*, Београд 1989, стр. 234;

¹⁴⁷ Совјетски вишецевни бацач ракета, прво ракетно артиљеријско оружје на свету и једно од најпознатијих артиљеријских оруђа у наоружању Црвене армије током Другог светског рата;

¹⁴⁸ Животне намирнице које су потребне и предвиђене за прехрану војске;

¹⁴⁹ Ђурић, Љ, *Сећања на људе и догађаје*, стр. 236;

¹⁵⁰ Саво Оровић (30. јануар 1888. – 22. јун 1974.), учесник Првог светског рата, пуковник Југословенске војске, учесник Априлског рата и Народноослободилачке борбе и генерал-пуковник ЈНА;

Жданова¹⁵¹: IV оклопни корпус и јединице 68. корпуса. Главни задатак совјетских јединица био је обезбеђење јужног бока главнине совјетских снага које су надирале кроз Румунију и Мађарску. Извршавајући тај задатак оне су уједно знатно помогле снагама наше Армије у ослобођењу Београда. По својој брзини, енергији и смелости, продор совјетског мотомеханизованог корпуса, под командом одважног генерала Жданова, у Београд представља редак пример у историји ратова¹⁵²“. Иако је литература која је настајала у годинама сукоба са Совјетским Савезом, негирала било какво јунаштво бораца Црвене армије, мемоари југословенских војника који су с њима заједно јуришали на остатке немачких трупа, пуни су дивљења према њиховој храбрости и херојству.

Сличних импресија према совјетским војницима био је и Љубодраг Ђурић, који је о заједничком деловању записао: „...Мостобран је код Брзе Паланке брзо и успешно остварен, али су Немци брзо реаговали и запосели превој и неке врхове Мироча. На тим местима се развила огорчена борба, те ми комадант те дивизије предложи да идемо тамо, да он погура јединице, јер застоја не сме бити. Догурасмо до првих борбених линија. Комадант дивизије нареди да се брдски топови поставе у стрељачки строј, а затим командова: „Агоњ!“ Гледао сам својим очима: прве посаде тобџија падоше, други их заменише а брза палба није престајала. Комадант дивизије нареди јуриш. Први редови попадаше од ватре из немачких „шараца“¹⁵³, други их прескачу уз узвике „Ура!...“ И, збрисаше „фрицеве“¹⁵⁴. За све време комадант дивизије је стајао, командовао и померао се напред за стрељачким стројем, а ја поред њега. Кад се осветих, из командантовог десног рукава капље крв. Он ману руком, и само рече: „Ничево, само кроз месо, није кост закачило!“ Мој кожни мантил је пробијен на неколико места, али ме метак није ни окрзнуо. Тад сам размишљао: „Да смо ми овако ратовали, ниједан се не би вратио, ни дочекао слободу!“ То рекох и овом комаданту дивизије. Он се смешкао, па прозбори: „Краснаја армија, агромна је!...“¹⁵⁵“. У изворима оваквог типа, Црвена армија је представљена као непобедива, готово надљудска

¹⁵¹ Владимир Иванович Жданов (29. април 1902. – 19. октобар 1946.), генерал-пуковник совјетске Црвене армије, херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије;

¹⁵² Оровић, С., *Ратни дневник 1941 – 1945*, Београд 1972, стр. 540;

¹⁵³ Немачки пушкомитраљез (РМ) МГ-42;

¹⁵⁴ Совјетски погрдан назив за нацистичког војника јер је „Фриц“ карактеристично немачко име. С друге стране, Немци су сваког совјетског војника погрдно називали „Иван“ из истог разлога;

¹⁵⁵ Ђурић, Љ, *Сећања на људе и догађаје*, стр. 241;

незадржива армада, коју чак ни строго дисциплинована немачка војска није успела да заустави.

Уз то, Ђурић је дао и неке појединости везане за саму београдску операцију: *„...ја сам све до Београда ишао са јединицама Црвене армије, чувајући се превише храбрих команданата, да бих некако жив стигао у Београд и извршио поверени ми задатак. Како смо се примицали Београду, садејство наших јединица и јединица Црвене армије дошло је до пуног изражаја. Наши борци су били одушевљени што се раме уз раме са црвеноармејцима боре за ослобођење свога града. Напад на Београд започео је, по подне 14. октобра, салвама преко 300 артиљеријских оруђа и 24 „каћуше“, да би се број артиљеријских оруђа сутрадан попео на преко 600¹⁵⁶“.* Из оваких записа ми видимо да су југословенски борци тих година заиста гледали на црвеноармејце као на ослободиоце и саборце. Колективна свест о понашању и деловању Црвене армије на простору Југославије ће се прилично нагло променити одмах након сукоба са Информбироом, 1948. године.

О Црвеној армији је писао и Милован Ђилас¹⁵⁷, који је након објављивања Резолуције Информбироа био означен као један од највећих издајника глобалног комунизма и совјетског утицаја у Европи. Због својих ставова и уверења, Ђилас ће се најзад наћи и у сукобу са КПЈ, средином педесетих година. Ипак, по његовим речима, такође је доживљавао црвеноармејце као ослободиоце и братску војску у годинама које су претходиле сукобу са Совјетима. О Црвеној армији је писао: *„...Ја сам и као комуниста и као Југословен био понет љубављу и поштовањем на које сам наилазио свуда, нарочито код Црвене армије. Мирне савести записао сам у књизи изложбе заплетењеног немачког оружја: Поносим се што ту нема оружја из Југославије! – јер га је било из читаве Европе¹⁵⁸“.* Поред тога, Ђилас је изузетно уважавао жртву коју су црвеноармејци поднели у борби против Немаца: *„...Разорена, унакажена немачка техника, коју смо често сретали, допуњавало је слику вештине и снаге Црвене армије, али смо најзадивљенији били упорношћу и скромношћу руског војника, кадровог да издржи данима, недељама, укопан у блато до појаса, без хлеба и сна, под ураганом огња и челика и очајничким налетима Немаца¹⁵⁹“.* Иако су у писањима познијих година

¹⁵⁶ Ђурић, Љ, *Сећања на људе и догађаје*, стр. 242;

¹⁵⁷ Милован Ђилас (4. јун 1911. – 20. април 1995.), црногорски и југословенски комуниста, дисидент, учесник Народноослободилачке борбе, политички теоретичар и писац;

¹⁵⁸ Ђилас, М., *Сусрети са Стаљином*, Лондон 1986, стр. 31;

¹⁵⁹ Исто, стр. 32;

говорили да су били заведени и преварени лажном величином совјетске славе и морала, сведочења која говоре о првим послератним годинама, пуна су нескривене љубави и дивљења према јунаштву совјетских војника, који су пружили огромну жртву у борби против нацистичке пошасте.

Када се прочитају сви ови записи мноштва различитих људи, стиче се утисак да је међу Југословенима у првим послератним годинама заиста постојала слика Црвене армије као братске, непогрешиве и непобедиве. Да су и совјетски генерали сматрали да Црвена армија ослобађа, а не окупира територије са којих је протеривала фашистичке трупе, може се прочитати у мемоарима совјетског генерала А. Гундурова, који је цитирао речи совјетског генералисимуса – Стаљина: „...*Црвена армија, ослобађајући словенске народе, остала је верна начелима, које је сагласно опште-савезним споразумима прогласио врховни вођ совјетске владе друг Стаљин још у реферату од 6. новембра 1941. године: „Код нас нема и не може бити таквих ратних циљева као што је наметање своје воље и свог режима словенским и другим поробљеним народима Европе, који од нас очекују помоћ. Наш се циљ састоји у томе да помогнемо овим народима у њиховој ослободилачкој борби против хитлеровачке тираније и затим пустимо да потпуно слободно уреде своју земљу, онако како они то желе*¹⁶⁰“

Иако је овај говор био надахнујући позив свим Словенима да се уједине и под заштитом Москве, збаци нацистичку доктрину Немачке, убрзо ће схватити да се дејство Црвене армије у пракси, у многоме разликовало од оног у теорији, како га је Стаљин представљао до 1945. године. Повремене политичке чарке на релацији Москва – Београд, као и коначна ескалација сукоба, 1948. године, заувек су избациле ове сјајне епитете а хвалоспеви о црвеноармејцима, замењени су оптужбама и нападима најгоре врсте.

3.2. Крај рата – нови почетак:

У првим месецима 1945. године, питање победника у Другом светском рату више није било предмет дискусије. И много раније је било потпуно јасно да је немачка војска доживела пораз, нарочито на Источном фронту па је сада остало само да се рат

---

¹⁶⁰ АЈ 507, IV-32/39 – Часопис „Сапутник агитатора“, генерал А. Гундуров, председник Свесловенског комитета, „Победа словенских народа у вековној борби против немачких освајача и немачке тираније“, бр. 11, стр. 11, јун 1945. године;

приведе крају. Црвена армија, која је незадрживо напредовала са истока, сада је била надомак Берлина тако да је датум завршетка војевања било само питање дана. Иако савезници у овом страшном рату, ривалство између Сједињених Америчких Држава и Велике Британије са једне стране и Совјетског Савеза са друге, попримало је све израженији облик. Напослетку, узрок овог необичног савезништва био је само заједничко непријатељство и страх од нацистичког ширења и немачке глобалне доминације. Осим тога, ови савезници нису имали ништа заједничко. Крај рата ће означити прилику да свет, макар на кратко, предахне од геноцида, бомби, страдања и ратне опасности али ће такође означити и почетак другог великог ривалства, које ће обележити другу половину двадесетог века.

Великим силама које су изашле као победнице из рата није дуго требало да поново створе атмосферу зецкања оружја, све више напуштајући претходно савезништво. Нова светска идеолошка подела је сада подразумевала два тора – *империјалисте* са Запада и *комунисте* са Истока, који су у свој конфликт присилно увлачили и друге државе. Како је стање било на глобалном нивоу у том периоду, може се видети из извештаја амбасадора ДФЈ¹⁶¹ у Москви, Владимира Поповића¹⁶², након Берлинске (Потсдамске) конференције¹⁶³, 8. августа 1945. године: „...По мишљењу Молотова¹⁶⁴ и Вишинског¹⁶⁵ на конференцији се могло видети, а то се види и по њеним резултатима, да је Енглезима и Американцима постало јасно, да су изгубили Источну Европу и Балкан. На конференцији је падала изјава, да је то совјетска сфера утицаја – и трудили су се сво време задржати Западну Европу¹⁶⁶“. Европа је поново постала шаховска табла, а као главни играчи су се на супротним странама нашли СССР и САД.

Нову, 1945. годину, југословенски народ је дочекао у слободи. Захваљујући подршци Совјета али и осталих савезника, партизански покрет, предвођен Јосипом

---

¹⁶¹ Демократска Федеративна Југославија – назив државе који је био актуелан од оснивања Привремене владе, 7. марта 1945. до 29. новембра 1945. када је држава преименована у Федеративну Народну Републику Југославију (ФНРЈ);

¹⁶² Владимир Владо Поповић — Шпанац (27. јануар 1914. – 1. април 1972.), учесник Шпанског грађанског рата и Народноослободилачке борбе, друштвено-политички радник и дипломата СФРЈ и народни херој Југославије;

¹⁶³ Конференција је одржана од 17. јула до 2. августа 1945. године. Разговарано је о стварању послератног поретка, супротстављању ефектима рата и мировним уговорима, о демилитаризацији и денацификацији Немачке и територијалним променама у источној Европи;

¹⁶⁴ Вјачеслав Молотов (9. март 1890. – 8. новембар 1986.), политичар и Министар иностраних послова Совјетског Савеза (3. мај 1939 – 4. март 1949.);

¹⁶⁵ Андреј Вишински (10. децембар 1883. – 22. новембар 1954.), совјетски политичар и правник;

¹⁶⁶ АЈ 507, I/1-4а – Извештај амбасадора ДФЈ у Москви, Владимира Поповића о разговору са Молотовим и Вишинским, након Берлинске конференције, 8. август 1945;

Брозом – Титом, издвојио се као врховна власт ослобођене државе. Њима је остало да „очисте“ земљу од остатака фашистичке власти, колаборациониста, домаћих непријатеља али и свих других антикомуниста. Да би што брже и што сигурније успоставили нови поредак, под новом идеологијом, југословенски комунисти су се ослонили на своје узоре и највеће ратне савезнике - Совјете¹⁶⁷. То је свакако одговарало и Москви јер је њихов циљ свакако и био ширење совјетског утицаја на читаву Европу. Југославија је и те како била погодно тло за тако нешто, због свог јаког комунистичког покрета и практично исте идеологије која је повезивала два народа. Милован Ђилас је о борби југословенских комуниста и совјетској помоћи написао: „...Од мене је била далеко помисао да оспоравам пресудну улогу совјетске партије у светском комунизму, односно Црвене армије у рату против Хитлера. Али на тлу моје земље и у њеним условима – очевидно су југословенски комунисти водили рат независно од тренутних успеха и неуспеха Црвене армије и то такав који је истовремено мењао политичку и социјалну структуру земље¹⁶⁸“. Овим речима, Ђилас је желео да нагласи да се комунизам у Југославији сам разбуктао и да су совјети представљали само узор који је требало следити у својој борби.

Стаљин је тих година имао статус божанства међу комунистима. Томе је пре свега допринела победа над нацистима али и његово деловање пре самог рата. Како су југословенски комунисти гледали на њега, најбоље говори Ђилас у својим мемоарима: „...Стаљин није био само неоспорни и генијални вођ, него и инкарнација саме идеје и сањаног новог друштва. Та идолатрија Стаљинове личности, као и мање-више свега у Совјетском Савезу, добијала је ирационалне облике и размере¹⁶⁹“. Ореол неустрашивости, Стаљин је поносно носио све до своје смрти, након које је његов лик и дело убрзо постало симбол зла међу самим комунистима. Рат у Европи је званично окончан након немачке капитулације, 8. маја 1945. године док је у рату остао још само Јапан чији ће отпор бити уништен атомским бомбама, августа исте године.

3.3. Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи:

Иако је средином априла 1945. године, Немачка још увек пружала отпор савезницима, не желећи да преда Берлин и тако стави тачку на изгубљени рат, Совјети

---

¹⁶⁷ Милорадовић, Г., *Лепота под надзором, Совјетски културни утицај у Југославији 1945-1955*, Београд 2012, стр. 31;

¹⁶⁸ Ђилас, М., *Сусрети са Стаљином*, стр. 20;

¹⁶⁹ Исто, стр. 11;

су се потрудили да осигурају свој утицај на територијама где је већ прошла Црвена армија. Такав случај био је и са Југославијом, са којом је совјетска влада потписала „Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи“, 11. априла, 1945. године. Иако је овај уговор и званично потврдио совјетско присуство на Балкану, он је такође ишао у прилог и новој, комунистичкој Југославији, која се у СССР-у пронашла заштиту и сигурност од деловања западних сила. Овај уговор је представљао главни оријентир деловања Југославије на спољном плану, све до сукоба између Југославије и Совјетског Савеза, 1948. године.

Иако је овај уговор на првом месту имао за циљ заједничку сарадњу две државе уперене против Немачке, као и културну и економску размену, пре свега је требао да осигура чврсто везивање ДФЈ за Совјетски Савез, што је и прецизирано у четвртом члану уговора: „Свака од Високих Страна Уговорница обавезује се да неће закључити никакав савез и да неће узимати учешћа ни у каквој коалицији упереној против друге Високе Стране Уговорнице¹⁷⁰“. Ово је директно значило да ће Југославија морати да усаглашава своју спољну политику са Совјетским Савезом и да неће моћи доносити неке битније одлуке без претходног консултовања са истим. Управо то ће и бити један од главних разлога раскола две државе, свега три године након потписивања овог уговора.

Да је и југословенско руководство било свесно ових околности, говори и излагање маршала Тита на ванредном заседању председништва АВНОЈ-а¹⁷¹, 10. јуна 1945. године. Он је том приликом рекао: „...Вјеран својим принципима да поштује независност и право малих народа и да им у томе даје и своју подршку, Совјетски Савез нема никаквих других интереса у Југославији него да са нашом земљом живи у најбољим односима и да јој да сваку помоћ у њеном развоју и обнови. Разумије се да су те чињенице врло добро познате свим народима Југославије и зато није никакво чудо што они тако гледају с толико љубави на ову велику братску земљу, као на свога искреног заштитника“¹⁷². Из овог дела излагања се може закључити да је маршал Тито пожурио да оправда потписивање овог уговора пред својим друговима али и пред

¹⁷⁰ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Београд : Министарство спољних послова 2010, Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Југославије, стр. 16;

¹⁷¹ Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије - политичка организација народноослободилачких одбора који су успостављени 26. новембра 1942. да би управљали територијама под својом контролом током Другог светског рата;

¹⁷² Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Излагање Председника Савета министара и министра народне одбране, Маршала Југославије Ј.Б. Тита на ванредном заседању Председништва АВНОЈ-а, стр. 21;

јавношћу, покушавајући да му придода пријатељску и братску ноту а не улогу совјетског сателита, што је овај уговор фактички и био.

3.4. Оснивање југословенско-совјетских мешовитих друштава:

Чврсто везивање Југославије за Совјетски Савез, настављено је додатним економским споразумима у првим послератним годинама. Следећи уговор који је требао да осигура чврсто савезништво две државе био је „Споразум о економској сарадњи између СССР и ФНРЈ“, потписан 8. јуна 1946. године¹⁷³. Међутим, овај уговор је представљао само увод у нова два уговора, који ће бити реализовани у следећем периоду. Ови уговори су подразумевали оснивање неколико мешовитих југословенско-совјетских акционарских друштава на тлу Југославије.

Међу југословенским руководством су владала опречна мишљења по овом питању а своје мишљење је имао и Светозар Вукмановић - Темпо¹⁷⁴, који је у својим мемоарима рекао следеће: „...Преговори око добијања кредита из Совјетског Савеза нијесу ишли глатко. Кидрич¹⁷⁵ је неколико пута извјештавао на састанцима руководства да совјетска влада не жели да нам даје кредите, већ хоће да учествује у нашој изградњи преко мјешовитих друштава која би се формирала на бази заједничког улагања капитала. Требало је да ми ангажујемо предузећа и руднике који имају перспективу за развој, док би совјетска страна испоручила опрему; остварена добит би се равномјерно дијелила¹⁷⁶“. Ово сведочење нам показује да Совјетима није било у интересу да Југославији дају кредите које она вероватно не би ни могла да врати. Уместо тога, преко ових мешовитих предузећа, Совјети би уз минимална улагања, помогли развој југословенске економије али би зато сву профит подједнако делили са њима.

¹⁷³ Детаљније о овом уговору погледати: *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Споразум о економској сарадњи између СССР-а и ФНРЈ, стр. 119;

¹⁷⁴ Светозар Вукмановић — Темпо (3. август 1912. – 6. децембар 2000.), револуционар, учесник Народноослободилачке борбе, друштвено-политички радник СФРЈ и СР Црне Горе, јунак социјалистичког рада и народни херој Југославије;

¹⁷⁵ Борис Кидрич (27. април 1912. – 11. април 1953.), југословенски и словеначки политичар, један од најистакнутијих руководилица југословенског револуционарног покрета, учесник Народноослободилачке борбе, председник Привредног савета Владе ФНРЈ и члан Секретаријата Извршног комитета ЦК СКЈ, генерал-потпуковник ЈНА у резерви, јунак социјалистичког рада и народни херој Југославије;

¹⁷⁶ Вукмановић, С. Темпо, *Револуција која тече*, Књига 2, Београд 1971, стр. 42;

Југословенски државни врх се поново нашао пред тешким избором. Приближавање СССР-у је био логичан потез, пре свега због спољнополитичке ситуације и осетљивог питања Трста¹⁷⁷ али и економске неразвијености и великог разарања за време рата. Ипак, у самом државном врху је постојала јака опозиција оваквим уговорима а један од њих био је и већ поменути Светозар Вукмановић Темпо који је имао поприлично негативан став према уговорима овакве врсте: „...*То је империјалистичка политика – рекао сам у једном тренутку. – Ми смо мала земља, до јуче сировински привјесак развијених капиталистичких земаља, а они сада хоће да нас и даље држе у том положају...да останемо сировински привјесак...само, сада развијених социјалистичких земаља*¹⁷⁸ ... – Ипак је то пљачка – нијесам одустајао – макар маскирана паролом о тражењу путева сарадње...¹⁷⁹“. Из овога можемо закључити да је совјетска занесеност све брже пролазила југословенске комунисте и да је совјетски утицај и уплитање у политику Југославије све више постајао потенцијални проблем.

Без обзира на противљење поједних југословенских званичника по питању ових, наизглед неповољних уговора по југословенску државу, ипак су потписана два уговора ове врсте. Оба уговора су потписана 4. фебруара 1947. године. Првим уговором, основано је дунавско паробродско акционарско друштво „ЈУСПАД¹⁸⁰“, а другим, акционарско друштво за цивилно ваздухопловство, под скраћеним називом „ЈУСТА¹⁸¹“. Оба уговора су подразумевала да ће уговорне стране, Влада ФНРЈ и Влада СССР-а, сав профит који ова предузећа остваре, делити на пола док ће Влада ФНРЈ по истеку тридесет година, имати право да откупи акције Владе СССР-а. Без обзира на све, ова акционарска друштва нису била дугог века и ликвидирани су у време раскола две државе.

---

¹⁷⁷ Детаљније о овој теми биће речи у наставку рада;

¹⁷⁸ Вукмановић, С. Темпо, *Револуција која тече*, стр. 42;

¹⁷⁹ Исто, стр. 43;

¹⁸⁰ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Споразум између Владе СССР и Владе ФНРЈ о оснивању Југословенско-совјетског дунавског паробродског акционарског друштва, стр. 157;

¹⁸¹ Исто, Споразум између Владе СССР и Владе ФНРЈ о оснивању Југословенско-совјетског друштва за цивилно ваздухопловство, стр. 161;

3.5. Питање Трста и односи Југославије са Албанијом:

а) Тршћанска криза:

Крајем априла и почетком маја, 1945. године, када су немачке трупе пружале последњи отпор на територији Балкана, на подручју Трста су се антифашистичке трупе дигле на ослобођење града. Те трупе су чинили италијански добровољци који су са Немцима покренули уличне борбе да би убрзо у град стигла и југословенска војска, чиме је град ослобођен од нацистичке власти. Већ 2. маја се на насловној страници „*Политике*“ могло прочитати: „*Југословенска армија ослободила Трст, Горицу, Тржич и, избивши на реку Сочу, дошла у додир са савезничким трупама*¹⁸²“. Иако су се Немци предали британској војсци која је такође пристигла до Трста, контрола над градом је припала Југословенима. Од тог тренутка па све до октобра 1954. године, владали су изузетно затегнути односи између Југославије и Италије око питања разграничења. То питање је и дефинитвно решено потписивањем „*Озимског споразума*“, тек 1975. године¹⁸³. У међувремену, југословенско - италијански спор око Трста и околне Горице и Истре, остао је упамћен као „*Тршћанска криза*“ и представљао је увод у сукоб између Совјетског Савеза и Запада, који је у историографији упамћен као „*Хладни рат*“.

На почетку ове кризе и све до 1948. године када је дошло до сукоба Југославије и СССР-а, југословенски државни врх је управо у Совјетима тражио потпору и подршку. Западном блоку, на челу са Сједињеним Америчким Државама, није одговарало да Трст припадне Југославији јер су у томе видели опасност од ширења совјетског утицаја на Италију и даље на запад. Ипак, нису се усуђивали да силом истерају Југословене са тог простора, не желећи да ризикују избијање сукоба ширих размера са Југославијом, а самим тим и СССР-ом. У сличној позицији се налазио и Совјетски Савез који је морао морално да подржи Југославију у решавању питања разграничења али није желео да уђе у директан конфликт са Западом због територијалног проблема Југославије. Све те околности су ставиле Југославију и Италију у пат позицију, па је решавање тог питања одложено док се не стекну јаснији спољнополитички услови. Тензије су током овог периода биле високе а дневна штампа је врло често преносила забрињавајуће наслове који су подсећали на почетак неког озбиљнијег сукоба. Тако је и загребачки „*Vjesnik*“ пренео 11. октобра 1946. текст под

¹⁸² Политика, 2. мај 1945;

¹⁸³ Зорић, М., *Југословенска спољна политика и Тршћанска криза почетком хладног рата (1945-1947)*, магазин „Одбрана“, специјални прилог бр. 182, 15. фебруар 2018, стр. 2;

насловом: „Англоамеричка војска и полиција поступају са Трићанима као с колонијалним народом¹⁸⁴“. У јавности је требало створити слику како империјалисти са Запада желе да наставе са ширењем свој утицаја ка истоку Европе на рачун комунистичких земаља док су Југословени требали да се одупру томе, бранећи Трст који је представљао јабуку раздора.

Југославија је, у дослуху са Москвом, покушавала да нађе решење овог проблема па је неколико пута предлагала могући сценарио разрешења питања Трста. Један од тих предлога, председник Владе ФНРЈ, Едвард Кардељ¹⁸⁵, уручио је министру иностраних послова СССР-а, В.М. Молотову, 11. маја 1946. године. У том предлогу је правни статус Трста био регулисан као: „...Трст би био слободан град који би управљао сам собом уживајући пуну унутрашњу аутономију засновану на демократском принципу, и са пуном равноправношћу његових становника обе националне групе. На овај начин он би имао пуну самосталност и унутрашњу управу која је загарантована међународним правом¹⁸⁶... Чувари међународних гаранција статуса Трста била би два губернатора од којих једног именује Југославија, а другог Италија¹⁸⁷... У случају спора између губернатора и града, губернатори имају право суспензивног вета, а спор решава Хашки суд¹⁸⁸“. Овакво стање у Трсту је требало да остане на снази 15 година од ступања на снагу, а након тог времена, становници Трста би се плебцеситом определили за будући правни и територијални статус. Овај предлог су Совјети требали да изложе на Париском саветовању Савета министара иностраних послова, које је требало да се одржи крајем маја, 1946. године.

На основу овог предлога, ми видимо да је југословенски државни врх био свестан да ће само уз одређене компромисе и пријатељску дипломатију, моћи да реши статус Трста у своју корист. Као узор за решавање статуса Трста, Југославији су послужили градови Данциг (Гдањск), као и Мемел (Клајпеда). Међутим, иако је совјетски представник на овом састанку, министар иностраних послова Молотов, подржао Југославију пред другим представницима, Италија је, уз подршку САД-а и

¹⁸⁴ Вјесник, 11. октобар 1946, стр. 2;

¹⁸⁵ Едвард Кардељ (27. јануар 1910. – 10. фебруар 1979.), југословенски и словеначки политичар, један од најистакнутијих руководилаца југословенског револуционарног покрета, учесник Народноослободилачке борбе, члан Председништва ЦК СКЈ и Председништва СФРЈ, генерал-пуковник ЈНА у резерви, двоструки јунак социјалистичког рада и народни херој Југославије;

¹⁸⁶ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Предлози Југославије о проблему Трста, стр. 102;

¹⁸⁷ Исто;

¹⁸⁸ Исто;

Велике Британије, одбила југословенски предлог, тако да је решавање питања Трста одложено за неку другу прилику. Како је и Молотов рекао представницима совјетске штампе након завршетка конференције: „...*Проблем италијанско-југословенске границе остао је нерешен. Али, потпуно је јасно да он захтева неодложно решавање у духу задовољења националних интереса нашег заједничког савезника – Југославије*¹⁸⁹“, било је јасно да ће Совјети наставити да подржавају територијалне претензије Југословена али не по цену уласка у директан конфликт са Западом.

Крајем јула, 1946. године, у Паризу је започела са радом Мировна конференција¹⁹⁰ која је имала за циљ да регулише питање ратних репарација, тј. дуга које су поражене земље у Другом светском рату имале да исплате земљама победницама на рачун ратне одштете. Ово је такође била прилика да Југославија поново покуша да реши питање Трста и коначног територијалног разграничења са Италијом. Молотов је и на овој конференцији заступао интересе Југославије па је у свом говору, 14. септембра, предложио да се формира „*Слободна територија Трста*“. Прва и главна одредба Слободне територије Трста би била да буде „*неутрална и демилитаризована*¹⁹¹“. Ова одредба је била од огромног значаја, како за Југославију, тако и за Совјетски Савез, јер је требала да спречи да Трст постане војна база Запада. Мировна конференција добила је свој епилог са Париским мировним уговорима, потписаним 10. фебруара 1947. године. Њима је решен проблем ратних репарација а такође је одлучено и да се формира Слободна територија Трста, која је званично почела да постоји од 15. септембра 1947. године.

Иако је деловало да поново неће доћи до договора између Југославије и Италије, Совјети су извршили притисак на југословенски државни врх да прихвате договор. Колико је Совјетима било битно да дође до споразума, најбоље показује телеграм упућен Титу, од стране амбасадора ФНРЈ у СССР-у, Владимира Поповића, од 5. фебруара, који је пренео поруку Молотова: „*Молотов, истичући потребу да сви заинтересовани треба сада да потпишу уговор, одлучно и против Ненијвог*¹⁹² *предлога.*

---

¹⁸⁹ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Из изјаве министра иностраних послова СССР В.М. Молотова представницима совјетске штампе о резултатима Париског саветовања Савета министара иностраних послова, стр. 118;

¹⁹⁰ Мировна конференција у Паризу се одржавала од 29. јула до 15. октобра 1946. године;

¹⁹¹ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Из говора министра иностраних послова СССР В.М. Молотова „Статут Трста и главна питања“ на Париској мировној конференцији, стр. 142;

¹⁹² Пјетро Нени – министар иностраних послова Италије;

*Ми настојимо каже Молотов да успоставимо чим пре нормалне односе и учврстимо за што дужи период. Ми зато не смемо направити ни један акт због којег би нас могли оптужити, да смо недоследни у спровођењу такве наше политике – завршио је Молотов*¹⁹³. Решавање ситуације са Трстом, био је огроман политички поен за СССР, којим је још једном потврђено да не може доћи до територијалних промена без совјетског благослова.

Овим договором, Слободна територија Трста је подељена на две зоне – зону А, која се налазила под командом америчке и британске војске и која је обухватала град Трст и његову ужу околину и на зону Б, која је обухватала део Истарског полуострва, под командом Југословенске народне армије. Иако је предвиђено да ова територија буде потпуно независна, она то *de facto* никада није ни била. Овим уговором је „Трићанска криза“ само одложена до 1954. године и Лондонског споразума, када је зона А (заједно са Трстом) ушла у састав Италије а зона Б постала део југословенске територије.

б) Односи Југославије са Албанијом под присмотром СССР-а:

Односи Југославије (Србије) и Албаније имају своје дубоке корене и сежу у далеку прошлост. Крај Другог светског рата на простору Балакана била је још једна прилика да се ови односи ревидирају и практично крену из почетка. Крај рата је означио и почетак ере комунизма у обе државе. Југословенски комунисти, на челу са Титом, имали су огроман значај у формирању КП Албаније, која је успела да збаци италијански јарам на крају рата и дође на власт. Као предводник албанских комуниста, издвојио се човек по имену Енвер Хоџа¹⁹⁴, који ће остати упамћен као једна од најзначајнијих личности у албанској историји.

Крајем фебруара 1945. године, Југославија и Албанија су потписале Уговор о узајамној помоћи а такође, Југославија је била прва држава која је признала владу Енвера Хоџе. Везе између Југославије и Албаније су биле поприлично чврсте у првим послератним месецима а Југославија је издвајала значајна средства за албанску војску и

---

¹⁹³ Дипломатски архив (ДА), Министарство спољних послова Републике Србије (МСП РС), Политички архив (ПА), СССР, година 1947, фасцикла 4, бр. 159 – Телеграм амбасадора ФНРЈ у СССР, В. Поповића маршалу Ј.Б. Титу, 05.02.1947;

¹⁹⁴ Енвер Хоџа (16. октобар 1908. – 11.април 1985.), врховни вођа Народне Републике Албаније од краја Другог светског рата до своје смрти 1985. године, као Први секретар Комунистичке албанске партије рада. Био је и премијер Албаније од 1944. до 1954. и министар спољних послова од 1946. до 1953. године;

обнову државе. Идеја о уједињењу две државе није била толико нереална али то се није могло урадити док свој пристанак не да највећи југословенски „заштитник и пријатељ“ – Совјетски Савез. Крајем 1945. године, и Москва је успоставила званичне дипломатске односе са Албанијом, што је наишло на позитиван одзив у Југославији. Да је идеја уједињења две државе била заиста актуелна у свести Југословена, показује и забелешка разговора амбасадора Југославије у СССР-у, Владимира Поповића и заменика народног комесара за иностране послове СССР-а, В.Г. Деканозова¹⁹⁵; „...*Поповић је изразио задовољство поводом успостављања дипломатских односа између СССР и Албаније. Он је уз то приметио да се сада може поразмислити и о стварању југословенско-албанске федерације. Ја нисам реаговао на ту примедбу Поповића*¹⁹⁶“. Москва је за сада остајала нема на ове предлоге Југославије.

Да је Москва помно пратила развијање и напредак ових односа, видимо и на примеру дописа амбасадора СССР-а у ФНРЈ, А.Ј. Лаврентјева¹⁹⁷, упућено министру иностраних послова СССР-а, Молотову, 20. марта 1946. године: „...*Амбасада треба да детаљно осветљава односе Југославије са Албанијом и Бугарском с позиција анализе могућности јачања и ширења економских и политичких веза између Југославије и ових земаља, посебно по питању уласка Албаније у Југословенску федерацију*¹⁹⁸“. Разлог због овако помног посматрања ових односа лежи у томе што Совјети нису желели да Тито и Југославија стекну превелики утицај на Балкану и да се превише осамостале од Стаљиновог утицаја, што је и био један од главних разлога каснијег раскола. Да би се избегле непријатне ситуације, југословенски државни врх није желео да доноси одлуке без претходног саветовања са Москвом, па је тако потпредседник Владе ФНРЈ, Едвард Кардељ, тражио совјетско мишљење по питању царинског споразума са Албанијом: „...*Предвиђало се такође поједностављење пограничног режима и закључивање царинског споразума. До таквих размисљања дошло је због бојазни да би Грчка, искористивши слабости Албаније, могла заузети део албанске територије*¹⁹⁹“.

---

¹⁹⁵ Владимир Георгијевич Деканозов (јун 1898. – 23. децембар 1953.), припадник совјетске обавештајне службе и дипломата. Убрзо након Стаљинове смрти, ухапшен је и стрељан;

¹⁹⁶ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Забелешка о разговору заменика народног комесара за иностране послове СССР В.Г. Деканозова са амбасадором Југославије у СССР В. Поповићем, стр. 39;

¹⁹⁷ Анатолиј Јосифович Лаврентјев (1904.-1984.), совјетски дипломата и амбасадор СССР-а у ФНРЈ од 1946. до 1949. године;

¹⁹⁸ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Забелешка амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева министру иностраних послова СССР В.М. Молотову, стр. 77;

¹⁹⁹ Исто, Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са потпредседником владе ФНРЈ Е. Кардељем, стр. 85;

Југославија је пред Совјетима, правдала своје приближавање Албанији због потенцијалне опасности од грчке експанзије.

Због притиска и утицаја са Запада, комунизам није могао да се развије у Грчкој, како је то био случај у Југославији или Албанији. Због тога, територије које су постале предмет спора између Албаније и Грчке, такође су биле предмет спора између југословенско-совјетског и прозападног блока. Као што је Југославија имала нерешен спор са Италијом око Трста, тако је Албанија била у конфликту са Грчком око града Валоне. Тито је у том сукобу био на страни Албанаца, што је и забележено у разговору који је имао са амбасадором Лаврентјевим: „...*Тито је упорно подвлачио да Валона ни у ком случају не сме бити предата Грчкој*²⁰⁰...*Титу су се поткрадали тонови тога типа да на крају крајева Албанија треба да уђе у састав Федеративне Југославије*²⁰¹“. Москва ипак није исказивала јасан став по питању југословенско-албанског уједињења током целе 1946. године али је нагињала ка томе да је решавање питања Трста од примарног значаја.

Да Стаљин није подржавао идеју уједињења Југославије и Албаније, можемо видети из белешки разговора Тита и Стаљина, на састанку у Кремљу, 27. маја 1946. године када је посаветовао Тита: „...„*За федерацију није време сада. Главни је сада питање Трста и то треба решити прво. Али ако ви хоћете споразум сада, може једно и друго (Трст и Албанија) истовремено*“ - при том се насмешио²⁰²“. Такође, Стаљин је био прилично сумњичав према Енверу Хоџи па је тражио од југословенских изасланика да дају своје стручно мишљење о њему. Већ након пар месеци, Совјети су желели да лично испитају стање у Албанији па је совјетски амбасадор у Тирани, Д.С. Чувахин, одржао састанак са премијером Албаније, Енвером Хоџом а главна тема су наравно били југословенско-албански односи. Енвер Хоџа је исказао позитивне утиске приликом његове недавне посете Београду: „...*Током преговора о закључењу Уговора о пријатељству и узајамној помоћи, изјавио је Енвер Хоџа, подвргнута су разматрању сва војна питања од интереса како за Албанију, тако и за Југославију. Маршал Тито је, наставио је Енвер Хоџа, испољио велико занимање за питања као што су стање у*

---

²⁰⁰ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са председником Савета министара ФНРЈ, маршалом Ј.Б. Титом, стр. 89;

²⁰¹ Исто;

²⁰² Исто, Белешка К. Поповића о разговору југословенске владине делегације на челу са председником Савета министара ФНРЈ маршалом Ј.Б. Титом са председником Савета министара СССР Ј.В. Стаљином, стр. 113;

албанској армији, размештање њених јединица, наоружање, снабдевање и планови албанског Генералног штаба у случају рата²⁰³«. На основу овога, можемо закључити да је југословенски државни врх озбиљно рачунао на албанску војну подршку у случају избијања неког новог сукоба и да су били заинтересовани да припоје Албанију југословенској територији.

Да су односи између Југославије и Албаније били изузетно присни, сведочи и посета Енвера Хоџе Београду, која је протекла у једној пријатељској атмосфери. Лист „Борба“ је пренео обраћање Енвера Хоџе приликом ове посете: „...Необично сам узбуђен кад говорим о дочеку и боравку у пријатељској и братској Југославији. То је дочек, какав се може приредити најбољем пријатељу од стране братског народа. Боравећи у вашој земљи могао сам запазити огroman напредак и снагу народа Југославије на пољу обнове и изградње земље. У томе албански народ види гаранцију и за свој напредак, гаранцију за слободу, независност и свој суверенитет, једном ријечју гаранцију за мир и демократију на Балкану. Албански народ чуват ће као зјеницу ока свога драгоцјено пријатељство и братске везе с југословенским народима²⁰⁴«. Ове топле речи које је Хоџа упутио Југословенима, нису биле дугог века јер је убрзо пријатељство замењено ривалством.

Током следеће године, Совјети су све више стављали Албанију под свој утицај, окрећући је од идеје уједињења са Југославијом. Убрзо су изузетно присне односе између југословенског и албанског државног врха, замениле отровне дипломатске стрелице и све већи политички јаз. Да је Албанија представљала камен спотицања између Југославије и СССР-а, сведочи и Светозар Вукмановић Темпо у својим мемоарима: „...Односи су захладњели када су се умијешали совјетски представници и покошали да нас „истисну“ из Албаније. Тада су се заоштрили и односи између наших и совјетских представника, иземљу Совјетског Савеза и наше земље²⁰⁵«. Совјети нису желели да допусте да Југославија постане нови СССР на Балкану и да као таква угрози совјетско међународно вођство међу комунистичким земљама.

Да се ситуација заоштрила између Југославије и Албаније, може се видети и из разговора Тита и амбасадора Лаврентјева, августа 1947. године, приликом једног

---

²⁰³ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Забелешка о разговору посланика СССР у Албанији Д.С. Чувахина са премијером Албаније Е. Хоџом, стр. 125;

²⁰⁴ Борба, 3. јул 1946;

²⁰⁵ Вукмановић, С. Темпо, *Револуција која тече*, стр. 45;

састанка у коме је Тито покушавао да објасни деловање југословенске власти према Албанији: „...Неки говоре о томе да Југославија за мале паре жели да стави шапе на Албанију, да Југославија много тога обећава, а практично ништа не даје. Уствари, Југославија је испољавала заинтересованост према Албанији полазећи од интереса самог албанског народа, тежећи да очува независност Албаније²⁰⁶“. Из овога произилази закључак да је Југославија оптужена од стране совјетских званичника како покушава да практично анексира Албанију. У наставку разговора, Тито је покушао да ублажи ситуацију што је Лаврентјев и пренео у извештају: „...Тито сматра да се не сме дозволити разлаз између Југославије и Албаније²⁰⁷...По Титовом мишљењу требало би им (Албанцима) указати на то да се помоћ Совјетског Савеза Албанији не сме сматрати испољавањем жеље Совјетског Савеза за удаљавањем Албаније од Југославије, већ напротив – подршком зближавању двеју суседних земаља²⁰⁸“. Сигурно је то да је и Тито био свестан претераног уплитања Совјета у односе са Албанијом и да у њима треба тражити кривце за погоршање у истим. Такође, овај „инцидент“ са Албанијом, само је наставио да продубљује југословенско разочарење у совјетску политику, које ће достићи свој врхунац већ 1948. године и великим расколом две државе.

Без обзира на то, званичне изјаве које су давале југословенски руководиоци, биле су пуне поштовања и пријатељства према СССР-у. Тако је Б. Леонтијев објавио текст „Успеси демократије новог типа“, који је садржао Титов говор у скупштини, 7. јуна, 1947. године: „...„Ми идемо заједно са Совјетским Савезом“ - рекао је маршал Тито у свом говору, у Народној скупштини на седници од 31. марта 1947. године – „зато, јер из Совјетског Савеза увек чујемо глас мира, што одговара нашим тежњама, док са запада ми стално чујемо о атомској бомби и претњи ратом“²⁰⁹. Иако су на јавним свечаностима и састанцима упућивали овакве речи према СССР-у, југословенски државни врх је све више почео да се удаљава од званичне совјетске политике, стварајући атмосферу притиска, који ће и ескалирати у року од годину дана.

---

²⁰⁶ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са маршалом Ј.Б. Титом, стр. 208;

²⁰⁷ Исто, Забелешка о разговору амбасадора СССР у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјева са маршалом Ј.Б. Титом, стр. 208;

²⁰⁸ Исто;

²⁰⁹ АЈ 507, IV-27/13-63 – Б. Леонтијев, „Успеси демократије новог типа“, „За чврст мир, за народну демократију“, „Правда“, 7.6.1947;

3.6. Положај руске емиграције у Југославији у првим послератним годинама (1944-1947):

У уводном поглављу смо имали прилику да сазнамо какав је био однос извора југословенске безбедоносне службе према руским емигрантима у годинама Другог светског рата. Потпуно негативан став, са тек по неким фрагментом емпатије, доминирао је кроз читав елаборат УДБ-е, који је описивао деловање белоемиграната на територији окупиране Југославије у време рата. Нескривени антагонизам, са јаким оптужбама и нападима на читаву белоемигрантску скупину, провлачи се од првих страна до закључка у елаборату, који су писали затвореници логара Билећа, највероватније под директним патронатом безбедоносних службеника Југославије.

С ове дистанце, можемо са сигурношћу констатовати да је период Другог светског рата представљао најмрачније и најтеже време у целокупној историји читаве Европе. Ниједан други рат није однео толико људских живота, посебно цивила, а опет, с друге стране, није донео толико патње и разарања. Простор Југославије је такође претрпео све страхоте које је са собом донео нацистички пробој. На овом простору, поред фашистичко-нацистичких страних окупатора, постојао је и велики број домаћих сепаратиста, који су и пре рата пропагирали своју мржњу и гађење према југословенској држави. Ту треба додати и већ раније помињане колаборационисте и нацистичке слуге, који су свакако постојали и чије деловање је било и те како уочљиво.

У вртлогу рата, који је са собом наметао природну потребу да се одабере страна, нашла се и беломиграција, која је већ дужи низ година гајила жељу да се промени тренутно стање и да се поново отвори могућност повратка у руску отаџбину. У овом раду је већ анализирано како су југословенске комунистичке власти гледале на деловање ових људи за време рата. Са сигурношћу је описано у безбедоносним документима да се већина белоемигранта одлучила на отворену сарадњу са окупатором, с том разликом, што је добар део њих то радио из убеђења и идеала, док је други, мањи део, био присилно натеран на то. Нема сумње да је огроман део оптужби које су безбедоносне снаге изнеле против истакнутих личности беломиграције, због чврстих доказа и детаљних описа њиховог деловања, био заправо и тачан али не можемо а да не помислимо да су ове оптужбе превише субјеткивно и пристрасно направљене.

Такође, нема сумње и у то да је главни циљ белоемиграната, који су се већ одлучили да узму активно учешће у нацистичкој служби, био да пруже пуну помоћ

немачкој војсци у крвавим борбама на Источном фронту. Међутим, та жеља им се није испунила, а једина функција коју су те белоемигрантске формације имале на простору окупиране Југославије, био је да чувају објекте и инфраструктуру која је била од одређеног значаја за нацисте. Једини сукоб који су белоемигранти имали са најомраженијим непријатељем – Црвеном армијом, био је када су црвени већ продрли на територију Југославије и када је рат за нацисте већ био изгубљен²¹⁰.

Иако је рат био завршен, белоемиграција се нашла пред новим искушењима. Наспрам себе је сада имала нову, комунистичку власт, која је активно радила на одмаздама према свима који су јој се замерили за време рата. Ствари ће се још и додатно закомпликовати 1948. године, када дође до отвореног размоилажења између совјетских и југословенских комуниста. Од тог тренутка, можда ће наступити и најтежи период живота руских емиграната на територији Југославије.

Колико је живот белоемиграната тих година био несигуран и тежак, најбоље илуструју мемоари под називом „*Мој отац руски емигрант*”²¹¹, у којима је Василије Афанасјев, објавио све што је успео да сакупи о свом оцу, Борису Афанасјеву (Афанасијеву)²¹², једном од белоемиграната у Југославији: „...тата (Борис) се обратио комунистичким властима са молбом да му се дозволи запослење. Проценио је да ће се најлакше запослити у руднику као јамски мерач, што је и навео у молби, јер су од тог посла углавном бегали сви стручњаци²¹³, а ту је и теже могао да се сретне са неким ко га је од раније познавао, што би му у новој средини вероватно причињавало одређене проблеме²¹⁴ ...тата је написао и доставио биографију, у којој своје племићко порекло није ни поменуо, трудећи се да класни статус своје породице представи у духу пролетерских схватања, претстављајући своју породицу као сиромашну официрску,

---

²¹⁰ За детаљније о томе, погледати књигу професора Алексеја Тимофејева, „*Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.*“;

²¹¹ Ови мемоари говоре о животу Бориса Афанасјева, руског емигранта који је још као дечак дошао у Краљевину СХС, повлачећи се пред бољшевицима у Русији. Мемоари садрже сећања самог Бориса али и сећања на Бориса, која је оставила његова породица током његовог живота у Југославији. Она обухватају период од његовог рођења у Руској Империји, преко његовог доласка и живота у Краљевини СХС/Југославији, па све до ратних година и живота у комунистичкој Југославији;

²¹² Због проблема са изговором овог руског презимена од стране Југословена, презиме Бориса Афанасјева је временом постало Афанасијев;

²¹³ Борис Афанасјев је по професији био инжењер;

²¹⁴ Борис је, један кратак период за време рата, био припадник Руског заштитног корпуса. Пошто се није војно активирао из убеђења, врло брзо је напустио војни позив и остатак рата провео са својом породицом као цивил;

која се издржавала искључиво од плате²¹⁵,²¹⁶. Овај запис говори у прилог томе да су белоемигранти у првим послератним годинама били принуђени да често прикривају поједине детаље из свог живота да не би сносили последице комунистичких власти.

Да се патње белоемиграната нису завршавале чак ни када би добили посао, показује и Борисов пример који је тек био на испиту код нове власти: „...Када је тата (Борис) дошао у рудник (Јарандо)²¹⁷, руководство рудника, које је у потпуности било комунистичко, примило га је са великим неповерењем. са задатком добијеним од комитета, који га је ту и распоредио, да га добро провере и да га стално имају под контролом, као руског емигранта, белогардејца и потенцијалног непријатеља комунизма, али који може бити од велике користи ако буде био лојалан властима. Те прве послератне године биле су најтеже за тату од када је дошао у Југославију, а и за читаву нашу породицу²¹⁸“. По речима саме породице Афанасјев, ове године биле су најтеже у њиховим животима. Иако су се трудили да само преживе, сенка сумње да су шпијуни, диверзанти или непријатељи режима, пратила их је на сваком кораку.

Под каквим су се притиском власти налазили људи који су делили Борисову судбину тих година, поново сведочи Василије Афанасјев: „...Тата (Борис), који је имао највишу школску спрему на пословима везаним за делокруг његовог рада, имао је и велику одговорност да не направи ни најмању грешку, која би се сигурно протумачила као намерна и због тога би имао великих проблема, како он тако и два достављача, који су били специјално задужени да будно прате све оно што је он радио и о томе благовремено обавештавају њихове предпостављене у УДБ-и...Обзиром да посао уопште нису познавали, много више су се радовали његовим пословним успесима и од њега самог. Вероватно су ти успеси, тамо негде у УДБ-и, делимично и њима приписивани...овај посао, за геодетског инжењера какав је био тата, није представљао никакав проблем, али је он тим послом стекао велико поверење власти и руководства рудника и после тога је све мање и мање био провераван²¹⁹“. На основу овог извора, ми извлачимо закључак да су белоемигранти изнова морали да се доказују комунистичким властима, водећи строго рачуна да не направе неки пропуст, који би могао да буде третиран као покушај намерне саботаже. Такође, видимо да су руски

---

²¹⁵ Борисов отац је био руски царски официр у Руској Империји тако да је Борис потицао из руске племићке породице. Због свог племићког порекла, Борис је са родитељима и сестрама био принуђен да побегне пред руским бољшевиизмом;

²¹⁶ Афанасјев, В., *Мој отац руски емигрант*, Београд: Графник 2007, стр. 547;

²¹⁷ Рудник у Ибарском басену;

²¹⁸ Афанасјев, В., *Мој отац руски емигрант*, стр. 553;

²¹⁹ Исто, стр. 555;

емигранти највише имали страх од УДБ-е, не желећи да навуку додатну сумњу и последице својим деловањем. Нема разлога да не верујемо да су и остали белоемигранти пролазили кроз сличну тортуру, покушавајући да преживе послератне године.

По елаборату УДБ-е, преломни тренутак када се значајан део белоемиграције у Југославији одлучио да промени страну и пружи већу подршку Совјетима, догодио се у другој етапи рата, када је Стаљин позвао све Русе у емиграцији на окупљање и пружање отпора нацизму. Овај догађај је доживео своју ревизију у очима југословенских комуниста 1948. године јер су Совјети, од савезника, постали потенцијална опасност за југословенску државу. Овај догађај се више није описивао као патриотски чин совјетског народа који је решио да се уједини и победи туђина, већ као зачетак „совјетског империјализма“, који је означавао тежњу Стаљина и осталог совјетског руководства ка светској превласти²²⁰. На тај начин, белоемигранти у Југославији су се поново нашли „између две ватре“, само што су се сада комунисти налазили на крајевима обе.

Како је рат одмицао, немачка победа је имала све мање изгледа. Ово је био резултат пре свега што немачки „*blitzkrieg*“²²¹ није успео на Источном фронту и што је руска зима и надљудска истрајност Црвене армије односила све више немачких жртава. У таквим новонасталим условима, природно је било да сви нацистички колаборационисти, који су имали простор за маневрисање, промене страну и потраже заштиту и подршку код неке стране која је добијала рат. Нема сумње да су се пред тим избором нашли и сви колаборационисти у Југославији, који нису превише „окрвавили руке“.

Новонастала ситуација, у елаборату УДБ-е, описана је као идеална прилика за све белоемигранте, не само у Југославији, него у читавој Европи, да под паролом „*пробуђеног родољубља*“ и „*совјетског патриотизма*“, ставе своје деловање под Стаљинову команду. Безбедоносни извори наводе и то да су се промене дешавале постепено, у више етапа а да је Совјетски Савез својим поступцима тежио да привуче руске емигранте и да их додатно одобровољи. Овде се пре свега мисли на увођење

---

²²⁰ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 151;

²²¹ У преводу са немачког „муњевити рат“. Популаран назив за војну доктрину која означава незадржив напад пешадије уз подршку мобилног тешког наоружања. Војна тактика која се темељи на брзини и изненађењу непријатељске војске. Начин ратовања је уведен након Великог рата, како би се избегла рововска борба.

нових војних одликовања и еполета које су неодољиво подсећале на монархистичку Русију, затим отопљавање односа према цркви као и давања новог назива тренутном рату против нациста – „*Други отаџбински рат*“, који је следио после Првог, вођеног против Наполеона и француске војске²²².

Овакво понашање совјетских власти, у изворима УДБ-е, виђено је као деградација и удаљавање од основних начела марксистичког учења. Ова својеврсна „*метаморфоза*“, представљала је идеалну прилику за беломигранте да се приближе све изгледнијим победницима у рату. Безбедоносни извори наводе и то да је велики део беломиграната мирно и спокојно дочекао улазак Црвене армије у Југославију и да се чак ставио под њихову заштиту од одмазде НОП-а. Извори такође наводе да је ипак један део беломиграната, који је током рата превише био компромитован да би мењао страну али и због истрајности у фашистичкој идеологији, или пружио отпор Црвеној армији и доживео масакр, или се повукао са нацистима²²³.

Оваква дескрипција у документима УДБ-е, имала је за циљ да совјетске власти након рата прикаже као „*морално дегенерисану*“ групу људи, која је скренула са курса истинског комунизма и која је пружила шансу искупљења људима који су за време рата починили тешке злочине против југословенског народа и државе. Све ово је био директан резултат раскола између Тита с једне, и Стаљина са друге стране, који је кулминирао 1948. године, резултујући избацивањем Југославије из Информбироа. Захлађени односи између две државе, који су претили да ескалирају у нови оружани сукоб, трајали су до Стаљинове смрти, 1953. године.

Након завршетка рата, у периоду од 1945. до 1948. године и сукоба Тита и Стаљина, питање руске емиграције у Југославији је изгубило на актуелности. По подацима из елабората УДБ-е, њихово бројчано стање је било преполовљено у односу на године пред избијање рата, па је сада износило свега нешто преко 13.000 људи²²⁴. Ово је био директан резултат страдања целокупног народа у годинама рата, које није заобишло ни беломигранте. По сведочењима безбедоносних докумената, већ је више пута претходно наглашено да се велика већина беломиграната налазила у служби окупатора. На основу тога, требали бисмо да изведемо закључак да је већина тих људи погинула у борбама против Црвене армије или НОП-а, или да је напустила територију Југославије повлачећи се са немачком војском. Напоменуто је да је и један број људи

---

²²² Тимофејејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 151;

²²³ Исто, стр. 152;

²²⁴ Исто, стр. 154;

скончао, не желећи да служи страног окупатора али је такође наведено и да је тај број занемарљив у односу на већину.

Због овакве промене у бројчаном стању белоемиграната, безбедоносна документа наводе да је и социјална структура била битно промењена у послератним годинама. Наводи се да је из Југославије „...*нестало много официра и других војних лица познатог стандардног типа, козака и разних трговаца, шпекуланата и слично*²²⁵“ а да су се у првом плану налазили „...*интелектуалци сваке врсте, професори универзитета, наставници гимназија, разни инжењери и техничари, чиновници, агрономи, лекари, поједини уметници, сликари, музичари, итд*²²⁶“.

Што се тиче правног статуса руских емиграната на територији Југославије, у елаборату УДБ-е се цитира Закон о држављанству ФНРЈ, који је ступио на снагу 28. августа 1945. године, којим се свим емигрантима потврђује раније стечено југословенско држављанство²²⁷. Такође, одређени број белоемиграната је искористио тих година право да се одрекне југословенског држављанства и да постану званични држављани Совјетског Савеза. Ипак, извори говоре да се овде радило о незнатном броју људи. Битно је напоменути да су ти белоемигранти, одрицањем југословенског држављанства, изгубили право на пензију у Југославији иако су значајан део живота провели у њој. О овој одлуци, МИП ФНРЈ је и званично обавестило дипломатском нотом совјетску амбасаду у ФНРЈ, 24. октобра, 1946. године. У овој ноти је наглашено: „...*Председништво владе ФНРЈ на питање Министарства иностраних послова да ли руски емигранти који оптирају за Совјетски Савез губе право на пензију, саопштило је да је у немогућности изменити прописе члана 14 и 15 Уредбе о установљењу права на пензију по којој се губитком држављанства Федеративне Народне Републике Југославије губи и право на пензију. Према томе и за она лица која ће прихватити држављанство СССР остају на снази прописи да губитак држављанства ФНРЈ повлачи и губитак права на пензију*²²⁸“. И поред присног односа са СССР-ом тих година, Југославија је одлучила да у овом случају не прекрши претходно донете законе.

---

²²⁵ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 154;

²²⁶ Исто;

²²⁷ Исто, стр. 155;

²²⁸ ДА, МСП РС, ПА, СССР, 1946, ф. 78, бр. 12430 – Нота Министарства иностраних послова ФНРЈ Амбасади СССР-а у ФНРЈ, 24.10.1946;

4. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у Југославији у годинама раскола (1948-1949):

4.1. Оснивање Информбироа – совјетска замка за Југославију?

Прве послератне године донеле су са собом осећај олакшања од нацистичке расне и експанзионистичке доктрине али и нове поделе међу преосталим великим силама. Потреба за савезништвом и сарадњом, која је ујединила Велику Британију, Француску и САД са Совјетским Савезом, више није постојала и сада је требало успоставити нови светски поредак. Политика компромиса и уступака, ради вишег циља, сада више није долазила у обзир а њу је заменио агресиван приступ на спољном плану, који је требао да стави до знања другим државама да је време за велике промене на глобалном нивоу. Стаљин је још 1943. године, под притиском својих савезника, био принуђен да распусти Интернационалу, али сада, у првим послератним годинама, прилике су захтевале да се поново формира слично координационо тело које ће осигурати окупљање и усаглашавање европских комунистичких партија, под јаким политичким вођством Совјетског Савеза. У ту сврху, одржан је састанак представника европских комунистичких партија, у месту Шкларска Поренба²²⁹, који је трајао од 22. до 28. септембра 1947. године.

Главна последица овог састанка је било оснивање Информационог бироа (ИБ)²³⁰, координационог тела које је требало да окупља све европске комунистичке партије под патронатом Совјета. То је значило да би све ове про-комунистичке државе биле само продужена рука Москве у њеној тежњи за светском доминацијом и наставка ширења свог утицаја на глобалном плану. Ипак, као изговор за формирање овог тела, послужио је Маршалов план²³¹ и оптужбе од стране Москве да САД, заједно са Великом Британијом, планирају да економски поробе остатак света. У декларацији са овог саветовања детаљно је објашњено зашто је постало неопходно да Совјетски Савез стане у заштиту држава „нове демократије“: „...*Формирале су се две супротне политичке*

---

²²⁹ Град на западу Пољске;

²³⁰ Комунистички Информациони биро (Коминформ, Информбиро) – координационо тело задужено за окупљање и заједничко деловање европских комунистичких партија;

²³¹ Маршалов план, службено назван План европске обнове, је био службени план САД о обнови послератне Европе и сузбијању утицаја комунизма након Другог светског рата. Име је понео по Џорџу Маршалу, творцу плана, америчком официру и државнику;

линије: на једном полу политика СССР-а и демократских земаља, усмерена на подривању империјализма и учвршћивању демократије, а на другом полу политика САД-а и Енглеске, усмерена ка јачању империјализма и угушивању демократије²³²... На тај начин, формирала су се два табора – табор империјалистички и антидемократски, коме је основни циљ успостављање господства и америчког империјализма над светом и разбијање демократије, и табор антиимперијалистички и демократски, коме је основни циљ подривање империјализма, учвршћивање демократије и ликвидација остатака фашизма²³³«. Овај одломак из декларације нам јасно показује у шта је Совјетски Савез желео да убеди остатак света – да су САД и Велика Британија наследници експанизионистичке политике Немачке и Јапана, а да је СССР, са групом идеолошки сличних држава, неко ко може да их заштити од таквих агресивних претензија.

Резолуција о оснивању Информационог бироа донета је 28. септембра 1947. године²³⁴, којим је предвиђено да га сачињавају представници Комунистичке партије Југославије, Бугарске радничке партије (комуниста), Комунистичке партије Румуније, Мађарске комунистичке партије, Пољске радничке партије, Свесавезне комунистичке партије (бољшевика), Комунистичке партије Француске, Комунистичке партије Чехословачке и Комунистичке партије Италије. Оно што је посебно било значајно када је у питању била Комунистичка партија Југославије, јесте да је за седиште Информационог бироа изабран Београд. Постоји више могућих разлога због чега је баш Београд добио ову „част“, а једна од сасвим могућих јесте да би се Комунистичка партија Југославије, која је после совјетске партије имала највећу моћ, додатно потчинила Москви и Стаљину.

О томе у својим мемоарима говори и М. Ђилас, који је описао како је југословенски политички врх тумачио ову одлуку Стаљина када је већ избио сукоб између Југославије и Совјетског Савеза, иако он није делио такво мишљење: „...Касније, када је избио сукоб, у југословенским врховима је оснивање Информбироа, а поготово његово смештање у Београду, оцењивано као дијаболнична замисао Стаљина да покори Источну Европу, а у првом реду Југославију²³⁵... Несумњиво је Стаљин

²³² Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Декларација информативног саветовања представника појединих комунистичких партија, стр. 219;

²³³ Исто;

²³⁴ Исто, стр. 222;

²³⁵ Ђилас, М., *Власт и побуна, Мемоари*, Загреб 2009, стр. 179;

организовањем Информбироа хтео да заведе дисциплину, односно послушност у источноевропским земљама и оним комунистичким партијама – француској и италијанској, које су имале значајан утицај на Западу²³⁶ ...ипак, одређивање Београда за седиште Информбироа није у том тренутку – то је мој утисак – мотивисано намерама и плановима о потчињавању Југославије²³⁷. Из овога можемо да закључимо да се мишљење о овом потезу Стаљина, као потенцијалним спутавањем Југославије, међу појединим члановима југословенског политичког врха развило тек када је већ дошло до сукоба са Совјетским Савезом а никако пре тога. Југославија је у овом периоду уживала углед највернијег совјетског савезника и нема сумње да је одлука да се за седиште Информбироа одабере Београд, представљала доказ совјетског поштовања југословенске државе и партије. Који год да је био разлог ове одлуке, сврха Информбироа је била потпуно јасна а то је била апсолутна контрола Совјета над остатком комунистичких држава у Европи. Баш из тог разлога, Југославија ће за мање од годину дана од оснивања Информбироа, од његовог битног члана, постати његов непријатељ.

4.2. Почетак великог сукоба:

Послератни период обележио је почетак једне нове историјске епохе, како за читав свет, тако и за Југославију. Она је претрпела огромне промене на крају рата па је за само неколико ратних година, од традиционалне монархије, постала комунистичка држава, одана Лењиновим принципима управљања. Од краја рата, па све до 1948. године, деловало је да југословенско-совјетски односи стално напредују и јачају, па ипак, ова година је показала да ти односи нису били тако братски и пријатељски како су их југословенско-совјетски званичници често представљали у јавности. Између две државе је тињало тихо ривалство, које се на крају и прелило у отворени сукоб. Иако су разлози размоилажења две идеолошки исте партије заиста бројни, свака је оптуживала ову другу да је баш она узрочник свих невоља које су довеле до раскола. Утисак је да Совјети нису желели да дозволе одређене самосталне одлуке по питању спољне

---

²³⁶ Ђилас, М., *Власт и побуна*, стр. 179;

²³⁷ Исто, стр. 180;

политике у случају комунистичких држава, којима су они служили као заштитници и узор²³⁸.

У претходном поглављу је већ обрађен проблем по питању Албаније, који је и био главни камен спотицања у односима Југославије и СССР-а. Југословенски државни врх је желео да ојача своју позицију на Балкану, привлачећи ка себи суседне државе, у првом реду Албанију и Бугарску. Иако је деловало да у томе Тито има потпуну подршку Москве, Стаљину је засметало што Београд повлачи спољнополитичке потезе без претходног консултовања и одобрења, што је и предвиђено Уговором о сарадњи и пријатељству из 1945. године. С друге стране, иако се у споровима са великим силама на Западу ослањала искључиво на сарадњу са Совјетима, Југославија је желела да изгради име на спољнополитичком плану па се трудила да се издвоји као најмоћнија сила на Балкану, стављајући под свој утицај Албанију и Бугарску. Овакво деловање, Совјети су доживели као самовољу Југославије јер нису желели ривала по питању вођства у комунистичком блоку држава. Ћилас је о овом преломном тренутку у односима две државе у својим мемоарима записао: „...*све је упадљивија била тенденција Москве да заузме место Југославије у Албанији, што је Југословенима изгледало крајње неправедно, обзиром да није био СССР тај који треба да се уједини са Албанијом, а нити је са овом био у непосредном суседству. Истовремено бивало је све упадљивије окретање албанских врхова ка Совјетском Савезу, што се све живље испољавало и у њиховој пропаганди*²³⁹“. На основу овога, можемо закључити да је ситуација око Албаније постала иницијална каписла за избијање сукоба између СССР-а и Југославије али свакако је сигурно да су разлози били дубљи и бројнији.

Слична али не потпуно иста ситуација односила се и на југословенске односе са Бугарском. У првим послератним годинама, интензивна је била идеја, пре свега са бугарске стране, да се Југославија и Бугарска уједине у заједничку државу. Ипак, југословенски државни врх је одбио овакву идеју јер су још увек биле свеже ране из Првог и Другог светског рата, када се Бугарска оба пута нашла на непријатељској страни Србије, тј. Југославије. Такође, врх КПЈ, на челу са Титом, сматрао је да комунизам још увек није довољно развијен у Бугарској, тј. да је силом наметнут након завршетка рата и да као такав не може парирати југословенском комунизму који се

---

²³⁸ За детаљне податке, погледати књигу Животић, А., *Југословенско-совјетске војне супротности (1947-1957)*, Архипелаг, Институт за новију историју Србије, Београд 2015;

²³⁹ Ћилас, М., *Разговори са Стаљином*, стр. 78;

постепено развијао већ пар деценија. Без обзира на то, југословенски врх је желео да приближи Бугаре себи па се склапање уговора о узајамној сарадњи није доводило у питање.

Управо је склапање југословенско-бугарског уговора упалило аларм у Москви да се Београд превише осамосталио од совјетског утицаја. У телеграму које је послао Едвард Кардељ маршалу Титу, од 12. фебруара 1948. године, ми можемо видети колико Стаљин и Молотов нису били срећни због самовоље југословенског и бугарског државног врха²⁴⁰. О том састанку на коме су југословенски и бугарски представници морали да објасне своје потезе пред Стаљином, говори и М. Ђилас у својим мемоарима: „...Кардељ додаје да се не сећа ниједног спољног питања а да се југословенска влада није консултовала са совјетском. Није тачно! – узвикује Стаљин – Ви се уопште не консултујете. То није код вас грешка – него став, да став! Пресечен, Кардељ је ућутао и не изложивши своје гледиште²⁴¹“. Кардељ је практично приморан да потпише нови уговор којим се Југославија обавезује да неће повлачити спољнополитичке потезе без претходног консултовања са СССР-ом. Владимир Дедијер²⁴² је у својим књигама цитирао Кардеља који је о овом догађају рекао: „...Зашто потписивати такву изјаву, када ни дотле ништа друго нисмо радили до оно што се у њој говори... Све ме је то понижавало, био сам огорчен, збуњен... Подсећало ме све то на диктат малим земљама од стране јаких и силних... Мислио сам шта да радим, да ли да потпишем или не, па сам се одлучио да ипак потпишем, да даље не компликујем ствари...“²⁴³. Из овога можемо извући закључак да је југословенско руководство било дубоко погођено оваквим поступцима неповерења Москве што их је натерало да се правдају за своје деловање на спољнополитичком плану. Ипак, када је Југославија испланирала да пошаље своје трупе у Албанију, без претходног консултовања са Москвом, ситуација је захтевала санкције из Кремља.

Велики број критика и пацки упућених из Москве у овом периоду, натерао је југословенске званичнике да питање односа са Сојветским Савезом продискутују и претресу на седници Политбироа ЦК КПЈ, 1. марта 1948. године. Главна одлука и мишљење са ове седнице била је: „...Наша политика према СССР-у остаје и даље

²⁴⁰ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Телеграм потпредседника Савета министара ФНРЈ Е. Кардеља маршалу Ј.Б. Титу, стр. 252;

²⁴¹ Ђилас, М., *Разговори са Стаљином*, стр. 101;

²⁴² Владимир Дедијер (4. фебруар 1914 - 30. новембар 1990), академик, историчар, публициста новинар и учесник Народноослободилачке борбе;

²⁴³ Дедијер, В., *Документи о 1948*, Том I, Београд 1979, стр. 186;

неизмењена, али смо строго дужни да бдијемо над интересима наше земље²⁴⁴“. Иако је ова седница Политбироа била тајна, посредством њеног учесника и члана Политбироа, Сретена Жујовића²⁴⁵, совјетска амбасада је сазнала за њен сазив па је то послужило као један више разлог за неповерње према КПЈ.

4.3. Први потези Москве:

Средином марта, 1948. године, изгледало је како више нема повратка назад када су југословенско-совјетски односи били у питању. Иако су се Југословени надали да је у питању само блажи неспоразум који ће се превазићи, Совјети су били одлучни да казне „самовољу“ југословенског партијског врха. То се може видети и у примеру депеше која је послата на адресу секретара ЦК СКП(б) М.А. Сулова, 18. марта 1948. године, у којој је Југославија оптужена да води антисовјетску и антимакистичку политику: „...руководиоци југословенске комунистичке партије игноришу макистичко-лењинистичку теорију и не користе је као упутство за поступање...руководиоци југословенско комунистичке партије дозвољавају неправилан, недобронамеран однос према социјалистичкој држави – Совјетском Савезу и Свесавезној комунистичкој партији (бољшевика) као провереном и признатом руководиоцу свих прогресивних антиимперијалистичких снага света...руководиоци југословенске комунистичке партије прецењују своја достигнућа и дозвољавају себи елементе авантуризма у процени својих даљих перспектива и у спровођењу спољне политике, претендујући на руководећу улогу на Балкану и међу подунавским земљама. Испољавају недопустив антимакистички однос према појединим братским комунистичким партијама²⁴⁶...“.

Из овог одломка видимо јасну намеру Совејета да се југословенски партијски врх оптужи за антимакистичку и антисовјетску политику док је иза кулиса постојао план да се сломи југословенска индивидуалност у спољнополитичким поступцима и да се она још чвршће веже за Москву.

²⁴⁴ АЈ 507, III/32 – Седница Политбироа ЦК КПЈ, 1. март 1948;

²⁴⁵ Сретен Жујовић (24. јун 1899. – 28. новембар 1976.), учесник Народноослободилачке борбе и друштвено-политички радник СФРЈ и СР Србије. По избијању првих несугласица између Информбироа и КПЈ, стао је против ставова Југословенског Централног комитета и подржавао линију Информбироа. Искључен је из Политбироа ЦК КПЈ и удаљен са свих функција на Петом конгресу КПЈ јула 1948. године;

²⁴⁶ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Из упутства Одељења за спољну политику ЦК СКП(б) секретару ЦК СКП(б) М.А. Сулову „О антимакистичкој оријентацији руководиоца Комунистичке партије Југославије у питањима спољне и унутрашње политике“, стр. 273;

Као предвиђену санкцију за непослушност и самовољу Југославије, СССР је одбио да потпише нови трговински уговор са њом, остављајући је на тај начин без преко потребне економске подршке са Истока, од које је Југославија у највећој мери и зависила. Друга санкција се односила на одлуку Савета министара СССР да повуку сав стручни кадар из области инфраструктуре²⁴⁷ као и све војне стручњаке са простора Југославије, под оптужбом да се према њима не поступа пријатељски и са поштовањем. Ова одлука СССР-а наишла је на оптше изненађење код југословенског државног врха, а жеља да се помирљивим тоном ствари између две државе превазиђу, јасно је видљива из докумената које су све до доношења Резолуције Информбироа итекако постојала. Дobar пример ове тврдње је и писмо које је маршал Тито упутио министру иностраних послова СССР-а, Молотову, 20. марта 1948. године: „...Разумије се, Влада СССР-а може кад хоће опозвати своје војне стручњаке, али је на нас поражавајуће дјеловала мотивација са којом Влада СССР-а објашњава ту своју одлуку...ми смо дошли до дубоког увјерења да нема мјеста таквој мотивацији њиховог повлачења, да је, кроз читаво вријеме њиховог боравка у Југославији, однос према њима био не само добар већ управо братски и најгостопримљивији, какав је уопште и уобичајен према совјетским људима у новој Југославији²⁴⁸“. Нема сумње да је одлука о повлачењу војних стручњака из Југославије заиста затекла неспремне, и Тита, и остале југословенске званичнике али је без обзира на то, ланчана реакција погоршања односа две државе наставила да се убрзано одвија.

4.4. Преписка две партије уочи доношења Резолуције:

Наставак 1948. године донео је и наставак све већег раздора између Совјетског Савеза и Југославије. Период од краја марта па све до средине маја, карактеристичан је по активној преписци која се одвијала између две државе тј. две партије. Комунистичка партија Совјетског Савеза је чак у три наврата слала писма, непријатељске и оптужујуће садржине на адресу КПЈ. Прво писмо је послато већ 27. марта 1948. године²⁴⁹ и за њега је карактеристично што су Совјети врло штуро и оштро објаснили

---

²⁴⁷ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Одлука Савета министара СССР, стр. 272;

²⁴⁸ Исто, Писмо маршала Ј.Б. Тита министру иностраних послова СССР-а В.М. Молотову, 20. март 1948, стр. 278;

²⁴⁹ Исто, Писмо Централног комитета СКП(б) Централном комитету КПЈ, стр. 284;

зашто су повукли своје цивилне и војне стручњаке из Југославије. Поред тога, поједини југословенски званичници, у првом реду Ђилас, Вукмановић, Кидрич и Ранковић²⁵⁰, називају се „сумњивим марксистима”²⁵¹ и оптужују се да раде на штету совјетске државе. Ни КПЈ у свом ширем облику није поштеђена оптужби па се за њу каже да се налази у „полулегалном стању”²⁵². Такође, за разлику од претходно поменутих функционера, за које се само сумња да нису комунисти по убеђењу, за Велебита²⁵³, тадашњег помоћника иностраних послова ФНРЈ се тврди да је „енглески шпијун”²⁵⁴. Ово писмо је узбуркало ствари међу члановима КПЈ и натерало их да збију своје редове и уједине се у одбрану против ових напада из Москве. Следећа два писма која су пристигла на адресу КПЈ била су готово истоветне садржине, с том разликом што су постајала све оштрија у реторици и све директнија у оптужбама.

С друге стране, југословенски државни врх је покушао у релативно помирљивом тону да смири тензије, признавајући да су направили одређене грешке, највише у необавештавању Москве приликом одређених спољнополитичких корака али су у суштини одбацивали све оптужбе. Да су били свесни својих исхитрених потеза, доказује лично запажање министра иностраних послова ФНРЈ, Станоја Симића²⁵⁵, послато југословенском партијском врху: „...Сматрам да се убудуће морамо старати да у односима са Совјетским Савезом више водимо рачуна и о формалној и процедуралној страни питања, - што по овом питању заиста није био случај. Даље сматрам да је по овоме потребно да се и формално извинимо совјетској влади”²⁵⁶. Југославија је желела да докаже Совјетима да се ради о ситном неспоразуму а никако о отвореној побуни КПЈ против СКП(б)-а. Као главне кривце овог неразумевања две партије, КПЈ на челу са Титом, означила је чланове своје партије, већ раније помињаног Сретена Жујовића и Андрију Хебранга²⁵⁷: „...На Пленуму ЦК КПЈ дошло је јасно до

²⁵⁰ Милован Ђилас, Светозар Вукмановић – Темпо, Борис Кидрич, Александар Ранковић;

²⁵¹ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Писмо Централног комитета СКП(б) Централном комитету КПЈ, стр. 287;

²⁵² Исто, Писмо Централног комитета СКП(б) Централном комитету КПЈ, стр. 287;

²⁵³ Владимир Велебит (19. август 1907. – 29. август 2004.);

²⁵⁴ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Писмо Централног комитета СКП(б) Централном комитету КПЈ, стр. 289;

²⁵⁵ Станоје Симић (29. јул 1893. – 26. фебруар 1970.), правник, дипломата, министар и политичар у СФРЈ;

²⁵⁶ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1948, фасцикла 9, бр. 353 – Забелешка о разговору министра иностраних послова ФНРЈ С. Симића са амбасадором СССР-а у ФНРЈ А.Ј. Лаврентјевим, 23.04.1948;

²⁵⁷ Андрија Хебранг (21. септембар 1899. – 11. јун 1949.), хрватски и југословенски политичар, члан ЦК КПЈ и министар у влади ФНРЈ. Године 1948. избачен из ЦК КПЈ под оптужбом да је за време рата сарађивао са усташким покретом а да је касније био совјетски шпијун. Наводно је извршио самоубиство у затвору под неразјашњеним околностима;

изражаја и утврдило се, да су чланови ЦК КПЈ С. Жујовић и А. Хебранг главни кривци у погледу давања нетачних и клеветничких информација совјетским представницима у Југославији, како о наводним изјавама неких руководећих људи, тако и о нашој партији уопште. Они су таквим нетачним клеветничким информацијама хтјели прикрити свој антипартијски рад и већ много раније испољене тенденције и покушаје разбијање јединства руководства и партије уопште²⁵⁸. На основу овога, да се закључити да је КПЈ покушавала да локализује овај сукоб и да му обрисе неспоразума, проузрокованог антипартијским и дисидентним деловањем појединаца.

КПЈ је покушала да докаже Совјетском Савезу да се њено понашање према „првој земљи социјализма“ није променило и да нема разлога за сукобом две државе. Ипак, Совјети су желели да чвршће привуку комунистичке партије у Европи и да их ставе директно под своју контролу а Југославија и КПЈ су требале да послуже као одличан пример како пролазе они који напусте пут који СССР и СКП(б) граде. Крај јуна, 1948. године, означиле коначан прекид добрих односа две државе и почетак последица заоштрених сукоба две партије. О томе је писао и С. Вукмановић Темпо: „Спор до кога је дошло више нико није могао да заустави; он је растао као грудва снјега која се котрља низ брдо. То није била наша кривица. Напротив, ми смо настојали да се читава ствар смири, да нас пусте да изграђујемо социјализам какав нама одговара. Али, совјетском руководству то није одговарало. Зато су продужили са напорима да постигну циљ коме су тежили – да слома и потисну наше руководство, да онемогуће појаву нових форми социјализма, различитих од оних које су усвојене у Совјетском Савезу...²⁵⁹“. Овај одломак нам довољно говори о томе како је југословенско руководство гледало на овај сукоб са СССР-ом, у коме су Совјети били једини кривци због чега је до њега уопште и дошло.

4.5. Резолуција Информбироа:

Деветнаестог јуна, 1948. године, на адресу КПЈ је стигао телеграм из Москве²⁶⁰, којим се позивају њени представници да присуствују заседању Информбироа, који ће се

²⁵⁸ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената; Писмо Централног комитета КПЈ Централном комитету СКП(б), стр. 293;

²⁵⁹ Вукмановић, С. Темпо, *Революција која тече*, стр. 87;

²⁶⁰ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Телеграм учесника заседања Информбироа ЦК КПЈ, стр. 359;

одржати у Букурешту на коме ће се дискутовати управо о стању у КПЈ. Већ сутрадан, стигао је експресан одговор из Београда у коме је стајало: „...ЦК КПЈ спреман је увијек да учествује у раду Информбироа. Али, он не може послати своје представнике на овај састанак Бироа због тога што не усваја дневни ред састанка, сматрајући да је решење питања несугласице између ЦК СКП(б) и ЦК КПЈ, које чини садржину нама саопћеног дневног реда, од почетка па до овог састанка Бироа, било постављено неправилно...²⁶¹“. Овај одговор ЦК КПЈ на позив Москве, подразумевао је да она неће послати своје представнике на састанак у Букурешту где су требали да буду постављени на стуб срама и кажњени за нешто, што по њиховом схватању, нису урадили.

Састанак Информбироа је свакако одржан а као финални резултат, донета је Резолуција којом је практично КПЈ избачена из Информбироа. Уз то, против ње су поднете стравичне оптужбе, које су представљале дорађену и побољшану верзију оптужби које су нешто раније већ стизале на адресу КПЈ. Оптужбе су подразумевале: „...Информациони биро констатује да вођство КПЈ спроводи у последње време у основним питањима спољне и унутрашње политике неправилну линију која значи одступање од марксизма-лењинизма²⁶²...спроводи непријатељску политику према Совјетском Савезу и СКП(б)²⁶³...Информациони биро дошао је до једногласног закључка да су се руководиоци КПЈ својим антипартијским и антисовјетским погледима, неспојивим са марксизмом-лењинизмом, целим својим поступком и својим одбијањем да суделују на заседању Информационог бироа, супротставили комунистичким партијама које су у саставу Информационог бироа, пошли путем отцепљења од јединственог социјалистичког фронта против империјализма, пошли путем издаје ствари међународне солидарности радног народа и путем преласка на позиције национализма²⁶⁴“. Као што се може видети, оптужбе су биле готово истоветне са претходно послатим писмима од стране СКП(б). Совјети су желели да учврсте своје вођство међу комунистичким партијама док је КПЈ прогнана као „штијунска“ и „империјалистичка“.

---

²⁶¹ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Изјава ЦК КПЈ поводом позива на заседање Информбироа комунистичких партија, стр. 360;

²⁶² АЈ 507, IV-28/68 – Резолуција Информбироа о стању у Комунистичкој партији Југославије, 28. јун 1948, стр. 1;

²⁶³ Исто;

²⁶⁴ Исто;

Совјети нису пропустили иделану прилику да покушају са уношењем раздора у саму КПЈ, па су упутили поруку њеним одређеним члановима: „...Информациони биро не сумња у то да у крилу КПЈ има довољно здравих елемената, верних марскизму-лењинизму, верних интернационалистичких традиција КПЈ, верних јединственом социјалистичком фронту. Задатак ових здравих чланова КПЈ јесте да присиле своје данашње руководиоце да отворено и поштено признају своје погрешке и да их поправе, да напусте национализам, да се врате интернационализму и да свим силама учвршћују јединствени социјалистички фронт против империјализма; или – ако се данашњи руководиоци КПЈ покажу за то неспособни – да их смене и истакну ново, интернационалистичко руководство Комунистичке партије Југославије. Информациони биро не сумња да ће Комунистичка партија Југославије моћи да испуни овај часни задатак²⁶⁵“. На основу овога, можемо закључити да је СССР желео да поткопа КПЈ изнутра, тј. да натера просовјетске чланове у акцију против Тита и њему оданих људи. Иако овај план никада није био успешно остварен, натерао је руководство КПЈ да се реорганизује и да се обрачуна са свим сумњивим елементима који су претили да угрозе поредак југословенске државе.

О Резолуцији Информбироа од 28. јуна 1948. године, М. Ђилас је у мемоарима написао: „...У Резолуцији, иначе, није било ничег новог, а још мање изненађујућег, чега није било у писмима совјетских вођа нашем Централном комитету...Али мени, као и другим друговима Србима, засебло се у разум са неодрљивом, митском силином – да је Резолуција објављена истог дана када се догодила и трагична битка на Косову 1389. године, с којом почиње петстолетно турско господство над српским народом: иако нисмо били ни религиозни, ни мистици, с лакоћом и неком насладом смо откривали ту случајну датумску подударност древних несрећа и отпора са живим совјетским претњама и насртајима²⁶⁶“. На основу овог писања се може закључити да су у том тренутку, југословенски руководиоци у Совјетима осетили потенцијалну опасност од поробљавања југословенског (српског) народа, као и ону која се догодила од стране Турака, у 14. веку.

Већ сутрадан, 29. јуна 1948. године, руководство КПЈ је објавило свој одговор на Резолуцију Информбироа у новинском листу „Борба“. Сличност са претходним

---

²⁶⁵ АЈ 507, IV-28/68 – Резолуција Информбироа о стању у Комунистичкој партији Југославије, 28. јун 1948, стр. 7;

²⁶⁶ Ђилас, М., *Власт и побуна*, стр. 235;

одговорима КПЈ на нападе Москве је била та што се демантовало све што је стајало у Резолуцији али је овај одговор ипак написан са нешто оштријим призивом. Овај одговор је садржао: „...*Критика у Резолуцији заснована је на нетачним и неоснованим тврдњама и представља покушај рушења угледа Комунистичке партије Југославије у иностранству и у земљи, изазивање забуне у масама у земљи и у међународном радничком покрету, слабљења јединства КПЈ и њене руководеће улоге*²⁶⁷“. На основу овог одломка, можемо закључити да је КПЈ сада кренула у противнапад, оптужујући СССР да жели срушити углед Комунистичке партије Југославије. Такође, КПЈ је пригрлила статус жртве у овом конфликту, наводећи у одговору: „...*Поменути неоправданим оптужбама нанета је нашој Партији, нашој радничкој класи и радним масама, народима Југославије уопште и њиховој несебичној и херојској борби – највећа историјска неправда*²⁶⁸“. КПЈ је поред себе, на оптуженичку клупу СССР-а, ставила и све народе Југославије. Због тога и не чуди што је већина обичног народа и радничка класа пружила потпуну подршку Титу и остатку руководеће клике КПЈ.

Руководећи кадар КПЈ, на челу са Титом, препознао је опасност у позиву Совјета да се разбије вођство у КПЈ, па су спремно имали одговор: „...*Централни комитет Комунистичке партије Југославије позива партијско чланство да збије своје редове у борби за остварење партијске линије и још веће учвршћење јединства Партије, а радничку класу и остале радне масе, окупљене у Народном фронту, да још упорније наставе рад на изградњи наше социјалистичке домовине. То је једини пут и начин да пркосом докажемо сву неоправданост поменутих оптужби*²⁶⁹“. Овим речима је и завршен одговор на Резолуцију Информбироа. Делује да је и руководству КПЈ од овог тренутка постало кристално јасно да се не ради само о обичном неспоразуму две државе, да је проблем изузетно сложенији и да ће по цену раскида са идеолошким савезником и узором, морају да очувају своје јединство и независност.

4.6. Епилог Резолуције:

Након доношења Резолуције Информбироа, тензије се нису смиривале између Совјетског Савеза и Југославије. Да је ситуација била итекако напета, можемо видети у

---

²⁶⁷ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Изјава ЦК КПЈ поводом Резолуције Информбироа комунистичких партија, стр. 376;

²⁶⁸ Исто, стр. 380;

²⁶⁹ Исто;

ноти коју је уручила југословенска амбасада министарству иностраних послова СССР-а: „...Влада ФНРЈ је сазнала да у Совјетском Савезу, а нарочито у грађанским и војним училиштима у којима се обучавају грађани ФНРЈ, а такође и у другим совјетским установама у којима се налазе грађани ФНРЈ на раду, совјетски органи иступају једнострано и клевећу политичке руководиоце и државнике ФНРЈ, а нарочито председника Владе ФНРЈ маршала Југославије Ј.Б. Тита. Влада ФНРЈ такође је сазнала за случајеве када су поједина лица или групе југословенских грађана били присиљивани или обмањивани од стране совјетских органа с циљем да се приморају да измене свој однос према руководиоцима ФНРЈ, при чему се југословенским грађанима није дозвољавало да бране своје гледиште²⁷⁰«. Из овог извора, ми можемо закључити да је постојао велики притисак на све југословенске грађане од стране совјетских органа, који су се у тренутку након доношења Резолуције, налазили на територији СССР, било због школовања или неког другог разлога. Да Совјети нису претерано марили за ово негодовање југословенске Владе, видимо из кратког и директног одговора министарства иностраних послова СССР-а: „Министарство иностраних дела СССР-а враћа југословенској амбасади њену ноту од 6. јула ове године због њеног непристојног клеветничког карактера²⁷¹«.

Убрзо по доношењу Резолуције Информбироа, дошло је и до Петог конгреса КПЈ, који је управо имао за циљ да збије редове Комунистичке партије Југославије и покаже јединство њених чланова пред совјетским оптужујућим налетима. Орган комунистичке партије Југославије – „Борба“, на насловној страни тога дана писало је: „Политички извештај Централног комитета Комунистичке партије Југославије поднео је друг Тито, Две хиљаде триста четрдесет и четири делегата бурним акламацијама одобравали су излагање друга Тита²⁷²«. Главна последица овог конгреса, била је Резолуција²⁷³ која је обухватала све оне тврдње КПЈ из претходног периода. Чак је и Титов говор на овом конгресу био изузетно оштар и директран: „...Ово, другови, није само напад на наше руководство Партије. Ово је напад на јединство наше Партије, ово је напад на крваво стечено јединство наших народа, ово је позив свим

---

²⁷⁰ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Нота амбасаде ФНРЈ у Москви Министарству иностраних послова СССР-а, стр. 392;

²⁷¹ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1948, фасцикла 9, бр. 557 – Нота министарства иностраних послова СССР-а амбасади ФНРЈ у СССР, 10.07.1948;

²⁷² Борба, 22. јул 1948;

²⁷³ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Резолуција V конгреса КПЈ, стр. 410;

деструктивним елементима да руше све оно што смо ми на срећу наших народа градили до данас; то је позив на грађански рат у нашој земљи, позив на уништење наше земље²⁷⁴“. Овде се пре свега мисли на совјетски позив „здравим елементима КПЈ“ да се дигну на устанак против Тита и њему оданих људи. Титов говор је требао да покаже јединство читаве Партије и државе и спречи евентуалне покушаје дејства просовјетски орјентисаних чланова КПЈ.

У међувремену, совјетска јавност није била упућена у то шта се тачно дешава између њихове земље и Југославије. До њих су долазиле опречне информације а једино што су знали је да се ситуација између две државе нагло погоршава. О томе сведочи и С. Фејић, југословенски амбасадор у Москви из тог времена: „Иако је од објављивања резолуције прошло две месеца, још се не може говорити о неким једноставним мишљењима совјетске јавности по том питању, па чак ни о једнственом мишљењу чланова партије. Једно је сигурно, да је упорност и систематичност напада на наш ЦК код просјечног човјека и члана партије створило мишљење да са Југославијом није све у реду, а то је последњих дана продубљено, објављивањем писма генерала Попиводе²⁷⁵ и вијешћу о погибији Арсе Јовановића²⁷⁶“. ²⁷⁷Изнаенада, Совјети у Југословенима више нису видели братски народ, сличан њима по свом језику, култури и идеологији. Наједном, тај народ је постао издајнички, империјалистички, народ који се одрекао марксизма и лењинизма, који им је окренуо леђа.

О променама које су се дешавале у совјетском друштву и јавности, ревносно су извештавали југословенски амбасадори у Москви. Владимир Поповић, у то време помоћник министра иностраних послова Југославије, за период од 10. августа до 20. септембра 1948. године, извештавао је Александра Ранковића²⁷⁸, министра унутрашњих послова, овако: „...Изузев службеног, сваки наш контакт са совјетским људима је

---

²⁷⁴ Борба, 22 јул 1948, стр. 2;

²⁷⁵ Перо Попиводе (1919. – 1979.), генерал, вођа југословенске информбировске емиграције у Москви и председник Савеза југословенских патриота за ослобођење народа Југославије;

²⁷⁶ Арсо Јовановић (24. март 1907. – 12. август 1948.), учесник Народноослободилачке борбе и генерал-пуковник ЈА. У периоду од 1941. до 1945. године обављао је функцију Начелника Врховног штаба НОВ и ПОЈ, а од марта до септембра 1945. године је обављао функцију првог Начелника Генералштаба Југословенске армије. Погинуо приликом бекства преко југословенско-румунске границе, у жељи да се докопа СССР-а;

²⁷⁷ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1948, фасцикла 9, бр. 635 – Телеграм отправника послова амбасаде ФНРЈ у СССР С. Фејића Министарству иностраних послова ФНРЈ, 29.08.1948;

²⁷⁸ Александар Ранковић – Марко, Лека (28. новембар 1909. – 19. август 1983.), комунистички револуционар, учесник Народноослободилачке борбе, друштвено-политички радник СФР Југославије и СР Србије, јунак социјалистичког рада, народни херој Југославије и потпредседник СФР Југославије;

потпуно престао. И даље се прати сваки наш корак, било пешице, било аутомобилом. Ово нарочито важи за Отправника Послова и Војног Аташеа. Вероватно је циљ да се открију евентуалне наше везе са совјетским људима и да се спречи ширење наших материјала²⁷⁹“. Ово нам одлично показује параноично расположење совјетских званичника према југословенским представницима у Москви.

Ни са југословенске стране, реакција није изостала. Као што се може видети из ноте коју је амбасада СССР-а у Југославији послала Министарству иностраних послова ФНРЈ²⁸⁰, за свега пар месеци, ухапшено је око десетак совјетских држављана на територији Југославије, најчешће под оптужбом „вођења контрареволуционарне пропаганде“. Ово нам показује да је југословенско руководство врло озбиљно схватило претње Москве и да је желело да у најкраћем року стави совјетске држављане у Југославији под посебном присмотром. Све до краја године владало је затишје између две државе, са повременим појединачним инцидентима и протестним нотама. Да је напета ситуација значајно погађала и Тита лично, можемо видети у мемоарима Љ. Ђурића, који је написао: „...Тад Тито поче да ми прича о тешким бригама и морама, које су га обрвале због свађе са Стаљином и Русима. Вели да не зна шта да ради, његови најближи сарадници не умеју дубље да схвате дубину провалије у коју можемо упасти, осим Марка (Ранковића) који је забринут као и он. Затим ми исприча да се озбиљно носи мишљу да поднесе оставку...Тито ми је причао неке детаље из свог живота, па је констатовао да су му ово најтежи дани у животу. Од силне секирације, почела је и жуч да га мучи, тешко спава...“²⁸¹. На основу овога се може закључити да је Тито у потпуности био свестан тешких последица које могу настати због сукоба са СССР-ом а да чак ни совјетски војни напад није опција која се може олако искључити.

4.7. На супротним странама:

Тензије и препуцавања две државе (партије), настављене су и у 1949. години. Већ 1. фебруара, те године, Влада ФНРЈ упутила је Влади СССР-а нову ноту у којој протестује што није позвана на састанак у Москви о оснивању Савета узајамне

²⁷⁹ АЈ 507, II-20/16 - Извештај амбасадора ФНРЈ у СССР В. Поповића министру унутрашњих послова ФНРЈ А. Ранковићу, за период од 10. августа до 20. септембра 1948. године;

²⁸⁰ ДА, МСП РС, ПА, СССР, 1948, фасцикла 9, бр. 1907 – Нота амбасаде СССР у ФНРЈ Министарству иностраних послова ФНРЈ, 26.10.1948;

²⁸¹ Ђурић, Љ., *Сећања на људе и догађаје*, стр. 300;

економске помоћи између СССР-а и земаља „народне демократије“ тј. комунистичких држава Источне Европе. У ноти је стајало: „...Влада ФНРЈ са изненађењем констатује да Југославија није била обавештена нити позвана да учествује на конференцији одржавној јануара ове године у Москви на којој је одлучено да се образује Савет узајамне економске помоћи, иако све земље учеснице на поменутој конференцији без изузетка имају уговоре о политичкој, културној и економској сарадњи и узајамној помоћи са ФНРЈ²⁸²“. Ово непозивање Југославије на поменуту конференцију, значило је да СССР и дефинитивно више не рачуна на било какву сарадњу са Југославијом, а то је подразумевало и друге комунистичке европске државе. Совјети су за било какав протест Београда имали исти одговор: „...Совјетска влада сматра да је наведена тврдња југословенске владе неоснована, пошто је сама југословенска влада, заузевши непријатељски став према СССР-у и земљама народне демократије, искључила могућност учешћа Југославије на московском саветовању²⁸³“. На основу ових нота можемо закључити да су обе стране запале у ћорсокак међусобних оптужби, којима се није назирао скорији крај.

Да су се међусобни односи две државе погоршали, може се видети и по питањима спорних области на које је Југославија полагала право (Трст и Корушка) јер је сада она остала без подршке СССР-а па је због тога морала да пристаје на знатно веће компромисе у односима за Западом. Такође, Југославија је доживела и знатан економски пад пошто фактички више није постојала робна размена са СССР-ом и земљама источне Европе. Тако је и 31. августа 1949. године потписан протокол о ликвидацији два југословенско-совјетска мешовита акционарска друштва – ЈУСПАД и ЈУСТА²⁸⁴. Ово је био још један показатељ да су односи две државе на изузетно ниском нивоу и да је сукоб заоштрен до тачке пуцања.

С друге стране, совјетска пропаганда је активно користила југословенске политичке емигранте²⁸⁵, просовјетски оријентисане, у борби против КПЈ и Тита. Њихови леци и флајери којима се позива на рушење Титовог режима, били су честа

---

²⁸² Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Нота Владе ФНРЈ Влади СССР-а, стр. 457;

²⁸³ ДА, МСП РС, ПА, СССР, 1949, фасцикла 18, бр. 735 – Нота Владе СССР Влади ФНРЈ, 11.02.1949;

²⁸⁴ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Протокол о ликвидацији југословенско-совјетског дунавског паробродског акционарског друштва „ЈУСПАД“ и југословенско-совјетског акционарског друштва за цивилно ваздухопловство „ЈУСТА“, стр. 521;

²⁸⁵ Документ Управе државне безбедности ФНР Југославије, *Између две отаџбине, Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948-1956*, приредили Милорадовић, Г. и Тимофејев, А., Београд 2016;

појава од 1948. године. Порука ових пропагандних материјала је била јасна – да се позове народ Југославије у рушење Тита и њему оданих људи како би Југославија поново чвршће потпала под утицај „братског“ Совјетског Савеза. Ти материјали су садржали овакве и сличне реченице: „...У Југославији данас нема ни демократије, ни слободе! Терор и прогањања, тамнице и концентрациони логори, мучења и убијања најбољих синова југословенских народа – ето, то је титовска „демократија“ на делу!...Прошле су готово две године од како су подли издајници – Тито, Ђилас, Кардељ, Ранковић и њихови помоћници отворено прешли у службу анго-америчких империјалиста и отргли Југославију од табора демократије и социјализма. Тито и његова клика ликвидирали су слободу и независност наших народа и поново наметнули трудбеницима наше земље јарам ропства и експлоатације. Данас београдске слуге анго-америчких империјалиста, који су се претворили у фашистичку банду шпијуна и убица, иступају отворено као помагачи потпалјивача новог рата, као најљући непријатељи Совјетског Савеза и земаља народне демократије. Трујући народне масе отровом буржоаског национализма и шовинизма, Титова клика припрема наш народ за улогу топовског меса у том рату²⁸⁶...Клика Тита-Ранковића претворила је КПЈ у помоћни апарат Ранковићевих полицијских органа, у оруђе угњетавања и експлоатације наших народа. Напавши се под влашћу шпијуна и убица, данашња КПЈ изгубила је право да се назива комунистичком партијом...Живео наш ослободилац, наш најбољи пријатељ и заштитник – братски Совјетски Савез! Доле продана агентура анго-америчких империјалиста – фашистичка клика Тита-Ранковића!²⁸⁷“. На овом примеру видимо да совјетска пропаганда није губила време и да је врло активно радила у циљу дискредитовања и рушења Титове власти. Тешке оптужбе су се смењивале и временом су постајале све теже и теже. Совјетска анти-титовска пропаганда је можда достигла и свој врхунац када је донета нова резолуција Информбироа, 29. новембра 1949. године, под називом: „Југословенска комунистичка партија у рукама убица и шпијуна²⁸⁸“. Ова резолуција је садржала све тешке оптужбе на рачун Тита и њему оданих људи, а пропагандни карактер са тоном претеривања и извртања чињеница био је и више него очигледан.

---

²⁸⁶ АЈ 507, IV-28/78 – Леци и прогласи политичке емиграције ибеоваца, 1949, стр. 1;

²⁸⁷ Исто, стр. 2;

²⁸⁸ АЈ 507, IV-28/74 – Резолуција Информационог бироа „Југословенска компартија у власти убица и шпијуна, 29. новембар 1949;

Ипак, оно што је изазвало велики немир у односима две државе, био је монтирани судски процес у Мађарској, којим је неколико мађарских првака и руководиоца оптужено за шпијунажу и издају. Најпознатији оптуженик овог процеса био је Ласло Рајк, бивши мађарски министар унутрашњих и спољних послова, па је читав процес остао упамћен као „*Рајков процес*“. Поред Рајка, који је осуђен на смрт, суд је осудио још седморицу људи, такође на смрт или вишегодишњу робију. У ноти коју је Влада СССР-а послала Влади ФНРЈ, 28. септембра 1949. године, Југославија је означена као главни кривац тј. налогодавац по чијим је упутствима и дејствовао Рајк са својом групом: „*У току судског процеса, завршеног 24. септембра т.г. у Будимпешти, против државног злочинца и шпијуна Рајка и његових саучесника, који су били уједно и агенти југословенске Владе, открило се да југословенска Влада већ дуже времена води крајње непријатељску и подривачку делатност против Совјетског Савеза, лицемерно маскирану лажним изјавама о „пријатељству“ са Совјетским Савезом*²⁸⁹“. Овакав потез Москве означио је само почетак партијских чистки и монтираних процеса, широм источне Европе. „*Политика*“ је такође пренела вест о „*Рајковом процесу*“ под насловом: „*Будимпештанско суђење – велики Информбировски бламаж*²⁹⁰“. Свако ко би представљао макар потенцијалну опасност за совјетски режим, проглашаван је „*титоистом*“ и био је означен за одстрел.

„*Рајков процес*“ је такође послужио Совјетима као изговор да раскину са Југославијом Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи, потписан 11. априла 1945. године. О томе је југословенско министарство иностраних послова обавештено већ 29. септембра 1949. године, од стране југословенског амбасадора у СССР-у, Л. Латинковића: „*Ноћас у пола ноћи Громико*²⁹¹ *ми је предао ноту којом Влада Совјетског Савеза отказује уговор о пријатељству. У ноти се наводи да је будимпештанским процесом установљено да су југословенски руководиоци водили и воде непријатељску политику према Совјетском Савезу и да је југословенско руководство у потпуности овисно од империјалистичких кругова што је довело ликвидацији независности Југославије*²⁹²“. Овим је још једно поглавље у југословенско-совјетским односима затворено а Југославија је остала поприлично изолована на

²⁸⁹ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Нота Владе СССР-а Влади ФНРЈ, стр. 524;

²⁹⁰ *Политика*, 22. септембар 1949, стр. 2;

²⁹¹ А. Громико, тадашњи заменик министра иностраних послова СССР-а;

²⁹² ДА, МСП РС, ПА, СССР, 1949, фасцикла 18, бр. 1725 – Телеграм отправника послова амбасадe ФНРЈ у СССР Л. Латинковића Министарству иностраних послова ФНРЈ, 29.09.1949;

спољнополитичком плану јер је идеолошки била удаљена од Запада а са Истоком је доживела непријатан раскид. Оно што ће такође обележити овај југословенско-совјетски сукоб, јесте оснивање Голог отока, тј. хапшење и интернација на острво Голи оток у Јадранском мору, свих сумњивих елемената под оптужбом за издају и деловање на штету југословенске државе.

4.8. Руски емигранти на територији Југославије у годинама раскола:

Погоршање односа две државе, са собом је повукло многе последице а чинило се да је, као и у сваком сукобу, обичан грађанин сносио њихов највећи и најтежи део. Већ је било речи о томе како су третирани југословенски грађани на територији СССР-а који су се ту задесили у тренутку сукоба две државе. Њима је био понуђен сасвим једноставан избор – или да се изјасне у корист Резолуције или да напусте територију Совјетског Савеза као непожељни. Слична ситуација догађала се у исто време и у Југославији. Одједном, Совјети (Руси) постали су сумњив и непожељан елемент у ФНРЈ. Сада је поново требало испитати зашто су они уствари ту и шта је њихов циљ.

Да је поново завладало стање страха међу мањинама, можемо видети у великом броју извора који нам сведоче о тешкој ситуацији у коју су запали руски емигранти у Југославији након доношења Резолуције. У једној забелешци разговора који је вођен између првог секретара совјетске амбасаде у ФНРЈ, извесног В.С. Семјонова и професора руског порекла Универзитета у Београду, извесног Алексејева, пише: „...*Даље се у разговору Алексејев зауставио на питање угњетавања совјетских грађана од стране југословенских државних органа безбедности. Рекао је да данас органи УДБ-е посвуда позивају совјетске грађане на саслушања и предлажу им да узму југословенско држављанство. Мање стабилне особе пристају на предлог да узму совјетско држављанство, али већина совјетских грађана се још држи, иако југословенски органи према њима примењују репресивне мере у виду отпуштања са посла, хапшења и налога да се иселе из Југославије*²⁹³“. На основу овог извора можемо закључити да је деловање Ранковићеве УДБ-е било у пуној снази и да је требало

---

²⁹³ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Забелешка о разговору Првог секретара амбасаде СССР-а у ФНРЈ В.С. Семјонова са професором-богословом Београдског универзитета Алексејевим, стр. 473;

осигурати да не постоје људи који би радили у корист Стаљина и Москве, иза леђа југословенском руководству.

Због новонастале ситуације и активног деловања УДБ-е, чак је и совјетска амбасада у ФНРЈ била принуђена да уручи протестну ноту Министарству иностраних послова ФНРЈ: „...По информацијама које поседује амбасада, настављају се многобројне репресије југословенских власти против совјетских грађана стално настањених у Југославији, дешавају се и многобројна хапшења совјетских грађана, при чему се ухапшеници држе више месеци у југословенским затворима без уручивања било какве оптужнице и уопште без било каквог основа, без суђења и истраге. То доказује да стварни разлог репресије којој југословенске власти подвргавају совјетске грађане јесте, не у извршењу било каквог преступа, него само у томе што југословенске власти виде у њима присталице пријатељских односа између народа Југославије и Совјетског Савеза²⁹⁴“. Иако је, без икакве сумње, постојао одређени број људи који се нашао у затвору због објективно оправданих разлога, чињеница је да је велики број људи био ухапшен и оптужен само због тога што су били совјетски држављани.

Одговор и образложење Министарства иностраних послова совјетској амбасди је било и више него јасно и недвосмислено: „...Ко су лица за које Амбасада СССР интервенише и за које се тако упорно залаже? То су, пре свега, емигранти белогардејци, који су због свог контрареволуционарног деловања избегли из СССР, да би под заштитом реакционарних и профашистичких режима старе Југославије вршили антисовјетску и антијугословенску делатност. Њихов непријатељски однос и деловање како против СССР, тако и против револуционарне борбе народа Југославије пре рата, као и сарадња са фашистичким окупаторима за време рата, народима Југославије добро су познати²⁹⁵“. На основу овог одломка може се закључити да су југословенске власти хапсиле совјетске држављане под оптужбом да су то белоемигранти, који су починили разна злодела за време Другог светског рата на територији Југославије. Иако је ово био очигледан изговор југословенских власти, чак и под претпоставком да је ово оправдање тачно, остаје нејасно зашто онда југословенске власти нису процесуирали ове људе одмах по завршетку рата и зашто су тек са избијањем југословенско-совјетског сукоба, ови људи ухапшени?

---

²⁹⁴ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Нота амбасаде СССР у ФНРЈ Министарству иностраних послова ФНРЈ, стр. 476;

²⁹⁵ Исто, Нота Министарства иностраних послова ФНРЈ амбасади СССР-а у ФНРЈ, стр. 477;

Међутим, оно што следи у овом одговору југословенских власти, крије одговор на постављено питање: „...*Иако је Влада СССР после рата дала таквим белогардејским елементима совјетско држављанство, она није никада предложила Влади ФНРЈ, нити је покушала да изврши њихову репартијацију у СССР. Напротив, оваквим и њима сличним елементима, нарочито после Резолуције Информбироа, дат је нов потстрек у њиховој антијугословенској делатности. Они су дејствовали у уверењу да ће за сваку своју делатност против социјалистичке Југославије, као совјетски држављани, уживати заштиту Амбасаде СССР у Београду. С друге стране, Влада СССР, како то излази из ноте Амбасаде, сасвим недопуштено сматра да југословенске власти треба да толеришу такву њихову контрареволуционарну шпијунску делатност само због тога што им је Влада СССР дала после рата совјетско држављанство*²⁹⁶“. Из овог извора ми можемо закључити да је свим грађанима руског порекла на територији Југославије, након завршетка рата понуђено совјетско држављанство и да их је управо оно штитило од југословенских власти у периоду од 1945. до 1948. године. Ипак, после свега наведеног, и даље се стиче утисак да су ови људи процесуирани пре свега због основане сумње да су шпијуни који раде у корист СССР-а а не због својих злочина над југословенским народима за време рата. Посебно је остао упамћен случај ухапшеног свештеника, Василија Козлицева²⁹⁷, који је оптужен да је уско сарађивао са терористичком организацијом - ВМРО²⁹⁸, да је са Ванчом Михаиловим²⁹⁹ правило планове за „самосталном Македонијом“ и да је црквени новац злоупотребио за потребе финансирања терористичке организације.

Када су у питању закони ФНРЈ, којима је регулисан статус ових беломиграната у овом периоду, Законом од 1. децембра 1948. године о изменама и допунама Закона о држављанству ФНРЈ³⁰⁰, сви беломигранти били дужни да се поново пријаве ради „*потврде држављанства ФНРЈ*“. У елаборату УДБ-е се пак ни у једној реченици не спомиње сукоб који је одиграо на релацији Тито – Стаљин, свега неколико месеци пре тога. Уместо тога, извори наводе да су беломигранти имали ту „*привилегију*“, да су

²⁹⁶ *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената*, Нота Министарства иностраних послова ФНРЈ амбасади СССР-а у ФНРЈ, стр. 481;

²⁹⁷ Животић, А., *Руска емиграција у социјалистичкој Југославији (1945-1949)*, Руски некропољ у Београду: знамење историјског пријатељства, стр. 160;

²⁹⁸ Унутрашња македонска револуционарна организација (ВМРО);

²⁹⁹ Ванчо Михаилов (26. август 1896. – 5. септембар 1990.), бугарски члан револуционарне организације ВМРО и вођа ВМРО-а током међуратног периода, у Македонској области. Залагао се за припајање области Македоније Бугарској;

³⁰⁰ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 156;

могли постати и држављани СССР-а, а да се не одрекну држављанства ФНРЈ. У овом конкретном случају, безбедоносни документи сведоче како је приступ југословенских власти према белоемигрантима био и више него коректан, а да су чак имали и бројне повластице, иако то нису заслужили својим понашањем у току рата.

Изузетно „привилегован положај“ који су уживали припадници руске емиграције у првим послератним годинама, по безбедоносним изворима, замењен је нешто „озбиљнијим“ приступом од стране југословенских власти, након објаве Резолуције Информбироа. Ово је урађено јер су југословенске власти установиле да је већина белоемиграната „отворено иступала и изјашњавала се у корист поменуте Резолуције³⁰¹“. Иако су југословенске власти „...окледале да употребе прописе међународног и обичног права на разне случајеве нелојалног и непријатељског држања многих емиграната³⁰²“, нови приступ је спроведен а емигрантима је дат рок да напусте територију Југославије. На тај начин документи УДБ-е оправдавају одлуке југословенских власти као једино могуће решење против „домаћег непријатеља“. Извори такође наводе и да је СССР одбио да прими ове емигранте, чиме Државна безбедност кривицу за постојеће стање, пребацује на Совјетски Савез.

Безбедоносни извори такође наводе и статистичке податке Министарства унутрашњих послова ФНРЈ средином 1949. године, који сведоче да је на територији Југославије у том тренутку живело 13.057 белоемиграната, од тога: а) држављана ФНРЈ – 6.887, б) држављана СССР-а – 5.874 и в) без држављанства – 296³⁰³. Извори такође наводе и да се након овог кризног периода ситуација смирила, да је један део белоемиграната добровољно напустио Југославију, други део је пак био протеран, а највећи део је поново примљен у држављанство ФНРЈ.

Било како било, и овде имамо прилику да се сусретнемо са великом дозом пристрасности безбедоносних извора, који користе сваку могућу прилику да оправдају сва деловања југословенских власти према белоемигрантима, а са друге стране, да одлучно нападну политку Совјетског Савеза. Иако су наизглед изузетно прецизни када је у питању бројно стање белоемиграната, као и његово стално мењање током година, елаборат УДБ-е не спомиње формирање логора за политичке заточенике на Голом отоку, 1949. године, који је у том периоду постао дом бројим руским емигрантима под оптужбом да су совјетски шпијуни и ибеовци (стаљинисти).

³⁰¹ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 156;

³⁰² Исто, стр. 157;

³⁰³ Исто;

5. Југословенско-совјетски односи и питање руске емиграције у годинама након раскола (1950-1954):

5.1. Првише слични али потпуно различити:

Иако је на први поглед деловало да се читав свет полако враћа у нормалу, након само пет година од рата који је донео до тада највеће страдање војника и цивила у историји а да су ратни дани ружна прошлост која се неће скоро поновити, међу земљама победницама је увелико тињало ривалство за престиж и водећу улогу у свету које је сваког момента могло да прерасте у нешто озбиљније. С друге стране, државе које нису поседовале ту снагу, као што су је поседовале Сједињене Државе или Совјетски Савез, морале су да се одреде за табор и силу коју ће следити у будућем надметању. Када је Југославија била у питању, деловало је да је тај избор и више него очигледан. Она је изашла из Другог светског рата на страни победника али потпуно измењена од оне државе каква је била пре самог рата. Комунистичка доктрина је сада замењивала монархистичко уређење и изгледало је да ће Југославија постати један од највећих сарадника и следбеника СССР-а у послератној Европи. Отприлике, таква ситуација је заиста и била на снази све до 1948. године, када је дошло до великог сукоба две државе (партије) који је у многome изменио однос снага на спољном плану. Југославија је за врло кратко време постала отпадник совјетског блока, тако да се сада налазила између Истока и Запада, без икога на својој страни.

У претходном поглављу је већ обрађена тема југословенско-совјетских односа у годинама када је и дошло до раскола и могли смо да закључимо да су се они у потпуности конципирали на међусобним оптужбама ко је уствари крив за избијање самог сукоба. Две државе су врло брзо ушле у зачарани круг оптуживања и правдања, који се изнова понављао. Иако је на самом почетку, југословенска реторика са СССР-ом били поприлично одмерена и блага, како је време пролазило и како је постало јасно да Москву не занима оно што је говорио Београд, тако и југословенска политика према Совјетском Савезу постала изгледно офанзивнија. Од доношења Резолуције Информбироа, ствари су се само погоршавале годину и по дана а таква ситуација је остала на снази и у првој половини педесетих година двадесетог века.

Југословенско-совјетски односи су наставили да се незадрживо крећу силазном путањом и деловало је да су две државе на корак од отпочињања ратног сукоба. Совјетски Савез је наставио да тражи и ствара аргументе који су требали да југословенско партијско руководство и државу прикажу у најцрњем светлу. Из политичког извештаја амбасаде СССР-а за 1950. годину, ми можемо видети да су оптужбе на рачун југословенског државног врха наставиле да се развијају и продубљују: „1950. године између владе СССР-а и Југославије нису закључени никакви нови уговори или споразуми, а основна питања, за односе двеју страна, била су: а) Регулисање питања уплате дуга Југославије Совјетском Савезу, по уговорима и споразумима закљученим 1946-47. године, као и у вези са споразумом о вантрговинским плаћањима; б) Регулисање питања, везаних за пловидбу совјетских бродова Дунавом, у складу са Конвенцијом из 1948. године; в) Регулисање питања прелета совјетских авиона преко Југославије мариштом Москва-Тирана; г) Заштита интереса совјетских грађана који стално живе у Југославији, питања виза и друга конзуларна питања,³⁰⁴“.

На основу овога, можемо закључити да су Совјети желели да Југославију ставе под додатни притисак, пожурујући је да отплати дуг из претходних година, који је по совјетској евиденцији износио 92.622 америчких долара³⁰⁵. Такође, долазило је до учесталијих инцидената на Дунаву, за које су поново размењиване обостране оптужбе. Совјетима сада више није било довољно да оптуже Југославију за окретање леђа глобалном комунизму већ је сада она оптуживана да је комплетно одбацила марксистичко учење и да се у потпуности приклонила „империјалистичком табору“. Оптужбе и напади Москве су подразумевали следећу реторику: „...Будући да је разобличена као агентура америчког фашизма, Титова клика кренула је у отворену антисовјетску политику, потпуно се приклонивши империјалистичком табору, преобразила се у иницијатора низа антисовјетских кампања³⁰⁶“.

Да је ипак постојала мала доза истине у овим демагошким тврдњама Совјета, можемо видети из телеграма амбасадора ФНРЈ у Италији, М. Ивековића, који је Министарство иностраних послова ФНРЈ, 1. децембра 1950. године известио: „...Он (италијански министар Парчади) сматра да Руси желе насилно решити питање

---

³⁰⁴ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Из политичког извештаја амбасаде СССР у ФНРЈ за 1950, стр. 584;

³⁰⁵ Исто, стр. 585;

³⁰⁶ Исто, стр. 584;

Кореје³⁰⁷ и евентуално друга питања у Европи пре него САД доврше своје припреме. Каже да Руси добро знају да ће САД наоружати читаву Европу и да према томе они губе сваким даном све више шанса за победу у будућем рату. Зато они желе решити нека питања у своју корист већ сада, па да вероватно не мисле да загазе у рат. Каже да је у САД говорио о наоружању Југославије и да су САД спремне да то учине без резерве у широким размерама. Не сумња у држање Југославије за случај рата, али сматра да Југославија за Италију не представља нарочито осигурање на северу, пошто би Руси војнички брзо савладали Југославију. Његов закључак: Југославију треба наоружати, јер је то и у интересу Италије³⁰⁸. Из овог телеграма се да закључити да су Сједињене Државе у својеврсној побуни Југославије виделе предност у корист Запада насупрот СССР-у и да су биле спремне, чак и војно, да подрже југословенске аспирације ка одвајању од совјетског блока. Италија, као једна од западних земаља, такође је подржавала овакву идеју Американаца. Постајало је јасно да је Запад желео да привуче Југославију ка свом табору и да су Совјети итекако препознали ту опасност. Тих година су чак и оне земље које нису биле директно увучене у надметање САД-а и СССР-а, као што је то био случај са Индијом, препознале храбар потез Југославије у спољној политици: „...Иначе индијски делегат одушевљен нашим ставом у сукобу са Москвом и сматра нашу земљу лучоношом националне слободе и независности³⁰⁹“. Ове речи је такође пренео амбасадор Ивековић, 3. јуна 1950. године, приликом заседања UNESCO-а³¹⁰ у Италији. Ово је уједно била и прва назнака стварања „Покрета неврстаних³¹¹“.

5.2. На ивици рата:

Тензије које су почетком педесетих година владале између Совјетског Савеза и Југославије, лако су могле да прерасту у озбиљан сукоб који би резултовао новим

³⁰⁷ Корејски рат, који је започео као грађански рат, водио се од 1950. до 1953. на корејском полуострву, који је након Другог светског рата подељен на совјетску и америчку окупациону зону;

³⁰⁸ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1950, фасцикла 7, бр. 1529 – Телеграм амбасадора ФНРЈ у Италији, М. Ивековића, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 1.12.1950;

³⁰⁹ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1950, фасцикла 85, бр. 412615 – Телеграм амбасадора ФНРЈ у Италији, М. Ивековића, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 3.6.1950;

³¹⁰ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) – Организација Уједињених нација за образовање, културу и науку основана 16. новембра 1945. на конференцији у Лондону;

³¹¹ Покрет неврстаних – међународна организација која је окупљала државе које нису припадале ниједном хладноратовском блоку. Идејни творци овог покрета су били: Ј.Б. Тито (Југославија), Џавахарлал Нехру (Индија) и Гамал Абдел Насер (Египат). Покрет је основан 19. јула 1956. на Брионима;

ратом на простору Европе. У то време, дошло је и до Корејског рата, чији су директни узрочници били САД и СССР, тј. демократска и комунистичка идеологија. Сличан сценарио, претио је и да се одигра и у Југославији, док се за њега чекао само прави повод. Чини се да је највећи југословенски проблем везано за Совјетски Савез, био питање југословенских држављана који су се у том тренутку налазили на простору СССР-а. Наиме, Влада ФНРЈ је у више наврата слала дописе и протестне ноте Влади СССР-а, да врати назад све југословенске држављане, које су Совјети бесправно задржавали. Посебно је било осетљиво питање деце, која су се махом налазила на школовању у Совјетском Савезу. Једна таква нота, стигла је на совјетску адресу и 24. септембра 1951. године, у којој је стајало: „...Упозоравајући МИП СССР-а на наведене чињенице, Влада ФНРЈ констатује да совјетска Влада задржава југословенску децу без икаквог права и супротно изричитим захтевима њихових родитеља и старатеља да се деца врате њима у Југославију. Тиме совјетска Влада газии основна права родитеља која првенствено и искључиво они имају над својом децом³¹²...Поводом оваквог нехуманог држања Владе СССР после свих неуспелих демарша Владе ФНРЈ за повраћај поменутих југословенских деце у домовину, Влада Федеративне Народне Републике Југославије енергично протестује и одлучно захтева да Влада СССР у најкраћем року прекине са овим незаконитим поступцима и обавести Амбасаду ФНРЈ о року и начину репатријације СССР-а у ФНРЈ б3 југословенске деце³¹³«. Иако су се Совјети правдали да југословенски држављани самоиницијативно не желе да се врате у Југославију, то је представљало само изговор који је додатно нарушавао односе две државе и претио да изазове озбиљније последице.

Амбасада ФНРЈ у СССР-у је константо ослушкивала какво је расположење совјетског руководства према Југославији тих година. На основу података које би сакупили, извештавали су Владу ФНРЈ о потенцијалној опасности од војне инвазије. Да ситуација није била ни мало наивна, можемо видети у извештају за период од 22. јануара до 3. јула 1951. године: „...Што се тиче непосредне опасности за напад на Југославију врло је тешко рећи да ће до тог напада ускоро доћи. У дипломатским круговима преовлађује мишљење да до тога за сада неће доћи и да би то био велики рескир за Совјетски Савез. Такво мишљење је донекле последица и тога што данас преовлађује схватање да је немогуће водити неке локалне ратове а поготово у Европи.

³¹² ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1951, фасцикла 80, бр. 414363 – Нота амбасаде ФНРЈ у СССР, Министарству иностраних послова СССР, 24.9.1951;

³¹³ Исто;

*Ја мислим да су и Руси постали свјесни тога*³¹⁴. Иако су се сви надали да до напада ипак неће доћи због могућности ескалације на глобалном нивоу, такав сценарио се свакако није могао одбацити као немогућ.

Да југословенски страхови о совјетској војној инвазији нису били без покрића, касније је сведочио и Бела Кираљи, командант мађарске армије у време сукоба СССР-а и ФНРЈ. Наводно, већ 1950. године је био разрађен план да мађарска војска продре у Југославију и тако буде претходница совјетских трупа које би се накнадно придружиле нападу. По сведочењу Кираљија³¹⁵, напад је требао да буде чисто идеолошке природе а главни циљ је било рушење Титовог режима и њему оданих људи. Овај план, највероватније због потенцијалног војног активирања САД-а, није извршен али је већ почетком 1952. године, он поново добио на значају: *„Данас ми је израелски отпраник рекао да је примио депешу од њиховог посланства у Москви према којој је неки холандски дипломата рекао да је из три различита извора из Будимпеште добио обавештење да је Совјетски Савез дошао до закључка да је немогуће мирним путем решити светске проблеме и да треба прибећи акцији. У том погледу је наводно СССР издао инструкције мађарској влади да настави са провокацијама према ФНРЈ и да испровоцира сукоб до августа – септембра ове године. Депеша носи напомену: са свим могућим резервама*³¹⁶. Овај извештај је пренео 11. јануара 1952. југословенски амбасадор у Будимпешти, М. Коматина, а на основу њега се може закључити да су се совјети увелико припремали за инвазију на ФНРЈ, вешто користећи земље из „лагера“ као пионе.

Такође, Совјети су користили сваку могућу прилику да дискредитују Југославију у свету, често се користећи тактиком „лажног непријатељства“, како би убацили сумњу међу Западне земље о југословенском питању. Дobar пример оваквог деловања Совјета јесте телеграм заменика министра иностраних послова ФНРЈ, Л. Матеса, којим упозорава југословенске представнике широм Европе: *„Скрећемо вам пажњу да СССР на дипломатском пољу појачава акције против ФНРЈ и преко својих представника на*

³¹⁴ АЈ 507, II-20/24 – Извештај Амбасаде ФНРЈ из СССР-а (22. јануар – 3. јул) 1951. године;

³¹⁵ Бела Кираљи (14. април 1912. – 4. јул 2009.), мађарски војни официр пре, за време и после Другог светског рата. Врло брзо се после рата нашао у немилости совјетског режима па је 1956. године предводио устанак у Мађарској. Када је доживео неуспех, одлази у Сједињене Државе где је постао универзитетски професор. Након краја Хладног рата, вратио се у Мађарску и у више наврата је сведочио о злочинима совјетског режима;

³¹⁶ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1952, фасцикла 9, бр. 64 – Телеграм амбасадора ФНРЈ у Мађарској, М. Коматине, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 11.1.1952;

Западу шири лажне вести како би отежао међународни положај наше земље и унео неповерење у одговорне кругове Запада према ФНРЈ. Карактеристична је једна информација коју смо примили из Вашингтона, у којој се наводи да је један виши официр совјетске амбасаде у САД позвао на разговор норвешког војног аташеа и између осталог рекао му да сукоб СССР-ФНРЈ није озбиљна ствар и да „ћемо ускоро пријатељски стиснути друг другу руку“. Овакве видове совјетске активности треба нарочито будно пратити и брзо реаговати, јер су извесни кругови на Западу склони да овакве верзије приме као готову чињеницу³¹⁷“. Ово нам показује да су Совјети припремали терен за евентуални напад на ФНРЈ, тако што би претходно убедили Запад да им не помогне јер је то све наводно део југословенско-совјетског перформанса. Такође, можемо закључити да је југословенски државни врх итекако био опрезан када је њихова репутација била под лупом на Западу јер би и најмањи сигнал неповерења оставио Југославију на цедилу пред совјетским тенковима.

Напади на југословенско партијско руководство од стране совјетских представника су постали учестала појава. Осуде, оптужбе, увреде, упоређивање КПЈ са нацистичким СС-ом или пак америчким тајним службама, били су неизоставни део репертоара Совјета на свакој могућој свечаности. Тако је и Г. Маљенков, један од руководиоца совјетске Комунистичке партије, одржао говор којим је оштро прозвао целокупно југословенско руководство, дајући му најувредљивије епитете: „...*Што се тиче таквих „слободних“ замаља као што су Грчка, Турска, Југославија, то су се оне већ успеле претворити у америчке колоније, а руководиоци Југославије, сви ови, Тито, Кардељи, Ранковићи, Ђиласи, Пијаде итд. давно су се већ претовили у америчке агенте, који испуњавају шпијунско-диверзионе задатке својих америчких „шефова“ против СССР и народних демократија*³¹⁸“. Занимљиво је да су се на оптуженичкој клупи, са Југославијом нашле и Грчка и Турска, земље у којима је комунизам био истиснут од стране притиска и помоћи са Запада.

Као одговор на ове акције Совјета, Југословени су желели да се додатно обезбеде и тако избегну евентуалну совјетску инвазију. Деловало је да у случају совјетског напада, САД не би преузеле ризик да интервенишу јер би сукоб остао локалног карактера, па је зато Југославија потражила заштиту на другој страни.

³¹⁷ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1952, фасцикла 81, бр. 48770 – Телеграм заменика министра иностраних послова ФНРЈ, М. Латеса, свим представништвима ФНРЈ у Европи осим земљама Информбиороа, 1.7.1952;

³¹⁸ АЈ 507, II-20/30 – Маљенков о Југославији на XIX конгресу СКП(б) у Москви, 15. октобар 1952;

Убрзана дипломатска активност дала као резултат оснивање Балканског пакта, тј. споразум о пријатељству и ненападању између Југославије, Грчке и Турске. Овај пакт је потписан 28. фебруара 1953. године у Анкари и иако у почетку није имао војни карактер, требао је да послужи као гарант ФНРЈ да неће бити нападнута од стране СССР-а јер је на својој страни имао одређене савезнике. Иако овај пакт никада није имао никакву значајнију функцију, послужио је за куповину времена. Након Стаљинове смрти и промене курса спољне политике СССР-а, Балкански пакт је престао да постоји. Да је Совјетима овај пакт представљао сметњу у својим даљим акцијама, може се видети из писма амбасадора ФНРЈ у СССР, Д. Ђурића, 23. фебруара 1953. године: *„Иако се на Балканском споразуму ради већ дужије време и томе посвећује знатна пажња у свету, у совјетској штампи још увек се ћути. Једино што је „Правда“ недавно у једном чланку посвећеном Турској т.ј. о тзв. све већем потпадању ове земље под утицај и господство САД на крају констатовала да овакав пут турске спољне политике одговара америчком плану о стварању фашистичке осовине Анкара-Атина-Београд*³¹⁹“. Можда би ствари кренуле и другачијим током али је Стаљинова смрт, 1953. године, у многоме променила ситуацију, како у самом Совјетском Савезу, тако и у свету.

5.3. Југословенска пропаганда – изданак совјетске школе:

Да је и Југославија била равноправан противник Совјетима када је у питању била пропагандна делатност, имамо прилику да се уверимо на основу бројних докумената, новина, писања и памфлета, које је југословенска страна користила да не би допустила СССР-у да је потпуно дискредитује и понизи. Југословенско руководство је било свесно да води битку на више фронтова јер су совјетски напади били усмерени на њих из више праваца и на више нивоа. Углед КПЈ је требало одржати, како међу другим комунистичким партијама и народима, тако и у оквиру самог југословенског народа, где су напади Совјета били посебно усмерени.

Антисовјетска пропаганда готово да и није постојала у периоду од доношења Резолуције Информбироа, јуна 1948. године, па све до краја 1949. године. Разлог се може наћи у збуњености ЦК КПЈ због оштрих напада из Москве али и наде да је у

---

³¹⁹ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1953, фасцикла 84, бр. 42521 – Из писма отправника послова амбасаде ФНРЈ у СССР, Д. Ђурића, Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 23.2.1953;

питању само мањи неспоразум који ће се временом превазићи. Како је време пролазило и како је постајало јасно да се не ради о простом неспоразуму већ о планираном нападу на југословенску државу и партију, тако је и морао да уследи и контранапад. Пошто је СССР често у прошлости користио као узор у многим стварима, исти случај је био и са пропагандним активностима па су тако Совјети наишли на себи достојног ривала. У овом потпоглављу, биће наведени само неки примери југословенске антисовјетске пропаганде, да би се стекао закључак на које све начине је она функционисала.

Са почетком педесетих година, југословенска пропаганда која је имала за циљ да неутрализује нападе СССР-а, добијала је све више на замаху. Тако је нпр. објављен један антисовјетски памфлет, 1951. године, којим су Југословени означили совјетску политику као експанзионистичку и хегемонистичку: „...*Резолуција наше партије на информбировску резолуцију не само да је изненадила и разбеснела московске хегемонисте, већ је она истовремено изазвала код њих страховиту бојазан да се југословенским примером не заразе и партије у сателитским државама и због тога су се у свим тим земљама чудовишњим терором почели уништавати сви они који су давали и најмањи знак отпора московским наређењима, који су почели сумњати у исправност совјетске политике*³²⁰“. Циљ оваквих текстова, био је да се државе из „лагера“ натерају на преиспитивање своје оданости према СССР-у али и да се промени свест код југословенског народа о Русима као браћи и пријатељима.

Да је пропагандна активност Југославије била добро осмишљена и организована делатност и да ни по чему није заостајала за совјетском, можемо видети на примеру извештаја Дирекције за информације, из 1952. године: „У 1950. и 1951. години пропагандни рад према Совјетском Савезу и њему потчињеним источно европским земљама свео се углавном на слање мањих количина пропагандног материјала нашим представништвима и на сарадњу референата, задужених за рад по том сектору, са радио Југославијом. Разлоге за ову оскудну пропагандну делатност треба тражити: 1. у првом реду у потешкоћама објективне природе (наша представништва су без аташеа за штампу, спречавана у било каквим пропагандним акцијама од стране ондашњих режима итд.); 2. у извесној мери у непроналажењу нових форми пропагандних делатности од стране референата... Пропагандна делатност према сателитским земљама јесте у овој години (1952.) донекле интензивнија, у првом реду

---

³²⁰ АЈ 507, IV-28/85 – Пут развика совјетског хегемонизма у сателитским државама, 1951;

што се тиче коришћења форми ове делатности³²¹. На основу овога закључујемо да се југословенска пропаганда с годинама развијала и да је попримала све већи обим у одбрани од совјетских насртаја.

Југословенска пропаганда је активно користила и тзв. преобраћене југословенске емигранте, у циљу подизања угледа КПЈ код обичног народа и дискредитовања СССР-а као народног непријатеља. Лист *Борба* је објавио изјаву извесног Станислава Самарцића, 17. новембра 1950. године, који је пренео своја искуства за време свој обавештајног рада у совјетској служби: „*Повезао сам се октобра месеца 1941. године с представницима Црвене армије, који су ми обећали да ћу моћи да одем у Југославију, али под условом да потпишем да ћу радити за органе НКВД. Ја сам то потписао у жељи да што пре одем у земљу и држећи да оно што радим за СССР радим уједно и за своју земљу. У обавези коју сам потписао стајало је и то да ћу увек и на сваком месту служити интересима Совјетског Савеза и да под цену живота о томе не смем никоме да рекнем ни речи. Ако то прекришим да ме чека заслужена казна... Најпрвије сам радио у Штабу III Украјинског фронта, који је тада био у Вршцу у својству преводиоца, а осим тога имао сам дужност да дајем податке о ставу руководећих другова из партиских и државних органа према СССР-у и Црвеној армији...он (секретар совјетске амбасаде Иванов) ми је дао задатак да извештавам о расположењу партиских и народних маса према Резолуцији Информбироа. Специјално је тражио да му прибавим податке о расположењу наших руководећих другова према писмима и Резолуцији...У Штабу III Украјинског фронта изнео сам нпр. да је љубав наших народа и руководећег партиског и државног кадра према СССР огромна, али да један део народа осуђује пијанчевања и насиља које врше неки војници и официри Црвене армије у нашој земљи. Тај мој извештај је осуђен и изазвао је велико незадовољство код мојих претпостављених... Међутим даљњи ток догађаја разоткривао је све више и више право лице антијугословенске хајке која је смишљено организована од стране ЦК СКП(б). Сва предвиђања о расулу у нашој земљи, о нашем преласку у империјалистички табор показала су се лажна и измишљена, док је с друге стране постало све очитије да ЦК СКП(б) спроводи једну империјалистичку и хегемонистичку политику. Односи неравноправности и потчињености постали су основа политике ЦК СКП(б) према источноевропским земљама и компартијама*

---

³²¹ АЈ 507, IV-28/87 – Извештај о пропагандној делатности Дирекције за информације према земљама ИБ, 22. мај 1952;

читаваог света...Био сам спреман да примим тешку и заслужену казну. Али и у мом случају показало се како наша Партија и наши ЦК води бригу о људима и жели да спаси сваког човека. Место заслужене казне због мог обавештајног рада, ја сам пуштен на слободу и дата ми је могућност да се као слободан грађанин укључим у борбу за изградњу социјализма у Југославији³²²“. Иако по начину писања делује да је ова изјава поприлично изнуђена од стране југословенских органа, главни задатак јој је да покаже како је КПЈ била спремна да опрости чак и онима који су некада радили против интереса југословенске државе и партије.

Да би се потпуно изменила народна свест и да би Совјети за кратко време постали највећи непријатељи југословенског народа, било је потребно изменити и колективно сећање на славне дане ослобођења Југославије у Другом светском рату. Сада је дошло до ревидирања историје када је у питању била Црвена армија и њено деловање на простору Југославије у јесен 1944. године. О томе су били издавани разни чланци и текстови а један од најпознатијих је онај Радивоја Јовановића³²³, бившег мајора ЈНА, који је у листу „Народна армија“, почевши од 8. маја 1952. године, објавио више текстова о Црвеној армији у серији „Уз лик припадника Црвене армије“. Ова серија је бројала четири текста са насловима: „Убијени људски обзири“, „Злочинства под плаштом социјализма“, „Одсуство стида и зазора“, „Примитивизам, а не социјалистичка култура“³²⁴. Ови текстови су описивали црвеноармејце у најгорем светлу, представљајући их као масовне силоватеље, кољаче, убице и злотворе, чији су злочини често премашивали оне које су пре њих чинили нацисти или усташе. Било је ту и других војних лица (Ђорђе Томић, Слободан Брајовић, итд.) који су на сличан начин блатили углед некадашњих совјетских сабораца. Иако је и више него јасно да су свакако постојали појединачни случајеви совјетског нехуманог понашања према југословенским цивилима, то је свакако било далеко од неке организоване масовне појаве, као што је овде представљено. Више је него јасна намера југословенске војске и државног врха била да се Црвена армија покаже у лошем светлу да би народ био свестан шта све може поново да му се догоди ако опет совјетски војник закорачи на тло Југославије.

³²² АЈ 507 V-33/68 – Изјава Станислава Самарџића редакцији *Борбе*, 17. новембар 1950;

³²³ Радивоје Јовановић Брадоња (10. новембар 1918. – 22. јун 2000.), учесник Народноослободилачке борбе, генерал-потпуковник ЈНА и народни херој Југославије;

³²⁴ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 174-190;

5.4. Стаљинова смрт и нови курс совјетске политике:

Почетак 1953. године није сугерисао да ће се било шта променити на боље када су у питању били југословенско-совјетски односи. Шта више, тензија је постајала све већа и деловало је као да је само питање времена када ће ствари потпуно ескалирати и да ће доћи до још једног војног окршаја на тлу Европе у врло кратком периоду. Ипак, оно што се догодило 5. марта, променило је ситуацију из корена. Тога дана, умро је Јосиф Стаљин, чиме је означен крај једне, а уједно и почетак, друге ере у историји Совјетског Савеза. Совјетско руководство је изгубило у Стаљину култ личности а нико од потенцијалних наследника није поседовао довољну харизму и ауторитет да би поновио његов стил владавине. Постало је јасно да ће совјетско руководство морати да прилагоди своју политику савременим дешавањима и да су времена великих чистки и прогона прошлост. Совјетски Савез је морао колико-толико да побољша свој углед у свету а као први корак ка томе, био је нормализација односа са Југославијом.

Иако више није било дилеме да ће се ситуација одвијати неким новим током, то су ипак биле превише крупне промене да би се дешавале преко ноћи. Промена курса совјетске политике је требала постепено да се мења али ће и поред свега, задржати обресе ауторитарне владавине и хегемонизма над осталим комунистичким државама. Да совјетска политика није нагло скренула ка измирењу са Југославијом чак и после Стаљинове смрти, видимо на примеру информационе забелешке, достављене министру иностраних послова СССР-а, Молотову, 27. маја 1953. године: „...У области спољне политике, снаге које управљају Југославијом усмеравају се на проширење економских и политичких веза са капиталистичким државама, пре свега САД и Енглеском, што је Југославију довело до директне зависности од њих, до њеног увлачења у агривне блокове које формирају англоамерички империјалисти³²⁵“. За Совјете, Југословени су још неко време остали верне слуге империјалиста, чије је главно деловање подразумевало антисовјетски карактер.

Ова белешка је имала изразито антититовски карактер, што можемо видети и из следећег пасуса: „...Титова клика донела је у периоду 1952-1953. године низ мера усмерених на учвршћивање своје политичке доминације. Познато је да су, након прекида са СССР-ом и земљама народне демократије, у Југославији проведене масовне

---

³²⁵ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Из информационе забелешке начелника IV европског одељења МИП-а СССР-а, М.В. Зимјањина, министру иностраних послова СССР, В.М. Молотову, стр. 613;

репресивне мере против присталица јединства са земљама демократског табора, физички уништене и послате у затворе и концентрационе логоре десетине хиљада комуниста, радника и сељака који нису били у партији, али су осуђивали издају титовске клике. У широким размерама спроведена је и наставља се и до данас чистка друштвеног и партијског апарата, војске³²⁶. На основу овога, закључујемо да су Совјети били упознати са функционисањем Голог отока, на коме су се нашли бројни ибеовци али и сви остали који нису следили Титову визију социјализма.

Ипак, да су промене, ситним корацима, већ почеле да се дешавају, видимо и из својеврсног закључка овог извештаја: „...Треба истаћи да је, принципијелно се држећи антисовјетског курса, југословенска влада последњих месеци унеколико умањила своју жестину. Говори југословенских руководиоца, укључујући и Тита, попримили су нешто уздржанији карактер. То је несумњиво повезано с тим што су спољнополитичке мере совјетске владе, усмерене на побољшање међународних односа, наишле на широк одјек и код народних маса Југославије, те би заузимање толико агресивне антисовјетске позиције, као што је то било раније, за југословенску владу бивало све теже. Самим тим су настале неке реалне претпоставке за нормализацију односа између СССР-а и Југославије као буржоаске земље. У вези с тим, показује се такође перспектива извесне нормализације односа између земаља народне демократије и Југославије³²⁷“. Можемо закључити да су Совјети опрезно почели да дају сигнале југословенској страни да је измирење могуће али су они слати са задршком, у случају да Југославија одбије ту могућност. Нема сумње да је нормализација односа Совјетског Савеза и Југославије ишла у корист обе државе, али до ње је морало доћи постепено, због свих претњи, оптужби и напада, који су били учестала појава, све од 1948. године.

Први отворен позив за нормализацију односа између две државе, упутила је совјетска страна а то је пренео отправник послова амбасаде ФНРЈ у СССР-у, Д. Ђурић, телеграмом 6. јуна 1953. године: „Данас ме позвао Молотов и рекао да совјетска Влада сматра да је дошло време да пошаље свој амбасадора у Југославију, да у вези са тим

---

³²⁶ Југословенско-совјетски односи : 1945-1956 : зборник докумената, Из информационе забелешке начелника IV европског одељења МИП-а СССР-а, М.В. Зимјањина, министру иностраних послова СССР, В.М. Молотову, стр. 613;

³²⁷ Исто, стр. 619;

тражи агреман³²⁸ за Ваљков Василија Алексејевића³²⁹, и да се нада да ће доћи од обостране измене амбасадора. Верује да ћу му ускоро донети одговор. Био је љубазан. Распитивао се за наше кошаркаше³³⁰, да ли смо задовољни пријемом у Москви итд.³³¹ Иако је и пре овог отвореног позива, постојала јасна индиција да обе стране желе измирење, овај предлог Молотова је то и дефинитивно означио. Отопљавање односа две државе је и започето разменом амбасадора. Ипак, југословенски државни врх није желео да тако лако пређе преко свих делатности, којима су Совјети подривали југословенски углед, па су тако спремили неколико услова за нормализацију односа: „...да совјетска штампа престане са вређањем, да Влада СС онемогући делатност наше емиг., да Влада СС престане са подрицом суседним земљама у њиховој агресивној делатности према нама итд.³³² Иако су Совјети јасно изражавали жељу за помирењем, напади на Тита и југословенско руководство у совјетској штампи, није јењавало.

Да је ситуација почела да се побољшава током 1953. године и да се назирао крај великих тензија између две државе, видимо и у извештају амбасаде ФНРЈ у СССР-у, упућеном Секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 12. септембра: „...Совјетска штампа је у августу још мање писала о нашој земљи но у претходном и ранијим месецима. Увредљивих израза готово није ни било...Однос совјетских органа са којима се долази у додир у разним приликама службен и љубазан, па и више од тога – срдачан. Ово нарочито важи за совјетске дипломате. До сада није било никакве дискриминације према нашој амбасди³³³“. На основу овог одломка се може закључити да су Совјети примили са пажњом југословенске услове и да су се потрудили да заиста отклоне све препреке како би се дипломатски односи поново наставили у нормалним околностима. Све је ово резултовало да и Југославија пошаље Добривоја Видића³³⁴ у

³²⁸ Агреман (франц. *agrément*) је пристанак шефа државе или министра спољних послова друге државе да прихвати акредитованог представника;

³²⁹ В.А. Ваљков – амбасадор СССР-а у ФНРЈ од 17. јуна 1953. до 23. августа 1955. године;

³³⁰ Мисли се на Европско првенство у кошарци, које је одржано 1953. године у Москви. Кошаркаши СССР-а су освојили првенство док су југословенски кошаркаши такмичење завршили као шести;

³³¹ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1953, фасцикла 85, бр. 47472 – Телеграм отправника послова амбасаде ФНРЈ у СССР, Д. Ђурића, Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 6.6.1953;

³³² ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1953, фасцикла 85, бр. 47660 - Телеграм отправника послова амбасаде ФНРЈ у СССР, Д. Ђурића, Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 9.6.1953;

³³³ ДА, МСП РС, ПА, СССР, година 1953, фасцикла 84, бр. 412827 – Из извештаја амбасаде ФНРЈ у СССР, Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ, 12.9.1953;

³³⁴ Добривоје Видић (24. децембар 1918. – 3. март 1992.), дипломата, учесник Народноослободилачке борбе и друштвено-политички радник СФР Југославије и СР Србије и јунак социјалистичког рада. Од 5. маја 1978. до 5. маја 1982. године обављао је функцију председника Председништва СР Србије;

СССР, који је имао функцију југословенског амбасадора, чиме су се односи између две државе и званично вратили у нормалу.

5.5. Успон Никите Хрушчова и нормализација односа:

Већ је било речи о томе како је Стаљинова смрт, марта 1953. године деловала на политику Совјетског Савеза. Због своје личности, која се деценијама у СССР-у поредила са божанством, Стаљин је иза себе оставио расуло међу осталим руководиоцима Совјетског Савеза. Његова смрт означила је нови почетак борбе за моћ, у којој ће се две личности издвојити као потенцијални кандидати да се докопају врховне власти у СССР-у. На самом почетку је деловало да ће Стаљиново место припасти Георгију Маљенкову³³⁵, који и постаје премијер Совјетског Савеза, захваљујући подршци шефа НКВД-а, Лаврентија Берије³³⁶. Ипак, друга личност која је поседовала потребан утицај за врховног вођу СССР-а, био је Никита Хрушчов³³⁷. Користећи своју моћ и харизму, ухапсио је и погубио Берију, децембра 1953. године, чиме је свргао Маљенкова и дошао на чело Совјетског Савеза, где ће и остати све до 1964. године. Иако никада није имао апсолутну моћ као што је то био случај са Стаљином, Хрушчов је показао да је итекако способан да одржи совјетски утицај у свету на врхунцу. За време његове власти, Совјетски Савез и Југославија су поново нашли заједнички језик и прекинули вишегодишње непријатељство.

Учвршћивањем Хрушчова на челу СССР-а, стекли су се сви услови да Совјетски Савез поново успостави контролу и утицај у Европи али и да побољша свој спољнополитички положај, који је претрпео велику штету због Стаљинове бескомпромисне политике. Да је и Хрушчов био и више него отворен за поновну сарадњу са Југославијом, видимо из писма које је упутио југословенском државном и партијском врху, 22. јуна 1954. године: „...очигледно је да с тачке гледишта основних интереса обеју земаља не постоје никакве озбиљне противуречности које би могле

---

³³⁵ Георгиј Максимилијанович Маљенков (8. јануар 1902. – 14. јануар 1988.), совјетски политичар, de facto генерални секретар Комунистичке партије (6. март — 7. септембар 1953) и бивши премијер Сојветског Савеза;

³³⁶ Лаврентиј Павлович Берија (29. март 1899. – 23. децембар 1953.), совјетски политичар и шеф полиције. Врхунац његове моћи био је током и после Другог светског рата. После Стаљинове смрти скинут је са дужности и погубљен од стране Стаљинових наследника;

³³⁷ Никита Сергејевич Хрушчов (17. април 1894. – 11. септембар 1971.), вођа Совјетског Савеза након смрти Јосифа Стаљина. Био је први секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза (КПСС) од 1953. до 1964. и Премијер Совјетског Савеза од 1958. до 1964;

бити извор непријатељстава и непресатних несугласица међу нашим државама и народима... Потребно је посебно нагласити да су, као што је показала истрага у случају агента међународног империјализма Берије, његови саучесници из органа обавештајне службе, без знања ЦК и владе СССР, у циљу провокације, допуштали себи недопустиве чињенице врбовања појединих југословенских грађана за обавештајну службу. Та провокација непријатеља, који су сада раскринкани, нанела је велику штету односима међу нашим партијама и државама... немарксистичке изјаве и антисовјетски испади Ђиласа нису у своје време наишли на оптор са стране руководства ЦК КПЈ. Међутим, Ђилас – тај псевдомарксист, човек туђ ствари комунизма, који је пропагирао ликвидаторске погледе у односу на партију, је доста потпомогао погоршању југословенско-совјетских односа. Искључењем Ђиласа из ЦК СКЈ и осуда његових марксизму-лењинизму непријатељских погледа олакшавају могућност побољшања узајамних односа између ЦК КПСС и ЦК СКЈ³³⁸«. На основу овог извора, можемо закључити да је било потребно пронаћи кривце за непријатељство две државе и партије, а у овом случају, те нечасне улоге су припале Берији и Ђиласу. Њих двојица су означени као највећи кривци а пошто су обојица санкционисани од стране својих партија, више није постојао разлог заваде две државе.

Нешто касније у току године, августа 1954. југословенска страна је обавестила СССР да прихвата њихову иницијативу за измирењем али је такође и назначила да ти односи не смеју да поремете већ стечени углед Југославије у свету, као државе која не жели да бира страну у хладноратовском конфликту: „...Желимо овдје подвући да ми, који смо одговорни пред народом наше земље, не можемо а да овом приликом не истакнемо да та нормализација и побољшање наших односа треба да имају такав правац и карактер који ће бити у складу са нашом политиком међународне сарадње, правац који неће погоршати положај наше земље у свијету или нам створити нове унутрашње тешкоће, било политичког или економског карактера... Ми смо чврсто ријешени да очувамо наше принципе социјалистичке земље, како у нашем унутрашњем развоју тако и у нашој спољној политици, нарочито у избјегавању ратне опасности и очувања мира у свијету, очувања наше независности и наше спремности за сарадњом са свим оним земљама које поштују начела равноправности³³⁹«. Овиме је југословенска

³³⁸ АЈ 507, I-2/48 – Писмо секретара ЦК КПСС Н. Хрушчова, Титу, о потреби поновног успостављања пријатељских односа на државном и партијском нивоу, 22. јун 1954. године;

³³⁹ АЈ 507, I-2/50 – Писмо Извршног комитета ЦК СКЈ упућено ЦК КПСС у којем се прихвата иницијатива совјетске стране о потреби нормализације међусобних односа, 11. август 1954;

страна ставила до знања СССР-у да ће успоставити коректне дипломатске односе са њим али не по цену помоћи и сарадње са Запада, коју је активно добијала све од 1949. године.

На седници ЦК СКЈ, одржаној 26. новембра 1954. године³⁴⁰, југословенско партијско руководство је донело јасну одлуку да прихвати нормализацију односа са Совјетским Савезом али под условом да Југославија очува потпуну независност земље као и да настави са самосталним и јединственим развојем социјализма унутар ње. Иако се СССР сложио са овим југословенским условима, активно ће и у будућности радити на томе да ограничи и успори Југославију ка својој тежњи да постане „светионик за промене у читавом Источном блоку”³⁴¹.

5.6. Белоемигранти у служби совјетских власти:

У поглављу елабората УДБ-е, у коме безбедоносни извори обрађују односе југословенских белоемиграната и новопридошлих органа совјетске контраобавештајне службе, у првим месецима после завршетка рата, одмах се наводи како су ови совјетски органи ставили под своју директну присмотру остатке белоемиграције у Југославији. Извори такође наводе како су совјетске службе ревносно почеле са процесом „чишћења“ белоемиграната, хапсећи и даље процесуирајући све оне руске емигранте за које су имали претходне информације да су у току рата радили против интереса совјетске државе. Остатак белоемиграције, који је успео да прође контролу совјетских служби, по изворима УДБ-е, постао је продужена рука совјетских власти у Југославији. Извори такође наводе и податак да је већ постојала ранија сарадња између појединих белоемиграната и совјетских обавештајних служби и за време рата, захваљујући којима су совјетске власти имале прецизне и правовремене информације о стању у белоемигрантским редовима али и у југословенској држави и друштву.

Због оваквог описивања датих дешавања, документи УДБ-е још једном дају негативну слику о руској емиграцији у Југославији, описујући је као превртљиву и декадентну али такође, због захваћених односа у време у које су ови документи и настали, оптужују Совјетски Савез да су и пре завршетка рата имали своју „нету колону“ у Југославији. Наравно, ово поглавље је, као и готово читав елаборат УДБ-е,

³⁴⁰ АЈ 507, I-2/13 – Уводно излагање Генералног секретара СКЈ, Ј.Б. Тита, на V пленуму ЦК СКЈ, 26. новембар 1954;

³⁴¹ Жарковић, П., *Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног хладноратовског односа*, стр. 20;

написано са великом дозом пристрасности и субјективности, давајући један негативан тон руској емиграцији у Југославији, додајући том постојећем антагонизму и совјетске власт, због тадашњих политичких околности.

У овом поглављу елабората, садржан је и списак великог броја беломиграната који се оптужују да су били совјетски агенти у послератним годинама, са њиховим именима и презименима, као и основним занимањем³⁴². Нема сумње да су се неки од ових људи заиста бавили шпијунским радом у корист Совјетског Савеза али је потпуно илузорно поверовати да су сви они били совјетски шпијуни, што поново потврђује претпоставку да су ови документи настајали на темељу пристрасних оптужби, које нису поткрепљене чврстим доказима. Посебну оптужбу, добили су припадници Савеза совјетских патриота, који се терете за издају југословенске државе и шпијунски рад у корист Совјетског Савеза. Такође, извори наводе и да је овај покрет „*био један од шпијунских центара НКВД-а* ³⁴³ у *Југославији* ³⁴⁴“. Ово поглавље елабората има за циљ да прикаже како је совјетска власт злоупотребила поверење југословенских комуниста и преко беломиграната, покушала да ослаби Југославију изнутра. Разлоге оваквог негативног става докумената УДБ-е према СССР-у, требамо тражити у политичким односима две државе у периоду када су она и настала.

5.7. Беломигранти на Голом отоку:

Иако се у елаборату УДБ-е, ни на једном месту, не помиње формирање изолационог логора Голи оток, чињеница је да се одређени број беломиграната нашао у њему, а статистички подаци о томе, могу се пронаћи у другом документу служби безбедности који садржи регистар осуђиваних лица у Југославији, под оптужбом да су радили за Информбиро³⁴⁵. Логор Голи оток, који је служио за политичке неистомишљенике, пре свега ибеовце и националисте, отворен је на истоименом острву у Јадранском мору. Оство се налази у западном делу Хрватске, источно од Истре, у Велебитском каналу. Сам назив сликовито описује острво јер је реч о ненасељеном

---

³⁴² Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 164;

³⁴³ Народни комесеријат унутрашњих послова (Народный комиссариат внутренних дел – НКВД), тајна полиција Совјетског Савеза, позната по својим егзекуцијама;

³⁴⁴ Тимофејев, А., *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, стр. 163;

³⁴⁵ Документ УДБ-е: „*Заточеници Голог отока, Регистар лица осуђиваних због Информбироа*“, приредили професори Јовановић, М., Милорадовић, Г. и Тимофејев, А., Институт за савремену историју, Београд 2016;

острву, кречњачког састава. На овом острву се налазио изолациони логор за мушкарце, док се логор за жене налазио на острву Свети Гргур, у његовој близини.

Главни проблем са регистром осуђиваних лица због Информбиороа, који су саставиле безбедоносне службе, везан је за држављанство осуђиваних људи. Ово се посебно односи на руске емигранте, од којих је значајан део већ имао југословенско држављанство али не и совјетско. Због тога је настао проблем у статусу ових лица јер безбедоносне службе нису биле доследне у њиховој евиденцији приликом процесуирања. Узевши ово у обзир, постојеће податке и евиденције требамо узети са резервом.

По постојећој евиденцији, укупан број Руса који су осуђени због Информбиора на територији Југославије, износи 108 људи³⁴⁶. Свакако да овај број и није толико висок, ако узмемо у обзир тврдње елабората написаног у Билећи, да је већина беломиграната у послератној Југославији радила за совјетске контраобавештајне службе. Регистар осуђиваних лица због Информбиороа, побија тврдње већ поменутог елабората о броју руских емиграната који су радили против југословенске државе а у корист Совјета. Свакако да би бројеви осуђених беломиграната били већи у евиденцији, да је податак о масовној служби у корист Совјета у потпуности тачан.

Оно што је потпуно сигурно, јесте да је питање руских беломиграната у Југославији, изгубило на значају у годинама након раскола две партије. Са избијањем тог сукоба, југословенским властима више није била битна прошлост тих људи већ је довољна била спознаја да су Руси па да буду стављени под посебан третман. Сви они који су избели протеривање у Совјетски Савез тих година, стопили су се у југословенски народ а њихова прошлост је остала упамћена и записана у усменим и писаним сведочанствима појединаца.

---

³⁴⁶ Документ УДБ-е: „Заточеници Голог отока, Регистар лица осуђиваних због Информбиороа“, стр. 39;

6. Закључак

Прва половина двадесетог века, показала се као судбоносна за готово читав свет, који се у тих педесетак година променио у таквом обиму, који никада пре али ни после није виђен. Ове године су најчешће биле обележене великим страдањима људи, ратовима, прогонима, геноциду, сиромаштву, кризама, итд. За неке народе, то раздобље је започето пре, док су неки други народи та „*лоша времена*“, осетили нешто касније. Иако су се у овом периоду догодила чак два рата, која су се водила у читавом свету и имала глобалне размере, стиче се утисак да су европски народи понели најтежи терет и претрпели највећа страдања.

Руска држава се налазила у великој турбуленцији на почетку двадесетог века. Ова мултинационална, претежно аграрна држава, озбиљно је заостајала за другим развијенијим европским државама, трудећи се да одржи корак са њима. Због сиромаштва и индустријске неразвијености, руско друштво је било међусобно дубоко подељено, а у њему су доминирале две крајности – богата аристократија и сиромашно сељаштво. Иако су тензије и повремене сукоби између два завађена слоја били јасно видљиви, ескалација се догодила за време Првог светског рата. С падом монархије али и Фебруарске револуције, наступило је време бољшевика и Октобарске револуције. Након једног од најкрвавијих грађанских ратова у историји европских народа, преко милион људи је напустило границе руске државе и кренуло у егзил. Један део тих људи нашао се и на Балкану, у држави Срба, Хрвата и Словенаца а каснијој Југославији. Управо на овој територији, они су провели међуратне године али и дочекали почетке Другог светског рата. Након његовог завршетка, нашли су се под влашћу људи идентичне идеологије, због које су некада и напустили своју отаџбину – комуниста. Непредвидива времена, довела су до тога да некадашњи савезници постану заклето непријатељи, а руски емигранти су се непланирано нашли у самом епицентру још једног сукоба.

Слична ситуација била је и на простору Краљевине СХС (Југославије) у периоду након завршетка Првог светског рата. Мултинационална монархија, која је стајала на стакленим ногама, није могла у својој форми да преживи страхоте Другог светског рата. Сплетом срећних околности али и боље организације, одлучности и упорности, као и погодним глобалним приликама, комунистичка идеологија је на крају рата однела победу у Југославији и по први пут на њеној територији успоставила своју власт. Ова

група људи, која је у Совјетском Савезу видела узор и звезду водилу, започела је са уређењем своје земље по совјетском принципу. Совјети – апсолутни победници Другог светског рата, стекли су до тада највећи утицај на глобалном плану. Опијени својом величином и снагом, нису правили превелику разлику између савезника и поданика. Разлике у погледу на свет али и тежња за моћи и вођством, довели су до неизбежног сукоба.

Дојучерашњи саборци, браћа по оружју, другови по идеологији, пријатељи по језику и пореклу, постали су љути непријатељи. Године и године међусобних оптужби, заоштрено стање које је претило да изазове рат, све због једног питања – ко је крив? Логичан одговор на ово питање би свакако могао бити – сви. Али, још један одговор који се крије између редова – нико. Време које је наступило након Другог светског рата, диктирало је нова правила. Совјетски Савез, који је постао једна од најачих сила, морао је да уради све да то и остане. С друге стране, Југославија, сила у настајању, морала је да докаже свој потенцијал свима, па чак и својим узорима. Иста бескомпромисна идеологија која их је спајала и повезивала, сада је била разлог њиховог сукобљавања.

У центру тих дешавања, нашли су се руски белоемигранти у Југославији. Спољна политика и међусобни југословенско-совјетски односи, диктирали су однос југословенских власти према њима. Једини период када су могли да живе мирно, необележени својим пореклом, био је од краја рата па до доношења злосрећне Резолуције Информбироа. Након ње, сносили су сву тежину погоршаних југословенско-совјетских односа, често бивајући хапшени, пребијани, затварани и интернирани. За југословенске органе, они нису били само бивше слуге нацистичког режима, постали су и совјетски шпијуни и петоклонаши.

Због изузетно сложених и заоштрених политичких прилика тога времена, Управа државне безбедности је преузела задатак на себе да сачини елаборат који ће садржати приказ живота и деловања руских емиграната од почетка времена њиховог изгнанства. Оно у чему овај елаборат изузетно мањка, а што је већ претходно више пута истакнуто, јесте објективност и непристрасност у приказу белоемиграната. Прикази деловања руских емиграната на територији Југославије, нарочито за време Другог светског рата, нескривено су политички и пропагандно обојени. Ова група људи је, више пута у тексту, оптужена за најстрашније злочине, пре свега над цивилним становништвом, све због лојалности окупатору. Своју неславну улогу, као истакнута и организована скупина, руска емиграција у Југославији, завршила је као совјетска

шпијунска мрежа. Без сумње, можемо закључити да су одговорни појединци руске емиграције заиста и чинили злочине и дела за која се одлучно оптужују у документима УДБ-е, али оно што посебно боде очи у овим документима јесте чињеница да се, ни у једном случају, не помињу било какве заслуге руске емиграције, које су они свакако имали током свог дугогодишњег боравка у Југославији. Огромни доприноси на пољима науке, уметности, архитектуре и других, не могу се наћи ни у фрагментима у овим докуменатима.

Пропагандна машинерија, у потпуности је заменила тих година објективно писање, како у Совјетском Савезу, тако и у Југославији. Ревизија историје, резултована је тиме да су некадашњи савезници и ослободиоци, сада постали непријатељи и окупатори. Удаљавање Југославије од совјетске зоне утицаја, био је крупан догађај и на глобалном плану хладноратовског света. Сукоб из 1948. године, показао је Западу да је могуће ширити свој утицај и на оним територијама где нису ни претпостављали да је тако нешто могуће, док је СССР-у послао поруку да ће једино силом и политиком гвоздене песнице, моћи да задржи свој утицај на Истоку.

Општи закључак би могао бити да су југословенско-совјетски односи у деценији од 1944. до 1954. године били изузетно сложени и комплексни. У само десет година, две државе су прошле вртоглави однос, од највећих пријатеља, до најљућих непријатеља, да би га од 1954. године задржали на коректном нивоу. Овај променљив однос, директно је утицао на руску емиграцију у Југославији, која је често испаштала због политичких потеза Москве и Стаљина. Након његове смрти, она је изгубила своје обележје хомогене националне мањине, а они људи који су преостали у Југославији, стопили су се са локалним становништвом. Извори који нам говоре о овом периоду и догађајима у њему, нескривено су политички и пропагандно обојени и као такви, морају се узети с резервом приликом њихове анализе.

Извори и литература:

I Списак извора:

- 1) Архив Југославије, фонд 507 (Односи СКЈ-КПСС);
- 2) Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије, односи Југославије са СССР-ом (1945-1954);
- 3) Новински листови: *Политика*, *Борба* и *Vjesnik*;

II Монографије и чланци:

- 1) Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin, *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, New York: Rotledge, 2009;
- 2) Коска, Јурген, *Comparison and Beyond: History and Theory*, Vol. 42 (2003);
- 3) Littlejohn, David, *Foreign Legions of the Third Reich, Vol. 3: Albania, Czechoslovakia, Greece, Hungary and Yugoslavia*, San Jose California 1985;
- 4) Димић, Љубодраг; Животић, Александар, *Напукли монолит: Југославија и свет: 1942-1948*, Архипелаг: Службени гласник, Београд 2012;
- 5) Жарковић, Петар, *Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног хладноратовског односа*;
- 6) Животић, Александар, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947-1957)*, Архипелаг, Институт за новију историју Србије 2015;
- 7) Зорић, Мирјана, *Југословенска спољна политика и Трићанска криза почетком хладног рата (1945-1947)*, магазин „Одбрана”, специјални прилог бр. 182, 15. фебруар 2018;
- 8) Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996;
- 9) Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006;
- 10) Јовановић, Мирослав, *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд 2012;
- 11) Јовановић, Мирослав; Радић, Радивој, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009;
- 12) Мариновић, Никола, *Бела емиграција у Југославији*, Београд 1996;

- 13) Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором, Сојетски културни утицај у Југославији 1945-1955*, Београд 2012;
- 14) Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Београд 1998;
- 15) Петрановић, Бранко, *Србија у Другом светском рату (1939-1945)*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1992;
- 16) Петровић, Драган, *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР): 1918-1929*, Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2018;
- 17) Петровић, Драган, *Краљевина Југославија и СССР : 1929-1935*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2019;
- 18) Петровић, Драган, *Краљевина Југославија и СССР : 1935-1941*, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2017;
- 19) Поповић, Никола, *Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату (1941-1945)*, Институт за савремену историју, Београд 1988;
- 20) Тимофејев, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији, Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945.*, Институт за новију историју Србије, Београд 2010;
- 21) Февр, Лисјен, *Борба за историју*, СКЗ, Београд, 1999;

III Објављена грађа:

- 1) Документ Управе државне безбедности ФНР Југославије, *Заточеници Голог отока, Регистар лица осуђиваних због Информбироа*, приредили Јовановић, Мирослав; Милорадовић, Горан и Тимофејев, Алексеј; Београд 2016;
- 2) Документ Управе државне безбедности ФНР Југославије, *Између две отаџбине, Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948-1956*, приредили Милорадовић, Горан и Тимофејев, Алексеј, Београд 2016;
- 3) Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том I, приредили Миленковић, Тома и Павловић, Момчило, Београд 2006;
- 4) Елаборат УДБ-е: *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*, Том II, приредили Миленковић, Тома и Павловић, Момчило, Београд 2006;
- 5) *Југословенско-совјетски односи : 1945-1956*: зборник докумената, Београд: Министарство спољних послова 2010;

- 6) *Руски некропољ у Београду: знамење историјског пријатељства*, зборник радова, Београд: Институт за политички и економски дијалог, 2014;
- 7) *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*, Завод за статистику и евиденцију Н. Р. Србије;
- 8) Тимофејев, Алексеј, *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, Београд 2018;
- 9) Тимофејев, Алексеј; Кремић, Дарко, *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*, Београд 2014;

IV Мемоарска грађа:

- 1) Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires 1963;
- 2) Афанасјев, Василије, *Мој отац руски емигрант*, Београд: Графник 2007;
- 3) Вукмановић, Светозар - Темпо, *Револуција која тече*, Књига 2, Београд 1971;
- 4) Дедијер, Владимир, *Документи о 1948*, Том I, Београд 1979;
- 5) Ђилас, Милован, *Сусрети са Стаљином*, Лондон 1986;
- 6) Ђурић, Љубодраг, *Сећања на људе и догађаје*, Београд 1989;
- 7) Морача, Милутин, *Ратни дневник*, Београд 1962;
- 8) Оровић, Саво, *Ратни дневник 1941 – 1945*, Београд 1972;